

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«ПРИКАРПАТСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТЕФАНІКА»**

на правах рукопису

ІЛЬНИЦЬКИЙ ІГОР ВАСИЛЬОВИЧ

УДК 94(477.83/.86) «1914/1916»

**ТИМЧАСОВЕ ВІЙСЬКОВЕ ГЕНЕРАЛ-ГУБЕРНАТОРСТВО
ГАЛИЧИНИ (ВЕРЕСЕНЬ 1914 р. – БЕРЕЗЕНЬ 1916 р.):
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ
УПРАВЛІНСЬКОГО АПАРАТУ**

07.00.01 – історія України

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук

Науковий керівник:
Реєнт Олександр Петрович
доктор історичних наук,
член-кореспондент НАН України, професор

Івано-Франківськ – 2015

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ	3
ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Ступінь розробки теми	10
1.2. Характеристика джерел та проблем наукового пізнання	34
1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження	49
РОЗДІЛ 2	
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ГАЛИЧИНОЮ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ	
2.1. Нормативні та ідейно-концептуальні засади організації управлінського апарату на західноукраїнських землях	61
2.2. Вище військове командування та реалізація російської окупаційної політики: оцінка факторів впливу	83
2.3. Інтеграційні заходи центральних органів влади Російської імперії на окупованих західноукраїнських землях	106
РОЗДІЛ 3.	
АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ І ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСНОВНИХ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ	
3.1. Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини: кадрове та фінансове забезпечення діяльності управлінського апарату	133
3.2. Штаб Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини в системі окупаційних органів влади	149
3.3. Організація місцевих органів цивільного управління (на прикладі Львівського градоначальства)	166
ВИСНОВКИ	179
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	190
ДОДАТКИ	230

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ГЖУ – Губернське жандармське управління

ГШ – Генеральний штаб

ГРБТ – Галицько-російське благодійне товариство в Петербурзі

ЖПУЗ – Жандармське поліційне управління залізниць

КВО – Київський військовий округ

КРВК – Карпато-російський визвольний комітет

ПЗЗ – Повне зібрання законів Російської імперії

РНР – Російська народна рада

ВСТУП

Актуальність дослідження. Перша світова війна визначила основні тенденції світового поступу в першій половині ХХ ст., зокрема вплинула на долю українських земель, які напередодні війни перебували під владою двох імперій, що протистояли одна одній. Українські території не тільки були безпосереднім театром військових дій, а й мали стратегічне значення у військово-політичних планах воюючих держав, стали полігоном випробування різноманітних моделей управління соціумом, економікою, національно-культурним життям.

Військовий, адміністративно-політичний, економічний і конфесійний вектори діяльності російських окупаційних органів влади в Галичині впродовж 1914–1916 рр. мають значні історіографічні напрацювання, проте ретельного вивчення потребує сам механізм формування і функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, оскільки саме з досвіду організації та діяльності останнього вибудовувалася подальша політика російської влади відносно західноукраїнських земель.

На сучасному етапі становлення громадянського суспільства в Україні науковий дискурс довкола питань принципів, особливостей, хибних чи недостатньо продуманих підходів у формуванні та забезпеченні діяльності Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини дозволить з'ясувати чому виникло настільки негативне сприйняття галицькою та всією європейською громадськістю, опозиційними російськими партіями* окупаційної політики, які конкретні висновки зробила імперська влада у своїй майбутній адміністративно-управлінській політиці, надасть важливий матеріал для розуміння характеру політичної системи Російської імперії; істотно розширить і доповнить наукові знання щодо особливостей функціонування адміністративних установ самодержавства в українських землях. Суспільно-

* У Державній думі Російської імперії з критикою окупаційної політики Г. Бобринського в Галичині виступали депутати з фракцій трудовиків, соціал-демократів та ін.

політична значимість наукового дослідження теми визначається характером українсько-російських взаємин, гібридною війною, яку Російська Федерація проводить проти України. Війна в системі агресивної зовнішньої політики завжди була універсальним засобом відстоювання стратегічних інтересів імперії. Національно-визвольний рух, революція, формування української політичної нації традиційно сприймався державними й політичними діячами Росії як сепаратистський рух, що інспірується і фінансується Заходом. Показова окупація чужих територій, ескалація міжнародної напруженості, проросійська пропаганда визначають особливості психоемоційного сприйняття російської зовнішньої політики та пов'язаних із нею низки історичних стереотипів.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана в рамках загальної наукової теми «Історія Галичини. Український національний рух у Галичині: політичний, економічний, духовно-культурний аспекти (номер державної реєстрації 0109U005847) кафедри історії України ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника».

Мета дослідження полягає в комплексному висвітленні принципів і особливостей формування чиновницького складу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, механізмів роботи та взаємодії управлінської інституції з військовим командуванням, органами місцевої влади, громадськими організаціями та іншими юридичними особами.

Відповідно до заявленої мети, визначено такі наукові **завдання**:

- з'ясувати стан наукової розробки теми, класифікувати основні види джерел, визначити їхню репрезентативність, окреслити методологічний інструментарій дослідження;
- проаналізувати організаційно-правові підвалини функціонування Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини;
- розкрити принципи кадрового та фінансового забезпечення його управлінських структур;

- проаналізувати вплив військового командування та об'єктивних військово-політичних, економічних і соціокультурних обставин на функціонування управлінського апарату досліджуваної державної інституції;
- визначити системні проблеми в механізмах функціонування основних структурних одиниць управлінського апарату.

Об'єктом вивчення є окупаційна політика Російської імперії та особливості її втілення відповідними управлінськими органами в Галичині впродовж 1914–1916 рр.

Наукова новизна отриманих результатів зумовлена змістом і сукупністю поставлених завдань та шляхами їх розв'язання. У роботі:

вперше:

- у науковий обіг було введено низку не відомих досі архівних матеріалів;
- здійснено комплексне дослідження організаційно-функціональних, юридичних та кадрових основ діяльності управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини впродовж вересня 1914 р. – березня 1916 р.;
- констатовано, що російська окупаційна адміністрація мала занадто просту структуру, обмежені повноваження та значні кадрові проблеми й об'єктивно не могла виконувати поставлені перед нею управлінські завдання;

уточнено:

- окремі аспекти юридичного регулювання діяльності російської окупаційної адміністрації Галичини в досліджуваний період;
- фактори впливу на діяльність місцевої окупаційної адміністрації Галичини вищого командування та різних міністерств і відомств Російської імперії;
- низку усталених у сучасній історіографії тверджень щодо кадрової ситуації в генерал-губернаторстві;
- прорахунки центральної влади в організації роботи окупаційних органів;

новий рівень розвитку отримали:

- з'ясування мети та завдань російської окупаційної політики в Галичині;
- вивчення напрямів репресивної політики щодо українського національного руху, греко-католицького духовенства краю;
- осмислення способів використання окупаційною адміністрацією представників галицького русофільського (москвофільського) руху.

Предметом дослідження виступають система організації та органів влади й управління Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини.

Хронологічні межі дисертації визначені її тематичною спрямованістю та завданнями й охоплюють період із вересня 1914 р. до березня 1916 р. Нижня межа обумовлена наказом Верховного головнокомандувача російської імперської армії від 11 вересня 1914 р. про початок роботи Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, верхня межа – 23 березня 1916 р. – офіційним складенням генерал-ад'ютантом Г. Бобринським із себе повноважень тимчасового військового генерал-губернатора Галичини.

Географічні рамки роботи окреслюються межами юрисдикції Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, до яких належали Львівська, Тернопільська та Перемишльська губернії. Попри те, що через використання офіційної назви генерал-губернаторства в заголовку дисертації не згадується Північна Буковина, її територію в статусі Чернівецької губернії також охоплено межами представленого дослідження.

Методологічною основою дисертації слугували принципи системного аналізу й узагальнення, історизму, історичного плюралізму, об'єктивності. Для реалізації поставлених завдань використано комплекс загальнонаукових і конкретно-історичних методів: типологізації та класифікації, історичної

реконструкції, аналогії, історико-генетичний, структурно-функціональний, порівняльно-історичний, хронологічний, ретроспективний.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що матеріали дисертації можуть бути використані в науково-дослідницькій роботі (при підготовці фундаментальних праць з історії України, синтетичних праць, присвячених історії Першої світової війни, історії Галичини тощо), навчальній діяльності (створення нових довідникових видань, підручників, навчально-методичних посібників, теоретичне наповнення лекцій із різних спецкурсів – «Історія та теорія державного управління», «Теорія держави і права»), практично-політичній площині (для організації антиросійської контрпропаганди в північно-східних регіонах нашої країни, розробки урядових заходів, спрямованих на протидію втручання третіх країн у внутрішні справи України).

Апробація результатів дослідження. Наукові проблеми дисертаційної роботи виносилися на обговорення низки міжнародних та всеукраїнських конференцій: Третіх історичних читань «Довге ХІХ ст в Україні: питання національної модернізації» (Київ, 30 січня 2013 р.); онлайн-семінару Об'єднаних навчальних закладів армії Естонської республіки «Війна, що змінила світ: військові, політичні та культурні аспекти Першої світової війни» (Тарту, 6 листопада 2014 р.); ХVІІІ Всеукраїнської науково-практичної конференції «Молодь, освіта, наука, культура і національна самосвідомість в умовах європейської інтеграції» (Київ, 24 квітня 2015 р.); ХІ Міжнародної заочної конференції «Сучасні міждисциплінарні дослідження: історія, сучасність, майбутнє» (Київ, 27 квітня 2015 р.), Міжнародної науково-практичної конференції «Суспільні науки: історія, сучасність, майбутнє (Київ, 12 травня 2015 р.)»; щорічних наукових конференцій професорсько-викладацького складу, аспірантів та студентів ДВНЗ «Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника» (Івано-Франківськ, 2013–2015 рр.).

Особистий внесок здобувача. Винесені на захист основні положення та висновки одержані дисертантом самостійно.

Публікації. Досліджувані проблеми та результати дисертації відображено в 6 фахових публікаціях.

Структура дисертації. Дисертація складається з переліку умовних скорочень, вступу, трьох розділів, які містять дев'ять підрозділів, висновків, списку використаних джерел (406 позицій), додатків. Основний текст дисертації викладений на 189 сторінках, загальний обсяг – 241 сторінка.

РОЗДІЛ 1

ІСТОРИОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛА ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1 Ступінь розробки теми

На сучасному етапі розвитку української історіографії значно підвищився інтерес науковців до розробки проблематики історії України періоду Першої світової війни. Як зазначає київський дослідник О. Реєнт, у вітчизняній історіографії сформувалася низка пошукових напрямів із вивчення українського контексту Великої війни: соціально-економічний, орієнтаційно-цивілізаційний, політичний, геополітичний, історії легіону УСС, гуманітарно-інформаційний, із проблем біженства, громадських організацій, регіоналістики, «культури війни» тощо. Серед означених векторів окремою дослідницькою проблемою постала й російська окупація Галичини і Буковини 1914–1918 рр. [330, с. 4–21].

Сьогодні проблеми історії України періоду Великої війни актуалізуються 100-річчям від її початку. До відзначення військово-політичних подій Першої світової війни долучилися більшість країн світу, історія яких була напряму пов'язана з її перебігом. Організовано і проведено міжнародні наукові конференції, створюють синтетичні монографії, науково-популярні видання, монтують документальні хроніки, знімають цикли науково-документальних фільмів. Україна, для якої Велика війна також була епохальною в історії державотворення, не може залишитися осторонь від відзначення знаменної дати. Українські науковці знову поринають у вивчення загальних та вузько зорієнтованих малодосліджених тем, серед яких вагоме наукове значення має відстеження особливостей формування і функціонування управлінського апарату першої окупаційної адміністрації Російської імперії в Галичині.

Історію організації і функціонування інституту Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини слід розглядати невід'ємно від тогочасних

історичних умов, відштовхуючись від методологічних праць, у яких вчені-дослідники розглядали саму природу влади в Російській імперії (зокрема такої форми управління як тимчасове військово-генерал-губернаторство). У зв'язку з цим перш ніж перейти до розгляду наукових праць, присвячених безпосередньо проблемі функціонування окупаційної адміністрації в Галичині, доцільно коротко охарактеризувати методологічні та фонові роботи, використані в нашому дослідженні.

Діяльність російської окупаційної адміністрації на території Галичини історики хронологічно поділяють на три періоди: перший – з кінця серпня 1914 до березня 1916 рр., пов'язаний із діяльністю Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, на чолі якого стояв граф Г. Бобринський; другий – з липня 1916 по лютий 1917 рр. – окупаційна адміністрація діяла під назвою «Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни» на чолі з Ф. Треповим; третій період із березня 1917 по серпень 1917 рр. – це час діяльності створеного Тимчасовим урядом «Обласного комісаріату Галичини і Буковини» на чолі з Д. Дорошенком [335, с. 136–137].

Найбільшого наукового резонансу набула діяльність першої російської окупації Східної Галичини вересня 1914 р. – березня 1916 р., яку почали вивчати ще в 1915–1916 рр. саме владні інституції, що мали уникнути тих організаційних і практичних помилок при устрої наступних форм окупаційного режиму та окремі науковці (вони ж активні діячі українського національного руху), котрі мали показати міжнародній громадськості прояви репресій, жорстокості окупаційної адміністрації Г. Бобринського в «Українському П'ємонті» [330, с.11].

У дорадянський період досліджували юридично правову сторону державного апарату Російської імперії такі вчені, як І. Андрієвський [169], М. Белявський [179], О. Градовський [203], В. Дерюжинський [210], В. Івановський [224], Є. Ігнат'єв [225]. Названі автори в силу предмету свого дослідження, а також певного цензурного режиму не могли повною мірою висвітлити повну юридичну картину та механізми роботи інституту

Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Тільки О. Градовський деталізовано охарактеризував правове становище інституту генерал-губернатора [203, с. 126].

У радянський період П. Зайончковський [219, 220], Б. Ітенберг [341], М. Хейфец [361] звертались до проблеми запровадження інституту тимчасових генерал-губернаторств на території України в контексті організації російським самодержавством протистояння революційному рухові.

Серед сучасних науковців, які вивчають владну структуру Російської імперії, варто виділити роботи вітчизняних дослідників Г. Москаля [404], В. Шандри [368], О. Ярмиша [373]; російських – Л. Лисенка [268], Н. Матханової [287], О. Морякової [300].

В окрему історіографічну групу слід виокремити праці, присвячені дослідженню історії українських земель у контексті Першої світової війни. З огляду на загальні умови розвитку історіографічного процесу, дослідники О. Реєнт та Б. Янишин у вивченні проблеми «Україна у Першій світовій війні» визначають три етапи: 1) 1918–1939 рр. – міжвоєнний; 2) 1939–1991 рр. – період Другої світової війни та післявоєнний період; 3) з 1991 р. – сучасний [337, с. 14].

Перебіг військових кампаній на фронтах, що відбувалися на українських територіях, загальні аспекти політичного, соціально-економічного і національно-культурного життя України напередодні та в роки Першої світової війни розкрито в узагальнюючих працях таких сучасних українських вчених, як: Я. Грицак [204], В. Литвин [263], А. Павко [307], О. Реєнт [331; 336; 338], а також у працях істориків української діаспори – І. Лисяка-Рудницького [260], В. Вериги [189], Т. Гунчака [206].

Розгляду вітчизняної та зарубіжної історіографії з проблем «Україна в період Великої війни», характеристики політики російського окупаційного режиму, питанням вироблення нового методологічного інструментарію істориками-дослідниками періоду Першої світової війни присвячено

історіографічні та теоретико-методологічні праці визнаних вітчизняних фахівців – В. Великочого [186], М. Литвина [261], О. Ресента [332; 333; 334].

Значною подією в українській історіографії став вихід у 2014 р. колективної монографії Інституту історії України НАН України «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна», яка визначила фундаментальні засади й орієнтири щодо основних вимірів суспільного життя України в період 1914–1918 рр., дала змогу dokonечно розібратися в складних проблемах політики повоєнних літ, які, зрештою, на тривалий час позбавили українців можливості долучитися до цивілізаційного процесу в післявоєнній Європі [185].

Різноманітність сучасних досліджень з історії України періоду Першої світової війни засвідчує перспективність та актуальність обраної нами проблематики.

Аналізуючи ступінь наукового дослідження функціонування Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичина, можна виділити такі періоди: 1) роботи дорадянського періоду (1915–1917 рр.) та 1920-х рр. (коли ще не було ідеологічного тиску на дослідницький процес); 2) праці радянського періоду (1930-х – кінця 1980-х рр.); 3) сучасна українська історіографія та зарубіжні дослідження.

Перший етап вивчення діяльності Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини розпочався «по гарячих слідах» і тривав упродовж 1915–1917 рр. Праці представників цього періоду – істориків і громадсько-політичних діячів М. Грушевського [205], Д. Дорошенка [138], М. Лозинського [264], С. Томашівського [355], Л. Цегельського [364; 365] мають кілька спільних особливостей. Вони написані опосередкованими чи безпосередніми учасниками означених подій, у будь-якому разі сучасниками, тож вважаються суб'єктивними та спираються більше на власні спогади, ніж на документи. Окрім цього метою написання таких праць було інформування світової громадськості про сутність «української справи», пригноблене становище українців. На думку сучасного історіографа В. Великочого,

перераховані вище історики першими в українській суспільній та історичній думці подали комплекс оцінок запроваджуваного Російською імперією репресивного режиму на окупованих українських землях. Студіям зазначених авторів притаманна розгорнута історична аналітика, полемічність, критика шовіністичної російської літератури [186, с. 109].

Так, М. Грушевський наголошував на тому, що край «опинився в руках всякої поліцейської і чиновницької наволочі», що загостило проведення русифікаторської політики. Історик зазначав, що надіслані до генерал-губернаторства службовці різних відомств і рангів поводитися вільно, зухвало і грубо. Їхня ініціатива підсилювала і поглиблювала офіційну політику – «від себе додавала жару руйнуванню українського життя, її культурних сил» [205, с. 10].

За оцінкою Д. Дорошенка, російська окупаційна влада в Галичині 1914 – 1915 рр. мала тенденцію «неодмінно лізти в душу завойованого населення, переслідувати його віру, його мову» [138, с. 57]. Вчений, а пізніше й адміністратор Обласного комісаріату Галичини і Буковини, також вдався до характеристики політичних уподобань пересічних мешканців Галичини. Він визнавав, що ідеї москвофільства поділяла і значна частина «звичайних людей», які відкрито не виявляли симпатій, очікуючи моменту, коли терези перемоги схиляться на користь тієї чи іншої сторони. Висловлена думка підтверджується також тим фактом, що репресії з боку австро-угорських властей на галицьких землях, не зайнятих російськими військами, тривали протягом усього періоду війни [138, с. 57].

Історіографія 1920-х рр. з проблеми російського окупаційного режиму в Галичині відзначена більш науковим рівнем аналізу та узагальнення. Так, у широкому світоглядно-цивілізаційному контексті до проблеми русифікаторської політики в Галичині у своїх дослідженнях звернувся І. Крип'якевич нині вважається практично єдиним дослідником, який зробив акцент не на проблемах військової історії та стратегічних планах ворогуючих держав, а на всебічних аспектах функціонування різних суспільних

інституцій під час першої російської окупації краю. Грунтуючись переважно на матеріалах тогочасної преси, автор звернув увагу на конкретних виконавців окупаційної політики, вбачаючи в них представників «з іншим політичним світоглядом, з іншими громадянськими ідеалами, з іншою культурою». На сучасному етапі розвитку історичної науки дослідження І. Крип'якевича вченими вважається класичним, воно слугує «відправною точкою» у вивченні багатьох аспектів російської окупаційної політики та загалом життя краю впродовж 1914–1915 рр. [321, с. 2–4].

У 1920-х рр. на сторінках наукового двомісячника «Україна» було опубліковано низку оглядових досліджень із проблеми організації і функціонування окупаційних органів влади та управління в Галичині впродовж 1914–1918 рр. Основну увагу серед них привертає результат студіювання С. Єфремовим жандармських документів періоду «Галицької Руїни»*. Його звернення до проблеми не було випадковим, адже ще в 1915–1916 рр. він видав кілька історико-публіцистичних статей, присвячених соціально-економічним і морально-політичним наслідкам першої російської окупації [214, с. 127–144]. У своєму дослідженні, проведеному з урахуванням доробків Д. Дорошенка, І. Крип'якевича і К. Паньківського, С. Єфремов науково обґрунтував відому з попередньої публіцистики думку про те, що цілеспрямоване винищення українського національного руху в Галичині російським окупаційним урядом мало не локальний характер, а йшло у фарватері антиукраїнської імперської політики в державі, адже царська влада вбачала в «українському П'ємонті» каталізатор відповідного політичного руху і в губерніях Великої України [214, с. 127–144]. Називаючи Галичину «могилою самодержавства», автор справедливо пов'язує місцеву колоніальну політику під час першої окупації 1914–1915 рр. із наступними революційними подіями, що є характерним і для праць інших радянських і західноукраїнських істориків першої чверті минулого століття [214, с. 140–145].

* Першого етапу російської окупації Галичини (серпень 1914 р. – березень 1916 р.).

Основним і вихідним пунктом для багатьох дослідників російської окупаційної політики в Галичині в 1914–1917 рр. стала праця Д. Дорошенка «Мої спомини про недавнє минуле» (Львів, 1923 р.). Перебуваючи на посаді комісара Тимчасового уряду в Галичині й Буковині, він мав доступ до документів, зокрема й таємних, архіву галицького воєнного генерал-губернаторства. Тому саме Д. Дорошенко ввів у науковий обіг багато важливих фактів, а дані ним характеристики та зроблені висновки відзначаються ґрунтовністю й базуються на аналізі різнопланової джерельної бази. Так, на його думку, «режим другої окупації був значно м'якший. Це була сувора окупаційна влада, але не було вже тенденції неодмінно лізти в душу завойованого населення, переслідувати його віру, його мову» [138, с. 57]. Ознайомлення з документами архіву зумовили зміну оцінки Д. Дорошенком постаті генерал-губернатора Г. Бобринського, який здався йому «особисто порядною людиною», котра все ж не змогла надати правильного напрямку російській політиці в Галичині [138, с. 18–19].

До більш системного вивчення проблем Першої світової війни у Радянському Союзі загалом та УРСР почали звертатися в 1930-х рр. У 1934 р. в одному з документальних видань зазначалося, що про найбільше на той час у людській історії побоїще, яке спалахнуло 20 років тому, існує чимала кількість літератури. У тисячах наукових досліджень, політичних памфлетів, офіційних документів, художніх творів міститься величезна кількість матеріалів, що характеризують хід війни, її розгортання в різних частинах земної кулі, стратегічні та політичні уроки, масштаби викликаних нею жертв і руйнувань, занепаду продуктивних сил [185, с. 3].

Слід зазначити, що основний гранд-нарратив радянської історіографії стосувався перш за все вивчення соціальних протестів у середовищі робітників, селян, революційної пропаганди у військах, діяльності більшовиків та їхньої підпільної преси. Попри це, історію функціонування окупаційної адміністрації, хоч і зовсім фрагментарно, теж розглядали.

Діяльність Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини в радянський період досліджували сучасники подій В. Ваврик [184], В. Маковський [283], А. Хиляк [362], які витворили свою концепцію історії Галичини періоду Першої світової війни, де основним сюжетом став Талергоф і репресії австрійської влади щодо діячів москвофільського руху. Ці роботи майже не торкаються аналізу дій першого російського окупаційного режиму.

Основним лейтмотивом для праць українських радянських істориків другої половини ХХ ст. в оцінці російської політики щодо Галичини в період Першої світової війни було висвітлення місії Росії як визволительки слов'янських народів. Відтак більше негативу діставалося від радянських дослідників австро-угорському урядові і представникам греко-католицької церкви, зокрема митрополитові А. Шептицькому, якого В. Осечинський називає «платним агентом австро-німецького імперіалізму» [305, с. 103]. Яскраво і надто емоційно описуючи австрійські репресивні заходи проти цивільного населення на початку воєнних дій, грабіж та вивезення заводів тощо, автори І. Компанієць [240; 241], В. Осечинський [305] майже зовсім обминають аналогічну російську політику в регіоні, зокрема в період 1914 – 1915 рр., а також «евакуаційні» заходи російських адміністративних та військових органів. Загалом перша російська окупація Галичини розглядалася означеними авторами крізь призму сформованої ще публіцистикою і пропагандою воєнного часу російської точки зору в цьому питанні, яка зводилася до ролі Росії як «визволительки» західноукраїнського населення від австрійського панування.

У 1970-ті рр. радянська історична наука глибше досліджувала процеси в окупованих у роки війни Російською імперією території. Так, радянські історики М. Герасименко, М. Кравець, Г. Ковальчук [194] стверджували, що період перебування російських військ у Галичині ознаменувався серйозними зрушеннями в зростанні національної свідомості галичан. Водночас вони відзначали, що «шовіністична політика царизму» призвела до того, що

російською владою в регіоні було допущено багато серйозних адміністративних і політичних прорахунків [194, с. 93].

Радянський дослідник М. Корнилович показав незгоди й суперечності в справі навернення галицьких уніатів на православ'я між російською адміністрацією на чолі з генерал-губернатором Г. Бобринським та керівництвом російської православної церкви (обер-прокурором Священного Синоду В. Саблером та «опікуном» православних у Галичині архієпископом Євлогієм) [243, с. 19–21].

Не залишилися осторонь від вивчення історії Галичини в роки Першої світової війни історики з української діаспори. Деякі аспекти політики адміністрації Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини на чолі з Г. Бобринським розкрито в праці Д. Солов'я [349]. Дослідник зазначав, що разом із заборонами щодо української преси під впливом органів військової цензури припиняли діяльність «Просвіта», «Український клуб», інші національні товариства, українські книговидавництва і книгарні, а в таємній брошурі «Современная Галиция», виданій Військово-цензурним відділом штабу Головнокомандуючого арміями Південно-Західного фронту в липні 1914 р., що видавалася кожному російському офіцерові, який їхав на Галицький фронт, чітко вказувалося: «закреть издания украинских органов и установит надзоры над украинцами...» [349, с. 63].

Історики В. Верига [189], Т. Гунчак [206], І. Лисяк-Рудницький [260], С. Ріпецький [339], І. Нагаєвський [301] у своїх загальних роботах з історії України також згадали про окремі заходи Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичина, звернули найбільше уваги на депортаційні акції, руйнування пам'яток історії і культури краю, репресії проти інтелігенції та духовенства.

Переходячи до характеристики загальних рис новітньої історіографії проблеми, слід констатувати, що незважаючи на достатню кількість досліджень, опублікованих за останні більш ніж 20 років переважно у вигляді наукових статей та кандидатських дисертацій, можна говорити про наявність

лише кількох основних комплексних праць, написаних як російськими, так і українськими ученими, які можна вважати концептуальними та котрі справили та продовжують справляти значний вплив на оцінки та висновки щодо наслідків першої російської окупації Східної Галичини.

Для характеристики сучасної вітчизняної та зарубіжної (переважно російської) історіографії варто означити напрями наукових пошуків, за якими працювали дослідники: геополітичне становище Галичини, Західна Україна у військово-стратегічних та політичних планах Росії; політика російської окупаційної адміністрації, її прояви на локальному рівні; соціально-економічний, інформаційний, гуманітарний, національно-культурний виміри російської окупації; джерелознавчі, історико-методологічні аспекти вивчення проблематики. Враховуючи вищенаведене, для характеристики стану дослідженості теми найбільш доцільним, на наш погляд, є поділ наукової літератури на сім типологічних груп.

До першої групи ми віднесемо науковий доробок, де висвітлено загальне становище Галичини напередодні та в роки Першої світової війни; її значення в геополітичній стратегії Російської імперії; загальностратегічний політичний курс окупаційної влади в Галичині. Мова йде, передусім, про дослідження українських істориків І. Кучери [396], В. Любченка [269; 270], О. Мазура [399], В. Яремчука [372], О. Реєнта [333], російських – О. Бахтуріної [176; 177], В. Савченка [342; 343]. Саме ці роботи сьогодні задають тон та спрямованість наукового дискурсу проблем, пов'язаних із історією Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. До аналізу функціонування російських владних інституцій у Галичині та Північній Буковині протягом 1914–1917 рр. першими і практично одночасно звернулися український історик О. Мазур (1997) [399] та російська дослідниця О. Бахтуріна (2000) [176; 177].

Важливість дослідження О. Бахтуріної полягає, перш за все, у тому, що вона першою вдалася до чіткого визначення статусу, завдань та ієрархії окупаційної влади. Предметом її дослідження була вся російська імперська

політика в західноукраїнському регіоні. Російський історик стверджує, що Галичина розглядалася російськими політичними колами як джерело українського сепаратизму, підтримуваного Австро-Угорщиною, і який потрапляв звідти в українські губернії Російської імперії. Саме прагнення ліквідації окреслених проблем підштовхувало уряд до проведення там жорсткої мовної та конфесійної політики. Розглянувши окремо процес організації та здійснення управління окупованими територіями від культурно-мовної та конфесійної політики, авторка, по суті, прийшла до висновку, що переважна більшість адміністративно-правових заходів були здійснені, головню, з метою підтримки русифікаторської політики в краї – призначення російських (або обов'язково російськомовних) чиновників, введення російської мови в судову систему, заборона офіційного листування та діловодства русинською (українською) мовою тощо.

Недостатньо повно О. Бахтуріна, на наш погляд, приділяє увагу висвітленню питання про роль військових, зокрема Ставки, у здійсненні окупаційної політики [176]. Сучасні українські дослідники по-різному оцінили монографію російського історика: з однієї сторони, російській дослідниці вдалося уникнути «зайвої політизації» [177] з іншої, на думку М. Литвина, О. Бахтуріна часто використовувала некоректну термінологію та розглядала українські політичні структури не як державотворчі органи, а як сепаратистські до імперії Романових сили [261, с. 157].

Дослідник О. Мазур також прийшов до висновку, що запроваджені в Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини форми адміністрації (як і її заходи) були підпорядковані меті успішного втілення політики русифікації, що своєю чергою було складовою загальної політики, спрямованої, як зазначалось вище, на швидку інкорпорацію Галичини до складу Російської імперії, з одного боку, і знищення українського національного політичного руху – з іншого. Його дослідження базується на використанні нових, на той час (1990-ті рр.) ще маловідомих джерел, що дозволило розкрити структуру адміністративного поділу Галичини періоду

російської окупації, а також представити свою концепцію змісту і характеру російської політики в краї. Автор першим увів у науковий обіг знайдені в російських архівах звіти про діяльність усіх ланок генерал-губернаторського управління 1914–1915 рр. Резюме О. Мазура перетворилося на історіографічний імператив: «Сутність політики російських властей на окупованих українських землях в 1914–1915 рр. полягала у «забороні і знищенні всього українського, перетворенні краю на одну із внутрішніх губерній “единой и неделимой” імперії. Діяльність російських чиновників різних рангів і політичних мастей, релігійних фанатиків, очолюваних архієпископом Євлогієм, спричинили погром українського національно-релігійного життя і пограбування Галичини. У такий спосіб царизм вирішив покінчити із «українським питанням» [277, с. 493–494].

Серйозністю підходів відзначені дисертації І. Кучери та І. Лозинської. Так, І. Кучера доводить, що відразу ж після окупації російськими військами в серпні 1914 р. території Східної Галичини царською адміністрацією була зроблена спроба реалізувати в умовах війни завдання об'єднання краю з Російською імперією як органічної її частини. Конкретні дії російської влади в регіоні в 1914–1917 рр. торкнулися таких сфер життя населення Східної Галичини, як культура, освіта, релігія, економіка краю, правова область. Заборона використання української мови в пресі, книгодрукуванні й офіційному діловодстві, знищення інфраструктури національних організацій краю, українських шкіл, насильне нав'язування віруючим греко-католицької церкви російського православ'я завдали серйозного удару українському етносу в регіоні. Від дискримінаційних заходів російської влади також постраждало єврейське і німецьке населення даної території. На основі систематизації фактичного матеріалу І. Кучера висвітлила соціально-економічні процеси в Східній Галичині в зазначений період; у її дослідженні приділено значну увагу проблемі біженства та виселенства, розкрито роль москвофільських організацій і діячів у формуванні політики російських органів влади [396].

Сучасна дослідниця І. Лозинська розкриває роль і місце Галичини в зовнішній політиці Російської імперії напередодні війни здебільшого на основі праць російських істориків, намагаючись водночас залишитися у фарватері усталеної в сучасній українській історіографії парадигми: російські плани прилучення Галичини мали забезпечити розширення державних кордонів та ліквідувати осередок українського сепаратизму [398].

Серед останніх узагальнюючих досліджень проблеми політики імперської влади в Галичині та загальних аспектів функціонування окупаційної адміністрації варто згадати доробок В. Любченка «Російська окупаційна адміністрація у Галичині та Буковині», уміщений як підрозділ у колективній монографії «Велика війна 1914–1918 рр. і Україна». Дослідник акцентував увагу наукових кіл на тому, що яка б прихильна до цивільного населення не була влада, війна і військове командування зводили нанівець усі хоча б мінімальні позитивні її ініціативи та заходи [185, с. 122–140].

До другої групи історичних праць ми відносимо дослідження політики російської адміністрації в окремих регіонах Західної України: Гуцульщини – П. Костючка [245]; Делятинщини – В. Клапчука, М. Клапчука [236–238]; Перемишля і Перемищини – І. Патера [311], м. Підгайців – М. Черевка [367], Покуття – А. Королька [244], м. Станиславова – С. Адамовича [166]. Саме регіоналістика дозволяє розширити проблему, наповнити її новим змістом, цікавим фактологічним матеріалом. При цьому зауважимо на поступовій еволюції праць зазначеного наукового жанру від історико-мемуарних студій українських зарубіжних авторів 1950–1980-х рр. до сучасних аналітичних регіональних досліджень, де на рівні мікроісторії образно вимальовується різнопланова картина важких воєнних часів. Зокрема, івано-франківський учений П. Костючок розкрив особливості життя гуцулів у роки Великої війни. Дослідник цілком справедливо відмітив, що війна на Гуцульщині була найбільш кривавою, адже за роки військового протистояння фронт чотири рази проходив через територію краю. Поряд із цим місцеве населення страждало від постійних продуктових реквізицій військовими протиборчих

сторін, національно-культурної дискримінації. Вчений показав згубний вплив російської окупації на систему освіти в краї, охорону здоров'я, нормальний і сталий психо-емоційний стан місцевого населення. Разом із цим, на його переконання, у гуцульському середовищі спостерігалось посилення доцентрових тенденцій, самоототожнення себе з українством [245, с. 198–205].

Неабияке значення для розвитку краєзнавства в Західному регіоні нашої держави мають історико-географічні нариси, монографії та статті з історії Делятинщини івано-франківських дослідників В. Клапчука та М. Клапчука. Значне місце в наукового доробку вчених відведено висвітленню історії краю періоду Першої світової війни [237; 238]. Ґрунтовністю висвітлення, цікавим краєзнавчим матеріалом відзначена стаття Володимира Клапчука «Руйнівний вплив Першої світової війни на соціально-економічний стан центрального Передкарпаття». Варто відмітити те, що автор користувався даними військово-історичного архіву Російської Федерації і навів змістовні факти, статистичні дані та підрахунки, що викрили згубність війни та панування російської адміністрації та військових для економіки, освіти та культури краю. Наслідки війни були відчутні для населення та господарства Станиславівщини ще протягом десяти років по її закінченню [236, с. 134–136].

У студіях з історії Підгайців увага акцентована на повсякденному житті пересічних галичан, їхніх стосунках із військовими окупантами, жахах численних страт, епідемій (загибель 10% людності від холери), мінливості умов життя, пов'язаних із частою зміною окупаційних режимів тощо. Подібні літописи цінні вміщеними особистими враженнями і переживаннями авторів, що підвищує їхнє значення як джерел із соціальної історії, історії «культури війни» [367].

Серією доповідей на конференціях та науковими публікаціями представив історію Покуття впродовж 1914–1918 рр. А. Королько, який розкрив агресивну російську окупаційну культурну та економічну політику,

довів абсолютну відсутність тактовності у діях місцевих імперських адміністраторів [244].

У 2013 р. опубліковано працю С. Адамовича «Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914 – 1918 рр.)», у якій висвітлено історію соціально-економічного, суспільно-політичного та культурного життя населення Станиславова в період Першої світової війни. Автор проаналізував усі складнощі міського життя в умовах військових негараздів і панування окупаційних режимів [166]. Зокрема дослідник також зазначив, що російські окупанти порівняно нейтрально ставилися до українців і поляків, а найбільшим утискам піддавали євреїв; а загалом у місті було різне - жах кавказьких дивізій, які двічі сюди ломилися, проте працювали кінотеатри за розпорядком, дбали про медичний захист жителів від епідемій... [166, с. 38].

Загалом варто констатувати, що чи не найповніше регіональні аспекти періоду Першої світової війни досліджені істориками Івано-Франківська, які й надалі продовжують свої наукові студії.

Третя група історичних праць представлена роботами правового плану, у яких досліджуються питання юридичного статусу Галичини, нормативно-правового забезпечення діяльності окупаційних інституцій. Так, І.Патер у першому томі «Історії державної служби в Україні» («Статус окупованих територій Галичини і Буковини») розкрив юридичні аспекти колізій приєднання Галичини [273; 312]. Принагідно зауважимо, що сам факт присутності у форматі окремого розділу на сторінках сучасних узагальнюючих академічних праць із вітчизняної історії красномовно свідчить про актуальність проблеми та наявність певного наукового досвіду її розв'язання. У цьому напрямі працювали і працюють російські дослідники, зокрема Ф. Арістов [171].

До юридично-правового аналізу періоду першої окупації Східної Галичини 1914–1915 рр. звертався Г. Москаль, який поставив науковим завданням з'ясувати правовий статус тимчасового військового генерал-губернатора, ступінь відповідності правозастосовної діяльності останнього

завданням імперського уряду і потребам суспільства, з іншого боку. Дослідник зауважив також, що до появи на своїй території російських військових та цивільних чиновників населення окупованих західноукраїнських земель не знало інституту влади із сильними ознаками локального абсолютизму, а відповідно такої наближеної до імператора посадової особи, якою став генерал-губернатор [404, с. 5, 9]. Це дозволяє переглянути висновки О. Бахтуріної, яка акцентувала на нібито самостійній політиці Г. Бобринського, роблячи з нього майже «незалежного» суб'єкта внутрішньої політики [176; 177].

Не останніми фігурантами у процесі впровадження в Галичині «російських начал» були жандарми: у жовтні 1914 р. відкрилося Тимчасове жандармське управління при генерал-губернаторові. Воно діяло відповідно до «Приказа о ведомственной компетенции». Вивченням роботи спецслужб у Галичині займалися О. Машкін [288], В. Сідак [347]. Цікавим і неординарним є дослідження В. Милька «Позиція депутатів IV Думи щодо “галицького питання”» [185, с. 326–332], у якому вчений розкрив дискусії щодо правового статусу Галичини, правомірності дій окупаційної адміністрації, погляди на той чи інший прояв діяльності Тимчасового військового генерал-губернаторства, депутатів різних політичних поглядів та парламентських фракцій.

До четвертої історіографічної групи віднесемо праці соціально-економічної тематики. Так, приміром, у дисертації І. Береста досліджується соціальне становище населення. Особливістю його роботи стало звернення уваги не лише на Східну Галичину, але й Західну Волинь крізь призму людських втрат у період війни, намагання з'ясувати умови виживання населення у воєнні роки [384]. Традиційно розглядаються різні аспекти репресивної політики російської та австро-угорської влади щодо місцевого населення, біженська проблема, ступінь руйнацій у економіці. Оцінюючи людські втрати регіону, І. Берест наголошує на тому, що «десяткам тисяч жінок Галичини і Волині випала доля вдів та одначок. Це призвело до появи

великої кількості сімей неприродної структури, в яких діти у своєму вихованні були позбавлені батьківського досвіду та ласки і в яких порушеною виявилася передача етнічної традиції» [384, с. 16]. Близькою до соціально-економічної тематики є доробок І. Барана «Воєнні дії та руйнування на території Східної Галичини (серпень 1914 – червень 1915 рр.)» [173; 174; 382]. Намагаючись окреслити наукову новизну своєї роботи, історик акцентує увагу на аналізі бойових дій між військами Центральних держав і Російської імперії на території Галичини в 1914–1915 рр. Однак завдання його дослідження повторюють попередників – визначити матеріальні та людські втрати, описати діяльність російських властей, причини і масштаби біженства та депортаційних процесів.

Соціально-психологічний вплив військових подій на дітей проаналізував О. Олієвський [303]. Цікаво, що серед основних чинників, що впливали на дитячу свідомість, він виокремив офіційну пропаганду та вкотре вже (маються на увазі попередники) констатував героїчно-романтичне захоплення війною на початковому її етапі. Це тим більш цікаво, що означені чинники впливали, природно, на всі групи населення, формуючи ставлення до Галичини і Буковини як «исконно русских земель» та сприйняття ролі Росії як «визволительки» корінного населення [303; 304].

У зазначеній методологічній площині увагу дослідників дотепер привернули лише представники галицької інтелігенції – симпатичні українофільства. Багата мемуарна спадщина, що на рівні мікроісторії розкриває «олюднений побут» та складні психологічні переживання воєнної доби, лягла поруч із іншими джерельними матеріалами в основу висвітлення О. Рубльовим трагічної долі української інтелігенції Галичини [340]. Автор створив «біограму-хроніку» переслідувань і висилки знаних діячів Галичини. У такому ключі привертають увагу публікації, які на основі маловідомих фактів деталізують трагедію «галицької Голгофи» на мікрорівні, показуючи криваві наслідки діяльності російських окупаційних властей у містах і селах. Відтак поза увагою вчених залишилися проблеми з'ясування ставлення

чиновників до власної діяльності в Галичині, а також до місцевих, і, нарешті, сприйняття галичанами прибулих чиновників і військових та їхня взаємодія на особистісному рівні.

Становище інтелігенції в роки Першої світової війни загалом, взаємини галицької і наддніпрянської інтелігенції впродовж 1914–1918 рр., репрезентацію цієї верствою «українського питання» досліджував І. Коляда [239].

У працях Л. Жванко, Т. Лазанської, В. Любченка, О. Сердюка знайшло відображення явище біженства і виселенства, яке значною мірою торкнулося західноукраїнських територій, у зв'язку з подіями Великої війни. [185, с. 22].

Дослідник О. Сердюк, розглядаючи біженство на українських землях, що входили до складу Російської імперії, слушно зауважив вплив публікацій у пресі про «німецьку кровожерність» на масову свідомість населення. Внаслідок такого інформаційного нагнітання ситуації біженство вже від початку війни мало своєрідне психологічне підґрунтя. До цього також додалася природна реакція людей на наближення бойових дій, зокрема артилерійських обстрілів, масштаби руйнівної сили та психологічного впливу яких були дуже великі. На думку О. Сердюка, біженство не було виключно наслідком паніки, добровільною спробою втекти від жахів війни, на ньому позначилася й примусова депортація. Тотальність Першої світової війни проявлялася, зокрема, й у тому, що при відступі військ віддані ворогові терени сплановано перетворювалися на пустку. Це означало виселення людей, вивезення або знищення продовольчих запасів та інших матеріальних і духовних цінностей. Людей, які підпали під такі заходи, називали «вигнанцями» або «виселенцями» й умовно виокремлювали в групу біженців. Відповідний наказ у червні 1915 р. віддало російське командування. Тому значна частка виселенців була саме серед біженців з Галичини, а також прифронтових українських губерній Російської імперії. Лише величезні видатки з державної скарбниці та небезпека заселення

німецькими колоністами спустілих територій загальмували депортаційну акцію [345].

Західний вектор українського біженства під час Першої світової війни розглянув С. Попик. Швидкий наступ російських військ восени 1914 р. спричинив появу численних біженців із Галичини та Буковини на власне австрійських землях. Цивільне населення покидало обжиті місця й перебиралося в центральні й західні регіони монархії, головним чином унаслідок наближення фронту і бойових дій, а також через страх перед російською окупацією. Серед українських біженців у Австро-Угорщині, як і в Росії, крім добровільних, були й примусові виселенці. Аналогічно до дій російського командування, австро-угорські військово-адміністративні органи зі стратегічних мотивів також проводили депортаційні заходи, хоч і не в таких масштабах та менш сплановано й цілеспрямовано [325].

Фінансову політику окупаційної адміністрації і грошовий обіг у регіоні протягом 1914–1917 рр. дослідили С. Пивоваров [322] та Р. Шуст [371].

Певним чином розширюють дослідницькі можливості також студії зі спеціальних історичних дисциплін, зокрема боністики – дослідження Г. Марковецької «Паперові грошові знаки і бони Східної Галичини у 1914–1917 рр.» [400].

П'яту історіографічну групу складають роботи, що висвітлюють гуманітарні, конфесійні, національно-культурні аспекти перебування російської адміністрації на Західній Україні. Так, реквізиції та знищення російською владою історико-культурних пам'яток у Східній Галичині відображені в працях Є. Лозового [267], А. Середяк [346]; ставлення російської влади в Галичині до національних меншин висвітлювали Н. Біла [253; 386], Н. Винник [387], О. Дем'янюк [390], О. Жерноклеєв [391], О. Каліщук [392], М. Кугутяк [395]. Окремі аспекти конфесійної політики російського самодержавства досліджено в працях В. Марчука [401], О. Вітвіцького [388], Г. Гладкої [389].

Шосту історіографічну групу представляють роботи, що висвітлюють тематику русофільства (москвофільства) в Галичині. Вагомий вклад в історіографію проблеми здійснила дослідниця О. Аркуша, яка відзначила, що русофільство спочатку відіграло роль окремішньої сепарації від чужої національної спільноти (поляків) і було фактором становлення національної самосвідомості. Частина русофілів розуміла під поняттям «русский народ» всеруський простір (але не приналежність до великоруського (російського) народу), нерідко виокремлюючи в тій спільності свою, окрему – «малоруську» [172]. Стаття С. Макарчука «Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина XIX ст. – 1914 р.)» була першою спробою узагальнити історію русофільства в Галичині. Саме тут можна прослідкувати ідейну еволюцію автора від однозначного трактування москвофільської течії як антиукраїнської до більш ліберальної аксіологічної орієнтації [280, с. 82–89].

Історичні студії О. Мазура й О. Сухого про діяльність «Галицко-русского благотворительного общества» (Санкт-Петербург) дають уявлення про використання громадських організацій у політиці Романових щодо Галичини напередодні Першої світової війни [399; 352; 273]. Загалом більшість учених сьогодні вважає, що зовнішня підтримка (фінансова, моральна) була зумовлена ідейною та організаційною кризою цієї суспільно-культурної течії, відтак «проруська» орієнтація кінця XIX ст. остаточно еволюціонувала в «проросійську», яку використовував царизм у своїх загарбницьких цілях. Власне активність Петербурга реалізовувалася через пропаганду ідей неославізму для послаблення потенційного національно-визвольного опору на випадок анексії.

До сьомої історіографічної групи ми віднесли наукові праці, які носять історіографічний характер. Нагромаджений масив праць уможливив появу історіографічних узагальнень проблеми «Перша світова війна і Галичина» [186; 394]. Так, у праці В. Великочого ґрунтовно проаналізовано основний масив української історіографії суспільно-політичних процесів у Галичині

1914–1919 рр., визначено проблематику з високим рівнем опрацювання [186, с. 56].

Можемо погодитися з автором, що продуктивним є науковий дискурс довкола проблеми впливу війни на розгортання українського національного руху, з'ясування його ролі як самостійного суб'єкта історії. Подальше вивчення цієї теми потребує адекватного врахування комплексу факторів, які визначали політику панівних державних еліт та життєдіяльність людності Галичини. Відмова від показу іноземних режимів як виключно «деструктивних» має супроводжуватися відображенням заходів імперських чинників з налагодження функціонування різних сфер суспільного розвитку краю. З огляду на аналіз сучасної історіографії щодо історії Галичини в 1914–1918 рр., В. Великочий вказав, що подальшого дослідження вимагає український національний чинник, на значному впливі якого на результат російської окупаційної політики в Галичині наголошували ще історики міжвоєнного періоду, українського зарубіжжя, а новітні дослідження розширили коло завдань російського окупаційного режиму, додаючи до їхнього переліку сприяння військовій перемозі Російської імперії загалом і забезпечення армії необхідним матеріальним утриманням та моральним спокоєм в тилу зокрема. Це дало підстави для здійснення спроб окремо розглядати дві сфери управління територією: військову і цивільну. Висвітлюючи російський окупаційний режим, зазначає В. Великочий, новітні історики фокусують увагу на діях «місцевих органів адміністрації» [186, с. 126], «російських націоналістів», «релігійних фанатиків на чолі з архієпископом Євлогієм» або ж особисто «військового генерал-губернатора Г. Бобринського» тощо. Це створює враження буцім то останні виступали кожен окремим самостійним суб'єктом політики, хоча насправді були тільки виконавцями волі імперського самодержавного уряду [186, с. 126].

Крім того діяльність російської окупації часто спрощується, зводяться до нібито спонтанного «україножерського закриття національних установ» і «релігійних переслідувань». Однак насправді таким шляхом реалізовувалася

продумана політика, що передбачала запровадження нової адміністративної і судової систем, відкриття різнотипних навчальних закладів, різні соціальні нововведення тощо [186, с. 127]. Тому поняття «російська адміністрація» і «російська імперська влада» повинні, очевидно, вживатись адекватно розумінням внутрішньополітичної структури Російської імперії, яка мала чітку ієрархію влади на чолі з особисто імператором та, на крок далі, членами його родини. Отже, це, актуалізувало потребу глибшого дослідження інститутів окупаційної влади, їхнього статусу та ієрархії, що помітно на сторінках студій провідних дослідників проблеми. Так, за оцінкою В. Великочого, у студії О. Бахтуріної не лише висвітлено окремі напрями діяльності адміністрації Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, але й здійснено спробу аналізу процесу їхнього формування, планів російських вищих посадовців і самого імператора щодо діяльності адміністрації в Галичині, дискусій у російських політичних колах про завдання і функції новоутворених структур [186, с. 127].

Пам'ятки мемуарної літератури, як джерело до історії Східної Галичини періоду Першої світової війни, проаналізовані в роботі І. Петрія [406]. Увага до мемуарних джерел важлива тому, що в них, як слушно зауважує автор, можна віднайти інформацію, яка не висвітлювалася або замовчувалася в тогочасній пресі й недостатньо повно відображена в офіційній документації. Спомини особливо цінні при написанні праць з військової антропології, культури війни, яких так бракує сучасній українській історіографії [406, с. 12–14].

Характеристику архівної спадщини про перебування російської адміністрації в Галичині впродовж 1914–1918 рр. здійснив у своїй статті Г. Папакін [309]. Джерельна база діяльності російського Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини та підлеглих йому установ – на думку історика-архівіста – досить репрезентативно представлена в українських архівах. Такі документи зосереджені у двох центральних історичних архівах та трьох державних архівах західних областей. Найбільша

кількість фондів зберігається в Держархіві Чернівецької області. Разом з тим дослідник констатував, що повністю відсутні фонди канцелярії перемишльського губернатора, великої частини управлінь повітових начальників Львівської та Тернопільської губерній, а також значної кількості установ низового рівня, історична доля і місце знаходження яких невідомі. Стаття Г. Папакіна значно спрощує роботу дослідника з пошуку джерельного забезпечення у розв'язанні наукової проблеми і стане в нагоді не одному поколінню молодих істориків [309, с. 64–76].

Низку актуальних проблем суспільно-політичної історії Галичини першої половини ХХ ст. відображено в публікаціях сучасних західних істориків В. Біля [377–379], М. фон Хагена [360]. Феноменові біженства і примусових виселень у роки Першої світової війни присвячені праці П. Гетрелла [199; 200], А. Мак-Кі [282] динаміку наступальних операцій на Сході висвітлено в узагальнюючій праці Е. Цьолнера [366] та дослідженні Галицької битви Дж. Батора [376]. Питаннями розвитку українського національного руху, політичних сил українства в Галичині напередодні та в роки Першої світової війни займаються історики К. Бахманн [375], Г. Біндер [380], А. Каппелер [231], М. Мозер [288] та ін. Їхній історіографічний доробок досить розгорнуто проаналізовано в статті І. Райківського «Українське “національне відродження” (націотворення) в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. у зарубіжній історіографії» [329].

Отже, з огляду на предмет нашого наукового дискурсу ми можемо констатувати те, що сучасні вітчизняні дослідники (О. Мазур, І. Патер, Я. Грицак, І. Кучера, І. Берест, І. Лозинська та ін.) першої російської окупації Галичини одностайні у твердженні, що діяльність її адміністрації була спрямована на створення умов для закріплення анексії західноукраїнських земель та подальшої їх інтеграції в адміністративну і внутрішньополітичну структуру імперії Романових. Основними складовими означеної діяльності визнаються здійснення русифікації краю (передусім у мовній, релігійній та загальнокультурній сферах), а також низка заходів та докорінних

перетворень у економіці, судочинстві та організації управління. Пануючі в українській історіографії відверті та емоційні оцінки характеру російського адміністрування на західноукраїнських землях, котрі проголошують її результатом погром українського національного життя та пограбування Галичини, не характерні для праць російських учених, зокрема О. Бахтуріної, яка виступає проти однозначно негативної оцінки дій російської влади. Розглянувши заходи русифікації краю в 1914–1918 рр. (насильне впровадження російської мови в освітню, адміністративну, судову та інші сфери), вона водночас наголошує на спробах адміністрації проводити ліберальну політику у сфері судочинства і конфесійних відносин, наданні допомоги потерпілим від війни місцевим жителям.

Характеризуючи загально Тимчасове військово генерал-губернаторство Галичини і намагаючись пояснити провал та репресивний характер російського адміністрування, вітчизняні дослідники називають декілька чинників. Передусім реалізація завдання злиття Галичини з Російською імперією була безпрецедентною спробою, адже значною мірою детермінувалася умовами воєнного часу. Крім того, бездарні, аморальні, погано освічені та непрофесійні адміністратори середньої і нижчої ланок надали окупаційному режимові характер «тривалої політики» і визначили провал його заходів. Залучення подібних чиновників, не придатних до участі в такій важливій зовнішньополітичній акції, сьогодні пояснюється «виснаженістю» матеріальних і людських ресурсів Росії.

Довкола дослідження історії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини сформували дві дискутуючі групи: незважаючи на прагнення об'єктивності та високий професійний рівень низки основних праць, вітчизняні комплексні дослідження мають виключно україноцентристську спрямованість, а російські, своєю чергою, дотепер недалеко відійшли від москвофільських позицій. Цікаво зауважити при цьому, що означена тенденційність є, перш за все, продуктом не стільки навіть відсутності критичного ставлення до москвофільства чи

українофільства початку ХХ ст., скільки упередженого відбору та обмеженого кола джерел, використаних авторами в ході роботи. Існує значна кількість робіт, у яких, попри їх високий фаховий рівень, ретельність аналізу джерельного матеріалу, не достатньо вивченим залишається внутрішня структура управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Щоб відповісти на багато дискусійних питань, необхідно на основі інституційного підходу вивчити функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини (тобто розглянути все з середини, поринути в атмосферу управлінців, зрозуміти хід їхнього мислення та управлінської стратегії, тактики).

1.2. Характеристика джерел та проблем наукового пізнання

Джерело, за образним висловом історика Робіна Колінгвуда, – це сировина, з якої виготовляють історію. Для будь-якого цілісного історичного дослідження необхідний певний масив джерел. Чим він різноманітніший та достовірніший, тим точнішим і фундаментальнішим буде саме дослідження. Минуле, наскільки воно взагалі доступне історикові, актуалізується в його сприйнятті завдяки тому, що про нього свідчать джерела, або, як їх називає Р. Колінгвуд, «авторитети історика». Р. Колінгвуд порівнює процедуру історичного пізнання із судовим слідством: історик садить «авторитетів» на лаву свідків і перехресним допитом видобуває з них інформацію, якої ті не показувати у своїх попередніх свідченнях, не бажали видавати їх раніше або просто тому, що не володіли нею [209, с. 44].

У нашій роботі використано чотори групи джерел: 1) опубліковані збірники документів; 2) архівні матеріали; 3) опубліковані мемуари і спогади; 4) тогочасна газетна періодика. Кожна група є унікальною і взаємодоповнюючою, проте джерелознавчу характеристику логічно буде почати саме із законодавства Російської імперії у сфері організації,

повноважень, субординації інститутів та підрозділів адміністративного апарату держави; надзвичайних нормативно-правових актів періоду війни («Положение о полевом управлении войск в военное время»), інших розпорядчих актів, що в надзвичайних умовах прирівнювалися до законів (накази Ставки Верховного головнокомандувача, накази головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту, тощо). У процесі нашого дослідження ми для ознайомлення з подібного роду джерелами користувалися «Повне зібрання законів Російської імперії» (далі – ПЗЗ) 1911 року видання, яке включало видані та узаконені акти до 1 листопада 1910 р. [117; 118]. У розділі 1-му першого тому ПЗЗ – «Основні державні закони», – визначено юридичний статус та права імператора (глава 1), права й обов'язки російських підданих, зокрема і в умовах дії воєнного стану (глава 8, стаття 83), порядок прийняття та введення в дію законів у Російській імперії (глава 9). Другий том ПЗЗ цікавив нас, насамперед, у частині «Загального управління губернського», де в статті 23 розділу 1 – «Загальне управління в губерніях» – регламентовано порядок запровадження та відміни в окремих місцевостях воєнного стану, принципи управління місцевостями, де такий стан було оголошено [117, с. 702–706].

У такому нормативно-правовому акті як «Положение о полевом управлении войск в военное время» врегульовувалися основні права й обов'язки військового командування, принципи управління державними інституціями на театрі військових дій, вираховувалося жалування відповідним чиновникам та службовцям [117, с. 3815].

Значний інтерес привертають опубліковані збірки звітно-розпорядчих, інструктивних документів, які в деяких випадках можуть бути недоступними досліднику в їх оригінальному вигляді. Так, серед таких документів, опублікованих ще в роки Першої світової війни, нашу увагу привернув збірник «Год войны с 19-го июля 1914 г. по 19 июля 1915 г. Высочайшие манифесты. Воззвания Верховного Главнокомандующего. Донесения от Штаба Верховного Главнокомандующего» (1915 р.), у якому зібрано

імператорські маніфести, відозви Головнокомандувачів армій до населення Галичини, де роз'яснювалася мета окупації Західної України з позиції імперської влади, яка полягала у виконанні священного обов'язку захисту русинів від австро-німецької агресії та визволення з-під гніту монархії Габсбургів тощо [107].

Інформативним джерелом виступають звіти тимчасового військового генерал-губернатора Галичини «Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1 сентября 1914 года по 1 июля 1915 года», «Отчет по Львовскому градоначальству (с 21 августа по день эвакуации Львова 7 июня 1915 г.)» та додатки до нього у вигляді звітів по окремих місцевостях генерал-губернаторства [113–114]. Звіти дають можливість реконструювати внутрішню структуру центральних, крайових та місцевих органів окупаційної адміністрації, встановити механізми їх взаємодії, штатні розписи тощо. По суті, це унікальне джерело. Звіти були видані 1916 р. у друкарні Київського військового округу (КВО) для службового користування. На їх сторінках розкривалися всі слабкі сторони організації влади, недосконала структура, нерегламентована система підпорядкування, невизначеність повноважень та відповідальності. Зокрема, «Звіт по львівському градоначальству» розпочинається таким текстом: «Занятіє города Львова доблестными русскими войсками произошло 21 августа 1914 года. Такимъ образом, после 565-летнего перерыва, надъ издревле русской землей взвился победоносно Русский Двуглавый Орель, и стольный городъ Галиціи – Львовъ – перешель во владѣніе Россійской Имперіи въ совершенно нетронутом, цѣльном виде [113, с. 1]».

Зі звіту тимчасового військового генерал-губернатора про управління Галичиною нам відомо, що в структуру управлінського апарату військового генерал-губернаторства увійшли: Канцелярія військового генерал-губернатора, його Штаб, управління по розквартируванню військ, інтендантське управління, військово-санітарне, військово-ветеринарне управління, польове казначейство. Пізніше були сформовані: управління

контролера (1914), жандармське (1914) і військово-цензурне управління (1915). Територія генерал-губернаторства ділилася на губернії на чолі з губернаторами і повіти на чолі з начальниками. 21 серпня 1915 р. всі управління і казначейство були розформовані. Штаб військового генерал-губернаторства Галичини зі скороченим штатом тимчасово підпорядкований головному начальнику Київського військового округу. 7 березня 1916 р. посаду військового генерал-губернатора Галичини і його Штаб були ліквідовані. Канцелярія тимчасово підпорядкована головному начальникові КВО [113, с. 46–48].

Грунтовному розкриттю теми сприяло опублікування О. Сухим документів і матеріалів з фондів Архіву зовнішньої політики Російської імперії Міністерства закордонних справ Російської Федерації у Москві, які відображають ставлення російських державних інституцій та громадських об'єднань до москвофільського руху в Східній Галичині з 90-х років XIX ст. до початку Першої світової війни [110].

Функціонування російського Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини та підлеглих йому установ досить репрезентативно представлено в українських архівах. Такі документи зосереджені у двох центральних історичних та трьох місцевих обласних архівах України. Найбільша кількість фондів зберігається в Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (ЦДІАК України). Ці фонди створені внаслідок діяльності самого генерал-губернаторства: ф. 361 – Канцелярія військового генерал-губернатора Галичини (один опис, 3 349 од. зб. за 1914–1917 рр.) та Ф. 363 – Штаб військового генерал-губернатора Галичини (один опис, 370 од. зб. за 1914–1917 рр.).

Фонд 361 – «Канцелярія військового генерал-губернатора» – є основним та найбільшим за обсягом джерелом з історії російського генерал-губернаторства Галичини. У справах фонду містяться документи про організацію та функціонування вищих російських адміністративних установ Галичини і Буковини, накази командувача Південно-Західного фронту,

розпорядження та обов'язкові постанови військового генерал-губернатора Галичини з приводу взаємодії цивільної адміністрації та військ фронту, поступової передачі повноважень від військових установ до цивільних. У документах вказано на чітке розмежування адміністративних функцій Канцелярії генерал-губернатора та відповідного Штабу: перша здійснювала цивільне управління окупованими теренами Галичини і Буковини, а Штаб керував тилловими військовими частинами, що перебували на згаданій території. У справах фонду наявні цінні документи з історії організації місцевої російської влади. Насамперед це матеріали комісії складання проекту положення про управління краєм, проекти тимчасового положення про судоустрій Галичини, а також інші – накази, циркуляри, розпорядження та листування тощо. Основні засади управління окупованою територією визначалися урядовими нормативно-правовими актами. Частина з них була опублікована, а частина – та, що мала позначки таємності –, зберігалася тільки в спеціальних теках вищих чиновників окупаційної адміністрації. На таких документах, що містяться в справі 299, наявні службові позначки, коментарі тощо. У процесі функціонування окупаційної адміністрації уряд вносив певні корективи та доповнення в засади управління захопленими австро-угорськими територіями – характер різноманітних урядових змін, доповнень, виправлень відображено в справі 301 («О пересмотре положения об управлении неприятельской территорей, занятой по праву войны») [24]. Справи 85, 86, 298 дозволи визначити первинний устрій управлінського апарату окупованих російською армією територій Галичини та Північної Буковини [15; 16; 23]. Ці справи практично не вивчалися попередніми дослідниками, оскільки більшою популярністю користувалися матеріали, де відображено більш-менш сталий устрій управлінського апарату (спр. 300 «О введении гражданского правления в Галиции») [23]. Загальною особливістю справ, що розкривають устрій окупаційних органів влади, їхніх структурних підрозділів, є відносно невеликі обсяги (від 12 до 67 арк.) та надзвичайна

лаконічність, чітка мова нормативно-правових актів, долучені графічні додатки.

Фінансовий аспект роботи окупаційної адміністрації розкривають справи про роботу галицького казначейства, військово-окружного контролера. У них міститься листування щодо фінансування установ генерал-губернаторства, звіти про витрачання коштів, відомості про ревізії, особливості збору податків, митних зборів [18; 19; 39; 41]. Наявність останньої категорії джерел свідчить про досить заплутані взаємини військової (фронтової, окружної) та цивільної (адміністративно-військової) адміністрацій, труднощі в організації діяльності самого Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини.

Надзвичайно інформативними є матеріали про діяльність військової цензури: схеми військово-цензурних районів тилу армій Південно-Західного фронту, правила проведення цензури, короткі вказівки для військових цензорів; список газет, що виходили у Львові, із зазначенням їх спрямованості; списки умовних фраз, уживаних військовополоненими при спілкуванні зі своїми співвітчизниками; документи про заборону діяльності товариства «Мир», проповідей баптистів у лазаретах і госпіталях. Наявні документи військово-санітарного управління про організацію медичної допомоги хворим і пораненим.

Загалом варто відмітити надзвичайно вдале виокремлення у фонді 361 окремих справ по напрямкам діяльності окупаційних органів влади [36–38], сферах господарювання [41–48].

Окремий комплекс опрацьованих нами матеріалів складають справи про евакуацію управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства, господарських об'єктів та матеріальних цінностей. Матеріали зі справ 461, 472 та 482 дозволили нам виявити деякі особливості цього процесу та навіть переглянути верхню хронологічну межу дисертації. Дуже цінними були графічні додатки у вигляді штатного розпису, варіацій подальшого працевлаштування евакуйованих посадових осіб [30–32].

Вивчення документів зі справ 4, 6, 7, 13, 21, 33, 36, 305, 512 дозволило розкрити аспект кадрового забезпечення управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, подолати низку стереотипних поглядів, що склались в історіографії щодо кадрової політики на окупованих територіях Західної України в роки Великої війни [3–8, 10, 26, 33].

Основні розпорядження щодо військово-тилової справи Тимчасового генерал-губернаторства Галичини зібрані у фонді 363 – «Штаб військового генерал-губернатора Галичини (1914–1917 рр.)». У фонді наявні карти-схеми управління Галичиною, документи про організацію військово-політичної служби, розпорядження про боротьбу з дезертирством. Є також накази і циркуляри військового генерал-губернатора, що стосуються як першочергових проблем управління, так і повсякденних завдань, як-то відвідування розквартированими солдатами лазні, організація пересування військових частин, наведення чистоти в казармах тощо.

Серед значного масиву справ фонду 363, присвячених оперативно-військовій, логістичній, військово-цензурній та контррозвідальній діяльності штабу, виділимо комплекс матеріалів, що висвітлюють його кадровий склад та переміщення службовців по кар'єрній ієрархії. Цінність документів полягає в тому, що можна прослідкувати зміну підходів до забезпечення військової складової функціонування окупаційної адміністрації.

Великий інформативний потенціал мають звіти різних управлінь Штабу військового-генерал губернаторства Галичини. По суті це унікальні документи, які залишилися без уваги як тодішніх вищих чиновників Російської імперії, так і сучасних дослідників. І чиновники, і дослідники здебільшого користувалися загальним звітом генерал-губернатора Галичини Г. Бобринського (був опублікований 1916 р.). Останній, хоч складався на основі звітів різних управлінь штабу, але був далеко не повним, багато важливих для предмету нашого дослідження деталей було випущено [53–59].

Істотно доповнюють інформацію про функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини документи з Центрального державного історичного архіву України м. Львова (ЦДАЛІ України). Так, у фонді 694 – Колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни. 1915–1917 рр. – зосередженні накази, розпорядження, обіжники військового міністра, командувача Південно-Західного фронту, тимчасового військового генерал-губернатора Галичини про організацію управління окупованою територією. У фонді містяться також окремі документи, які безпосередньо розкривають конфесійну, господарську, охоронно-каральну політику російської адміністрації.

На місцевому рівні (у певній адміністративній частині Галичини) всі ці аспекти дозволяють прослідкувати документи, зосереджені у фонді 645 – «Канцелярія губернатора у м. Перемишль (1915–1916 рр.)». Ця губернія ввійшла до складу генерал-губернаторства Галичини пізніше й існувала там лише три місяці. Усі документи фонду за тематикою можна поділити на три блоки: політико-адміністративне управління, здійснення поліцейського контролю, фінансово-господарські питання. Матеріали першого блоку містять директивні документи самого губернатора та вищих інстанцій, донесення про хід військових дій, відомості про розгортання мережі російських установ та закладів, а потім – підготовку та проведення евакуації місцевого населення, адміністративних інституцій губерньського й повітового рівнів (очевидно, що така робота була пріоритетною за умов короткого існування самої губернії). Серед іншого увагу привертають документи щодо конфесійних питань (навернення греко-католиків на православ'я, призначення священників у парафіях тощо). Як відомо, конфесійні проблеми займали важливе місце і в діяльності всього генерал-губернаторства Галичини. Поліційна тематика представлена скромніше, без конкретних вказівок, за якими ж установами та особами був встановлений нагляд. Очевидно, що це ті ж польські, єврейські й українські громадські та політичні

організації, які дошкуляли цьому регіональному органу російської влади. Фінансово-господарські питання вичерпувалися обліком прибутків губернії та утриманням адміністративного персоналу включно з губернатором, що легко пояснюється коротким терміном існування самої губернії. Після вигнання російської армії з Перемишльщини канцелярія губернатора продовжувала існувати в Києві аж до першої ліквідації генерал-губернаторства в березні 1916 р. [82–87].

У Державному архіві Чернівецької області міститься фонд (ф. 283, один опис, 510 од. зб. за 1914–1917 рр.) – «Канцелярії Чернівецького губернатора». В історичній довідці зазначено, що російські війська тричі займали Буковину в ході Першої світової війни: з 2 по 20 вересня 1914 р.; з 27 вересня 1914 р. по 21 лютого 1915 р.; з 18 червня 1916 р. по 3 серпня 1917 р., тому російська інституція з управління Буковиною існувала найдовше. До того ж саме сюди, у Чернівці, з жовтня 1916 р. перемістився і центр ново створеного Генерал-губернаторства областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни [309, с. 73–75]. Найбільший масив документів стосується нагляду за особами, які підозрювалися у вчиненні опору російському уряду, були ворожо налаштовані проти російської влади; багато справ про розшук дезертирів, боротьбу зі шпигунством, мародерством та порушенням законів, заходи проти епідемій, епізоотій, відкриття лікувальних та навчальних закладів. Особливе зацікавлення викликає листування чернівецького губернатора з МВС, тимчасовим генерал-губернатором, військовим командуванням Російської імперії, у якому губернатор інформував названі інституції та посадовців про хід справ у Чернівецькій губернії, управлінські проблеми, отримувалася управлінські директиви та рекомендації від вищих імперських органів [103].

У Державному архіві Тернопільської області знаходиться фонд канцелярії тернопільського губернатора (ф. 322, один опис, 626 од. зб. за 1914–1918 рр.). Серед найважливіших документів цього фонду: циркуляри та накази Верховного головнокомандувача Російської армії (1915–1917),

Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту (1915) циркуляри та розпорядження військового генерал-губернатора Галичини і тернопільського губернатора (1914–1916), телеграми штабу 9-ої армії про забезпечення збереженості мостів, переправ і шляхів сполучення. Наявність таких документів свідчить про своєрідний статус такого губернатора як військового та цивільного адміністратора, його підпорядкованість переважно військовій владі у вигляді Верховного головнокомандувача та фронтового командувача. Серед інших документів канцелярії привертають увагу велика кількість різнопланових статистичних відомостей: щодо території губернії, кордонів, ґрунтів, корисних копалин та природних ресурсів, кількості населених пунктів, довжини шляхів, наявності фабрик, заводів, інших підприємств здебільшого аграрного призначення, навчальних закладів тощо. Збирання таких відомостей свідчить про бажання російської влади досягнути свої територіальні набутки, розробити певну програму їх використання з господарською та політичною метою [102].

Значний масив документів з історії другого та третього періоду російської окупації Галичини зберігається в Державному архіві Івано-Франківської області, зокрема у фондах 12, 15, 17, 528, 532, 596, 597, 603, 604. Матеріали цих фондів нами вивчалися, але в процесі роботи не використовувалися. Їх опрацювання віднесено до перспективних планів наукової роботи дисертанта.

Завдяки розширенню інформаційних можливостей, оцифруванню деяких архівних документів, стало можливим ознайомлення з документами Військово-історичного архіву Російської Федерації. Зокрема, з темою нашого дослідження пов'язані справи з фондів 13216 «Управления военного генерал-губернаторства Галиции и военного генерал-губернаторства областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны (1914 – 1917)», 13219 «Управления по квартирному довольствию войск военного генерал-губернаторства Галиции и военного генерал-губернаторства областей Австро-Венгрии, занятых по праву войны», 13223 «Военно-окружной суд военного генерал-

губернаторства Галиции», 13224 «Полевое казначейство при управлении военного генерал-губернатора Галиции».

Допоміжний масив джерел складають так звані EGO-документи – листи, мемуари державних та політичних діячів, пересічних громадян, які опинилися в непростих умовах окупації.

Переходячи до аналізу мемуарів та спогадів сучасників Першої світової війни ми вважаємо (обходячи національний принцип поділу) за необхідне застосувати поділ EGO-джерел на категорії: 1) спогади вищого військового командування, вищих державно-політичних діячів; 2) спогади вищого офіцерського штабного і бойового складу; 3) спогади службовців управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини середньої та нижньої ланки; 4) спогади громадсько-політичних діячів. Так, із першої виділеної групи для нас цінні спогади генералів О. Брусилова [124], М. Гумільова [135], В. Гурка [136], А. Денікіна [137], які містять не тільки описи військових дій, а й відомості про характер окупаційної адміністрації, взаємодію військових з місцевим населенням. Більш інформативними в плані відомостей щодо проблеми нашого дослідження є спогади вищого офіцерського штабного складу, а саме спогади генерал-квартирмейстера штабу Південно-Західного фронту Б. Геруа, у підпорядкуванні якого знаходився безпосередньо військово-цензурний відділ штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини [132; 133]. До цієї групи джерел також слід віднести спогади офіцера генерального штабу М. Белевської [121], Е. Верцинського [127]. Серед мемуарної літератури, перш за все, варто виокремити спогади російських політичних діячів П. Мілюкова [145], М. Родзянка [149], С. Сазонова [150], у яких відображено місце та роль Східної Галичини в геополітичних планах Росії в роки Першої світової війни. Інформативними є джерела мемуарного характеру виділеної нами третьої групи, зокрема щоденник М. Лемке «250 дней в царской Ставке», який розкриває та доповнює багато аспектів

окупаційної, конфесійної, військово-цензурної політики у Російській імперії в роки Першої світової війни [142; 143].

Специфіку окупаційної адміністрації, її сприйняття пересічними жителями Галичини відтворив лікар Л. Войталовський у своїх спогадах «По следам войны. Походные записки 1914–1917 гг.» [130]. Автор спогадів змалював реалії в Галичині 1914–1915 рр. через ситуації учасником і спостерігачем яких він був, навів детальні діалоги, передав емоційно-психологічний настрій як представників російської армії, окупаційної адміністрації, так і місцевого населення, різних його соціальних категорій [130]. Дане джерело доповнюється деякими авторськими судженнями та оцінками, певною мірою хвибує суб'єктивізмом.

Серед українських військових діячів нам особливо важливі спогади (охоплюють 1890-ті – початок 1920-х рр.) Миколи Галагана, відомого українського військово-політичного і громадського діяча, який перебував на службі у війську впродовж Першої світової війни, брав участь у революційних перетвореннях у російській армії; згодом працював у складі Української Центральної Ради, очолював дипломатичні представництва УНР у Румунії та Угорщині. Для нашого дослідження особливо важлива друга частина його свідчень «Світова війна. Розвал царату. Українська революція». Сам М. Галаган, розуміючи важливість своїх спогадів, зазначав: «Одначе, коли має рацію думка про те, що дух певної історичної доби можна краще пізнати не тільки, і не стільки через студіювання грубих томів наукових творів, як на підставі ознайомлення з сучасними мемуарами та інтимною кореспонденцією, то можливо, що й мої спомини колись перечитає з інтересом чи і може й з користю для себе хтось із таких майбутніх дослідників, які працюватимуть над вивченням сучасної нам доби української історії. У такому разі й моя праця не була б марною» [131, с. 5].

Через перебування в складі 8-ї армії, М. Галагану були достеменно відомі всі негаразди російської армії та намагання за допомогою різних обмежувальних заходів розірвати зв'язок армії з тилом: «Армія надто тісно

зв'язана з запіллям; вона сильно впливає на всі сторони державного життя і навпаки сама дуже відчуває, а часто й боляче переживає всі хиби і не порядки внутрішнього життя та політичної і господарсько-економічної системи. Я міг зблизька придивлятися в часі війни до організації російської військової справи, бачив внутрішню гнилизну цієї організації та в реальних фактах і подіях міг спостерігати, як поступово, але невпинно назривала криза та як все густішим ставав сумрак «передвечора революції» [131, с. 156].

Спогади українських громадсько-політичних діячів Д. Дорошенка [138] та Є. Чикаленка [152], які ми віднесли до четвертої групи, виображають аспекти застосування цензури в українських губерніях Російської імперії та Галичині в період її окупації російськими військами в ході Першої світової війни. Важливість і водночас значимість «Моїх споминів про недавнє минуле» відомого історика і політичного діяча Д. Дорошенка не тільки в тому, що їх написав активний учасник тогочасних подій, але й те, що вони написані на основі документальних матеріалів, які вважаються втраченими для сучасної історичної науки.

Значний обсяг інформації зосереджено в офіційних періодичних виданнях, які зберігаються в газетному фонді Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського та Львівській національній науковій бібліотеці імені В. Стефаника. Специфіка цієї групи джерел полягає в тому, що офіційна преса репрезентувала інформаційну політику окупаційної адміністрації та, попри велику частку проросійської пропаганди, містила звернення російського імператора, військового генерал-губернатора, армійського командування Південно-Західного фронту до галичан, повідомляла громадськість про певні дії влади, інформувала про події чи заплановані військові й громадські заходи. Так, відразу після зайняття російською армією Галичини, налагодження первинного управлінського апарату, окупаційна влада приступила до заснування місцевих проурядових газет. Їх видання здійснювалося на базі друкарень НТШ та раніше закритих українських видань (наприклад газету «Діло»).

Щоденно впродовж вересня 1914 р. – червня 1915 р. виходила газета «Львовское военное слово. Издаваемое с разрешения Главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта: военная, политическая, общественная и литературная газета» (повна назва). Загалом вийшло 197 номерів. Газета виконувала функції військового інформаційного органу, але одночасно з цим тримала в полі свого зору політичне і суспільне життя в Галичині. «Львовское военное слово» на правах офіційного органу піддавало критиці прагнення русофілів краю домогтися отримання від російської адміністрації широкої влади в регіоні. Головний редактор видання, капітан М. Наркевич, зокрема, писав про русинів на сторінках цього часопису як про «дезертирів свого народу». Після виникнення протиріч між русофілами й офіційною російською адміністрацією, під впливом голови Російського народної ради Прикарпатської Русі Володимира Дудикевича газета втратила доступ до друкарні Ставропігійського інституту і переорієнтувалася на друкарню Айхельберга. У квітні 1915 в розпорядження газети була передана друкарня закритого владою НТШ. Матеріали газети ілюструють заходи окупаційної адміністрації, її ставлення до подій на фронті та суспільного життя Галичини, особливо під час фундаментальних змін у функціонуванні управлінського апарату [159; 160].

Подібне спрямування мала і газета «Львовский вестник. Ежедневная газета», яка видавалася управлінням військового генерал-губернаторства Галичини з 1915 р. Головним редактором був гвардії корнет М. Сухотін. За час існування видання вийшло 93 номери [158]. Окрім цих газет, події в Галичині (здебільшого військового характеру та щодо військового управління) висвітлювали армійські видання «Армейский вестник: издание при штабе главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта» [153–155], «Бюллетень Комитета Юго-Западного фронта» [156], «Военные известия» [157].

Поширеними неурядовими москвофільськими газетами (у той же час не звільненими від військової цензури) були «Прикарпатская Русь» та «Голос

народа». За щедрі субсидії з царської казни вони не шкодували фарб для очорнювання «мазепинців», закликали місцеву російську владу заарештовувати їх, критикували навіть урядовців за повільну русифікацію краю. Періодичні видання позиціонували себе як суспільно-політичні і літературні газети. Їх матеріали були здебільшого відверто пропагандистськими, малоінформативними в плані об'єктивного висвітлення інформації про діяльність окупаційної адміністрації, функціонування структур її управлінського апарату [161–163].

З польської періодики виходили «Kuryer Lwowski», «Wiek Nowi», «Słowo Polskie». Здебільшого видання, з огляду на цензурні умови, оминали висвітлення політичної ситуації чи оцінок функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, але все ж певні аспекти повсякдення краю в умовах Першої світової війни вони відображають.

Галицькі українські газети «Діло», «Громадський голос», «Свобода» у роки війни були досить інформативним джерелом для галичан. Але з приходом першої російської окупаційної адміністрації вони були закриті й через установлений жорсткий військово-цензурний режим не видавалися. Відразу ж по залишенню краю російськими військами й управлінським апаратом Тимчасового військового генерал-губернаторства вони відновили свою роботи, взялися за висвітлення злочинів, репресивних акцій окупантів. Так, 15 вересня 1915 р. газета «Діло» повідомляла, що в часі російської окупації у Львівській єпархії було арештовано і померло 22 священники зі Львова, Рогатина, Радехова, Ліщина, Перемишлян. У Перемишльській єпархії російська влада заарештувала і закатувала 33 священники, у Станиславівській – 5 [180, с. 56]. Специфічна ситуація функціонування видань, їх направленість обумовили те, що ми не залучали їх як важливе джерело вивчення функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини.

Отже, джерельна база дослідження доволі широка, має високий рівень інформативності, автентичності і достовірності, що дозволяє нам на основі ретельно виробленої методології дослідження реалізувати наукову мету і завдання дисертаційної роботи. Опубліковані джерела представлені матеріалами імперського законодавства у сфері управління територіями в надзвичайних та воєнних умовах; архівні матеріали відображають функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини всіх рівнів (від загального до міського або повітового); ЕГО-джерела та матеріали тогочасної галицької преси мають допоміжне значення.

1.3. Теоретико-методологічні основи дослідження

Методологія наукового пізнання теми «Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини (вересень 1914 р. – березень 1916 р.): особливості формування і функціонування управлінського апарату» за своєю сутністю є системою теоретико-методологічних принципів, об'єктно-орієнтованих підходів та структурних методів дослідження. Системне поєднання методів, принципів, орієнтирів створило умови для комплексного дослідження основних проблем теми, дало можливість окреслити причинно-наслідкові зв'язки, закономірності та особливості формування і функціонування управлінського апарату впродовж першої російської окупації Галичини.

Методи телеології визначили мету, цілі та завдання роботи. У ході розробки теми дисертації нами враховано відповідні методологічні принципи, які забезпечили системну спрямованість наукового дослідження і практичне пізнання об'єкта. Визначивши об'єктом дослідження окупаційну політику Російської імперії та особливості її втілення відповідним управлінським апаратом у Галичині в роки Першої світової війни теоретичною базою дослідження став системний підхід, який дозволив урахувати всі елементи (структуру, взаємозв'язки елементів та явищ, їхню

субординацію, ієрархію, функціонування, цілісність розвитку, динаміку системи, сутність та особливості, чинники та умови трансформації) такої інституції як Тимчасове військово-генерал-губернаторство Галичини. Для реалізації зазначеного підходу використовувався також міждисциплінарний синтез (використання методів суміжних соціальних і гуманітарних дисциплін).

Об'єкт і предмет дослідження є складною, взаємообумовленою, багатоелементною системою і для його вивчення застосовувалися методи структурно-генетичного аналізу та синтезу з виокремленням підсистем, які досліджувалися автономно з подальшим їх упорядкуванням. Для розв'язання конкретних дослідницьких завдань використано універсальні, загальнонаукові та конкретно-історичні методи (історико-генетичний, порівняльно-історичний, історично-типологічний, хронологічний).

Методи типологізації та класифікації були застосовані для характеристики джерельної бази. Джерельна база дослідження широко представлена в українських архівах. Використана нами методологія архівознавства (всебічності, об'єктивності, комплексності, історизму) та конкретно архівознавчі принципи партинеції, провенієнції, територіальності та інші дозволили нам констатувати, що разом з методами системної реконструкції архівних фондів та функціонального аналізу сформували стратегію з виявленням закономірностей та суперечностей внутрішніх і зовнішніх взаємозв'язків джерельної бази.

Методами дефініцій визначені поняття «управлінський апарат», «окупація», «окупаційна політика», «окупаційний режим», «окупаційна адміністрація», «русифікація».

Так, ключовим визначенням у роботі є визнання поняття «управлінський апарат», під яким ми розуміємо організовану на основі штатного розкладу та професійно-кваліфікаційних характеристик сукупність працівників (керівників, фахівців, технічних виконавців), об'єднаних в органи, підрозділи, служби управління, на які покладено виконання певних функцій

управління. Управлінський апарат виступає як керуюча частина системи. Розрізняють апарати різного рівня, в масштабі як усієї країни, так і окремих її регіонів, міст, а також у рамках організацій і підприємств, що ведуть свою діяльність на території країни. При офіційному характері управління, діяльність апарату оформляється як сукупність керуючих посад, кожна з яких володіє власним колом повноважень, а посади шикуються за субординацією.

У найзагальніших формулюваннях функції управлінського апарату можна сформулювати так:

- організаційно-регламентуюча – розробка інструктивних, регламентуючих, рекомендаційних нормативно-правових актів і документів;
- організаційно-господарська – бухгалтерський облік, статистика, постачання та ін.;
- організаційно-ідеологічна – роз'яснення нормативних актів, формування громадської думки та ін. [170, с. 4].

Військове поняття «окупація» розумілося нами як зайняття збройними силами однієї держави частини або всієї території іншої держави та встановлення на цій території адміністративної влади вищих інстанцій цих військ. Влада окупаційної адміністрації має здійснюватися в рамках чинних на той час міжнародних нормативно-правових актів у сфері ведення війни. Відповідно до рішень Гаазькою конференції 1899 р. та 1907 р., військова окупація починається з моменту встановлення фактичного контролю над певною територією і триває до втрати цього контролю над нею. На даній території створюється окупаційна адміністрація, яка повинна здійснювати свої функції відповідно до норм міжнародного права. Окупаційна адміністрація зобов'язана допускати діяльність місцевих суддів і чиновників, але не може примусити їх до цього. Окупаційна влада може використовувати для своїх потреб державні будівлі і споруди, але без набуття права власності на них. Щодо населення окупованої території повинні дотримуватися основні права людини, а також права, зафіксовані в правових нормах, що регламентують права у збройних конфліктах.

Виходячи з даних дефініцій, перша російська окупація Галичини виходила за рамки тодішніх чинних міжнародних нормативно-правових актів, адже імперською владою була витворена цивільна адміністрація, що мала подвійне – військове й урядове – підпорядкування. Влада Російської імперії давно виношувала плани інкорпорації галицьких земель до своїх володінь та у своїй окупаційній політиці дотримувалася принципу якомога швидшого їх злиття з іншими імперськими територіями. Галичина, яка де-юре перебувала в статусі окупованої території іншої держави, де-факто була приєднаною до Російської імперії.

«Окупаційна політика» – система заходів, спрямованих на управління зайнятими в ході бойових дій (або без них) територіями ворожої (сусідньої) держави. Російська окупаційна політика протягом Першої світової війни мала забезпечити максимальне (до закінчення війни) злиття галицьких земель з рештою територій імперії. Тобто, до того часу вирішення долі Галичини на міжнародному рівні в міжнародній громадськості вже не мало виникати сумнівів щодо органічності перебування галицьких земель у складі Росії (по суті мало відбутися «відновлення історичної справедливості»).

Під «окупаційним режимом» ми розуміємо комплекс чинних юридичних норм, військово-поліційних, соціально-економічних, культурних порядків, як запроваджених окупантами, так і залишених чинними від попередньої влади, за якими відбувається робота підприємств, функціонування громадських та політичних організацій, об'єктів національно-культурної сфери, інших інфраструктурних об'єктів. Учені виокремлюють два основні типи окупаційних режимів. Окупаційний режим першого типу «Завоювання» – це форма політичного режиму, коли контроль над однією державою (частиною її території) встановлено в ході збройного нападу іншої держави або блоку держав. При такому режимі всі функції державного управління в завойованій країні (частині її територій) здійснюються агресором. Окупаційний режим другого типу «Підпорядкування» – це форма державного устрою, коли влада в країні здобута в ході збройного нападу чи втручання іншої держави, але до

влади допущено уряд з громадян країни, яка зазнала агресії. Такий уряд (управлінський апарат), як правило, призначається агресором безпосередньо або в ході певної елекції. У Галичні протягом Першої світової війни за всіма ознаками було встановлено окупаційний режим типу «завоювання».

Поняття «русифікація» в загальному контексті Російської імперії розуміється як політика, спрямована на всебічну інтеграцію народів імперії. У XIX – на початку XX ст. русифікація розглядалася як губернська модель управління провінціями Російської імперії. В українському дискурсі до поняття «русифікація» застосовуються синонімічні – «деукраїнізація», «асиміляція», «зросійщення». У контексті Першої світової війни, зокрема нашої теми дисертаційної роботи, під «русифікацією» також доцільно розуміти універсальний метод втілення внутрішньої політики денаціоналізації окупованого місцевого населення та прикінцевий очікуваний результат управлінської діяльності.

Виходячи із вищезазначеного методологічного підходу у висвітленні обраної теми, ми керувалися загальноприйнятими в сучасній українській історіографії принципами історизму, багатовимірності, системності, об'єктивності, всебічності.

Теоретичний підхід та принципи пізнання реалізовано завдяки поєднанню загальнонаукових, спеціально-історичних методів та методів суміжних наук. Так, у роботі використано джерелознавчий, архівно-евристичний підходи й методи аналізу сформованої репрезентативної джерельної бази.

За допомогою історичної реконструкції та аналогії відтворено структурну мережу управлінської системи Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Поєднання історико-генетичного, структурно-функціонального та порівняльно-історичного методів дозволило розглянути їхнє кадрове забезпечення. Огляд функціонування досліджуваної управлінсько-адміністративної інституції здійснено з використанням

проблемно-хронологічного, порівняльно-історичного, ретроспективного методів.

Державне управління в Російській імперії залишалося феодально-становим. Для такої системи характерний високий ступінь централізації всієї організаційної структури державного управління, тотальний контроль за функціонуванням крайових та місцевих органів місцевої влади. У такій управлінській моделі визначальну роль виконував особисто імператор, його родичі, наближені та уповноважені особи. Вибір управлінських стратегій дуже обмежений, а управлінська діяльність зарегламентована. Обрані нами методи – системно-структурний та детермінізму дозволили визначити основні елементи управління та зв'язки між ними.

Історичні постаті Миколи II Романова, Верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича Романова, генерал-ад'ютанта графа Г. Бобринського, депутата Державної думи графа В. Бобринського вивчалися за методикою генеалогії, біографістики, елітарності, персоналістики.

Кадровий потенціал чиновників Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини аналізувався за методами кадрового відбору, який враховував фаховість, освіту, світоглядні орієнтири, придатність виконувати службові завдання, якість управлінських рішень, дисциплінованість та виконавча майстерність. Службовці Канцелярії та Штабу генерал-губернаторства, губернатори, градоначальники міст, повітові начальники підпорядковувалися тимчасовому військовому генерал-губернатору Галичини Г. Бобринському. Субординація органів влади досліджена методами системно-генетичним, системно-ієрархічним, аксіологічним, порівняльно-управлінським, співставлення повноважень, методом ідеалізації результатів управлінської діяльності.

Нормативні акти, положення, регламенти, закони, які регулювали діяльність органів окупаційної влади, аналізувалися генетико-нормативним, формально-юридичним, порівняльно-правознавчим та ретроспективно-правознавчим методами.

Стратегія створення «русского мира» базувалася також і на ідеології та діяльності “Русской православной церкви”. Фанатична релігійність Миколи II проявлялася не тільки в канонізації святих церкви, але й у персональній опіці діячів церкви. Призначені ним архієпископ Євлогій та обер-прокурор Священного Синоду Володимир Саблер мали необмежені повноваження у втіленні політики «православ’янізації» місцевого населення. Використані нами методи інтерсуб’єктивності, порівняльно-історичний, структурно-функціональний, соціологічний, філософсько-логічний, релігійно-конфесійний та дескриптивний дозволили відслідкувати суспільно-політичні процеси.

Русофіли (москвофіли) та їх організації також втілювали окупаційну політику. Тому обраний нами метод контент-аналізу дозволив узагальнити характеристики програмних документів, окресливши мету, завдання та способи діяльності.

Методи герменевтики, семантики та семіотики застосовувалися для дослідження періодичних видань, звернень, відозв та інших документів.

Внутрішня антиукраїнська окупаційна політика здійснювалася методами масових політичних репресій проти представників та діячів українського народу, українознавчих інституцій. Обрані нами методи інтроспективний, казуальності, опису, оцінки, синтез-методу дозволили відслідковувати репресивні суспільні процеси.

Російська окупація Галичини, військовий стан та військово-цивільне управління здійснювали військове командування, стабілізаційні війська; Тимчасове військово-генерал-губернаторство Галичини, жандармські та поліцейські управління, суди та військово-цензурні відділи керували повсякденним життям галичан, а обрані нами методи військово-ієрархічний, військово-субординаційний, військово-порівняльний та табельно-ранговий дозволили встановити наукову істину в нормативних та фактичних повноваженнях урядовців.

Політика «Русского мира» проводилася також в освіті. Шталмейстер Д. Чихачев та надіслані з ним чиновники Київської шкільної округи впроваджували освітянську реформу. Суть цієї реформи полягала у створенні мережі навчальних закладів, які б не тільки давали знання учням, а й русифікували місцеве населення. Методи міждисциплінарної методології соціології, політології, антропології та психології дозволили дослідити ці проблеми.

Війна та військові руйнування негативно впливали та паралізували місцеву економіку. Господарство Галичини за планами російських урядовців повинно було забезпечувати армії Південно-Західного фронту. Місцеве населення зобов'язувалося сплачувати податки та виконувати транспортні й інші повинності. З цією метою планувалося забезпечити селян посівним матеріалом, кіньми, землею. Практично, через погану організацію та формальне виконання планів, високих результатів так і не досягли. Видобуток солі, нафти та нафтопереробка, використання лісу викликали зацікавленість російських окупаційних властей. Обрані нами методи системно-синергетичний, кліометричний, фінансово-статистичний, кореляційно-регресивний дали можливість порівняти усталену модель господарювання з новою господарською політикою.

Російська імперія перебувала в стадії занепаду, а з початком Першої світової війни зазнала ще й усебічної кризи. Інтереси держави формували інформаційну політику, яка методами маніпуляції з інформацією корегувалася результати діяльності. Використовуючи методи суміжних наук, нами переведено російську систему мір та ваги в сучасну форму метричної системи.

Деформації суспільних відносин, які виникли в результаті війни, масовий голод, виселення та вигнання місцевого населення, депортаційні акції російської адміністрації нами досліджені за допомогою методів спостережень, опису, інтерв'ю, фіксації опублікованих матеріалів, реконструкції.

Окупаційну політику у сфері охорони пам'яток культури, цінностей греко-католицької церкви, наукових установ, музеїв, художніх колекцій вивчено за методами аксіології, атрибутивності, методом символіки. Проводячи «інвентаризацію» цінностей, влада маскувала їх пограбування та вивезення.

У Галичині впродовж першої російської окупації перебувала значна кількість окупаційних військ. Військові домінували в системі управління цивільним населенням. Методами військової статистики, військової реконструкції, військового управління проаналізовано комплектацію військ, їх розміщення, підпорядкування та забезпечення. У сфері компетенції військових було також і спостереження за епідеміологічною ситуацією краю, діяльністю військових лазаретів, лікарень, шпиталів. Використані нами методи військово-медичної статистики, військово-медичної динаміки та протиепідеміологічного спостереження дозволили оцінити ефективність діяльності військово-тилових структур.

Отже, методологічними засадами дослідження визначено сукупність теоретико-методологічних принципів, наукових підходів та методів, які використані в роботі. Основоположне значення мають принципи об'єктивізму та історизму, дотримання яких дало можливість дослідити формування та функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини впродовж 1914 – 1916 рр., висвітлити засади управлінської політики та впровадження її владою на місцях.

Застосована нами методологія дослідження дозволила розкрити досліджувану проблему та запропонувати власні висновки з високою науковістю аргументації, а представлені в дисертації підходи, принципи і методи дослідження зумовили структуру роботи, логіку викладу матеріалу, науковість результатів.

Висновок до розділу 1

Дослідження російської окупаційної політики в Галичині та Північній Буковині (1914–1918 рр.) має нині неабияку наукову та суспільно-політичну значимість. Поряд з значною увагою науковців до цієї проблематики є ряд маловивчених аспектів, а низка історіографічних тверджень потребує переосмислення. В історії наукового пізнання проблем російської окупації Західної України в роки Першої світової війни прийнято виділяти три періоди: дорадянський (60-ті рр. XIX ст. – 1917 р.), радянський (20-ті – кінець 80-х рр. XX ст.) та сучасний (з початку 1990-х рр.). Роботи науковців дорадянського періоду досить інформативні, але, з огляду на відсутність належного часу для оцінки історичної епохи та політичного україноцентризму, ці праці недостатньо об'єктивні, часто носили пропагандистський характер. У радянський період було зроблено перші спроби висвітлити деякі аспекти функціонування органів окупаційної адміністрації Російської імперії, але ідеологічні підходи, класове трактування історичного процесу та місія культуртрегерства росіян у Галичині не сприяли повноцінному розкриттю досліджуваної нами проблеми.

На сучасному етапі в російській та українській історіографії зростає інтерес до вивчення проблеми окупаційної політики Російської імперії, однак існують серйозні розбіжності в оцінках та результативності політики Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. На праці новітніх українських істориків помітно вплинули україноцентристські концепції М. Грушевського, Д. Дорошенка й І. Крип'якевича, але це не завадило адекватно відобразити соціальну і національну історію різних соціумів Галичини, приступити до вивчення соціально-економічних, гуманітарних, інформаційних аспектів перебування російської окупаційної адміністрації в краї.

Більшість опублікованих праць російських учених, враховуючи максимально наближену до наукової об'єктивності студию А. Бахтуріної, написані на основі імперських офіційних документів та відстоюють усе ж

думку про справедливість дій окупаційної влади щодо Галичини. Російські дослідники практично не зверталися до вивчення аспектів сприйняття місцевим населенням окупаційної адміністрації, наслідків її політики на повсякденне життя краю.

Разом із цим аналіз вітчизняної історіографії довів, що українські вчені важко долають спокусу перенести тогочасний політичний дискурс у площину сучасного наукового пошуку, намагаючись віднайти «винуватців» жорстокої і репресивної політики першого російського окупаційного режиму в Галичині, адже така постановка питання, породжена, крім того, природним почуттям патріотизму, заважає розширити межі дослідницької проблематики. Російські вчені, навпаки, надмірно обходять такий аспект, базуючись на імперській ідеології, якої Росія не позбулася дотепер, важко відходячи від усталеного в радянський період сприйняття російської окупації Галичини в якості загалом «позитивного» чинника, який відкрив перед українцями краю перспективи об'єднання з «братнім народом» у рамках Російської держави, котрі на практиці реалізувалися лише 1939 р. У цілому також варто констатувати, що військовий, адміністративно-політичний, економічний і конфесійний вектори діяльності російських окупаційних органів влади в Галичині впродовж 1914–1916 рр. мають значні історіографічні напрацювання, проте ретельнішого вивчення потребує сам механізм формування і функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, оскільки саме з досвіду організації та діяльності останнього вибудовувалася подальша політика Російської влади щодо західноукраїнських земель.

Джерельна база нашого дослідження різноманітна, об'ємна та інформативна: опубліковані документи (законодавчі акти, звіти, офіційні звернення тощо), матеріали з фондів центральних і місцевих обласних архівів України, спогади та мемуари, тогочасна газетна періодика. Основними матеріалами для дисертації стали документи центральних та обласних архівів України. Найбільше інформації про діяльність органів військового

управління зберігається в Центральному державному історичному архіві України м. Києва (ЦДАК України), зокрема у фондах 361 та 363. Для максимально повного відтворення заходів органів російської окупаційної адміністрації на західноукраїнських землях нами були опрацьовані документи Центрального державного історичного архіву України в м. Львові (ЦДАЛІ України) (ф. 694 – Колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни) та окремі (одиночні) документи з архівів Чернівецької, Тернопільської областей.

Вагоме значення в роботі мають спогади вищого військового командування (О. Брусилова, В. Гурка, А. Денікіна); вищого офіцерського штабного складу (Б. Геруа); службовців військово-цензурних органів середньої та нижчої ланки (М. Лемке, М. Галагана); українських громадсько-політичних діячів (Д. Дорошенка, Є. Чикаленка).

Таким чином, джерельна база наукового пізнання проблем формування та функціонування управлінського апарату російської окупаційної адміністрації впродовж 1914–1916 рр. характеризується різноманітністю, об'ємністю та інформативністю. В той же час аналіз дорадянської, радянської та сучасної вітчизняної і зарубіжної історіографії доводить відсутність усебічного, комплексного й повного дослідження заявленої нами наукової проблеми.

Теоретичною базою дослідження став системний підхід, реалізований на основі загальноприйнятих у сучасній українській історичній науці принципів історизму, багатовимірності, об'єктивності, усебічності. Для вирішення визначених завдань застосовувалися загальнонаукові, спеціально-історичні методи та методи суміжних наук.

РОЗДІЛ 2

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ УПРАВЛІННЯ ГАЛИЧИНОЮ ПІД ЧАС ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ ОКУПАЦІЇ

2.1 Нормативні та ідейно-концептуальні основи організації управління на західноукраїнських землях

Західноукраїнські землі, які з перших днів Великої війни перебували в центрі військового протистояння між Австро-Угорщиною і Російською імперією, внаслідок Галицької битви влітку 1914 р. були майже повністю окуповані російськими військами і перебували під контролем російської імперської влади практично по червень наступного 1915 р. Організація управління Східною Галичиною і Північною Буковиною здійснювалася на підставі положень «Правил про місцевості, оголошені на воєнному становищі» (1892 р.) [118, с. 3453–3468] і «Положення про польове управління військами у воєнний час» (1912 р.) [119]. Ці документи лягли в основу «Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни», підписаного Верховним головнокомандуючим великим князем Миколою Миколайовичем 19 серпня 1914 р. Відповідно до означених документів, домінуюча роль в організації і здійсненні управління регіоном відводилася, головню, військовим владним структурам, зокрема Ставці Верховного головнокомандуючого, якому фактично підлягали і штаб командуючого Південно-Західним фронтом, і, власне, генерал-губернатор, призначений керівником російської окупаційної адміністрації. Основним завданням військових було забезпечення безперервного постачання діючої армії всім необхідним і стабільності в тилу. Цивільні імперські управлінські структури, чії представницькі функції не були унормовані положеннями означених документів, на практиці отримали в цілому допоміжний статус [118, с. 3454].

Разом із тим, характер окупаційної політики формувала мета остаточного приєднання Східної Галичини і Північної Буковини до

Російської імперії, процес досягнення якої супроводжувався широкою ідеологічною кампанією. В її основу був покладений погляд на західноукраїнські землі як на історично «російські», силоміць відірвані в минулому і законно повернені під владу російської монархії [107, с. 13]. При цьому практично не ставилося під сумнів бажання населення прийняти такий сценарій. Означені погляди, які усталювалися в імперській інтелектуальній атмосфері ще задовго до Великої війни за допомогою окремих представників російського націоналістичного руху і галицьких москвофілів, активно віталися імператором і членами його родини; відтак їх поділяли і функціонери управлінських, військових і охоронних структур (Ради міністрів, Священного Синоду, офіцерського складу імперської армії, жандармерії тощо), розуміючи, таким чином, своє завдання у сприянні інкорпорації Східної Галичини і Північної Буковини і якомога більш успішній і швидкій їх інтеграції в загальноімперську внутрішньополітичну структуру. При цьому окреслений інтеграційний процес мав бути максимально впроваджений ще до закінчення військової кампанії, у чому на початковому етапі окупації сходилися як урядові, так і армійські чини. Розгляду означених нормативних документів та ідейних впливів як чинників процесу організації російського управління окупованими західноукраїнськими землями, а також факторів, котрі детермінували характер окупаційної політики, присвячений пропонований розділ.

Військова сфера Російської імперії, маючи основним завданням захист кордонів і зміцнення засад самодержавства в середині країни, знаходилася під особистим патронатом імператора і його найближчого оточення. Багато уваги армійському життю приділяв і Микола II. Традиційним для Романових було призначення на ключові командні посади великих князів та інших членів численної монаршої родини. Досвід попередніх війн довів згубність подібної практики. Керуючи окремими корпусами і родами військ, великі князі нерідко з власної ініціативи вносили плутанину в управління військами, постійно втручалися в справи військового відомства. Влучно висловився з

цього приводу С. Вітте у зверненні до О. Куропаткіна напередодні його призначення військовим міністром, попереджаючи, що головними його ворогами в процесі роботи стануть великі князі. «Це велике лихо, – підсумовував він. – Нічого не визнають. Закон для них не існує» [167, с. 50]. Однак такі труднощі загрожували не тільки військовому міністрові – по суті надзвичайно ускладнювалася взаємодія керівництва армією та представників усіх цивільних міністерств, що було відчутним у мирні часи, а тим більш особливо загострювалося в період війни.

З початком Першої світової війни означена проблема поглибилася через недосконалість «Положення про польове управління військами у воєнний час», яке розроблялося в 1912 р., і в ньому передбачалося, що армію в майбутній війні очолить сам імператор. У такому разі два помічники Верховного головнокомандуючого, очільник його штабу і військовий міністр, здійснювали б контроль за оперативними діями та організацію адміністративно-господарської сфери відповідно. При цьому об'єднання влади на фронті і в тилу мав би забезпечувати останній – як член Ради міністрів. Однак призначення Верховним головнокомандуючим великого князя Миколи Миколайовича спричинило відсутність нормативів щодо забезпечення узгодження управлінських ініціатив військових і цивільних властей, чіткого визначення механізму їх взаємодії. Відтак держава виявилася розділеною ніби на дві окремі частини, керовані самостійно і не об'єднані єдиною владою – театр військових дій і глибокий тил усередині країни [293, с. 98].

Надаючи владу військовим в особі начальників відповідних військових округів або військових генерал-губернаторів, ст. 14 «Положення» 1912 р. юридично не залишала жодних владних повноважень Раді міністрів та іншим імперським управлінським структурам у межах територій, оголошених на військовому становищі. Відтак управління життям місцевого цивільного населення, а також вирішення загальнодержавних проблем економічної,

соціальної і політичної сфери залишалися тут на розсуд Ставки Верховного головнокомандуючого російською армією [119, с. 11–22].

Таким чином, норми «Положення про польове управління військами у воєнний час» перетворили великого князя Миколу Миколайовича на особу, наділену надзвичайними повноваженнями в царині керівництва арміями і всім театром військових дій. Жодна урядова установа або особа в імперії, окрім особисто імператора – носія верховної влади, не могли давати великому князеві «жодних вказівок, так само як не могли вимагати від нього звітів» [234, с. 41]. Правовий механізм підпорядкованості цивільних установ у межах театру військових дій не був забезпечений означеним нормативним документом, окрім вказівки на те, що «всі місцевості та все цивільне управління театру військових дій... підпорядковується головним начальникам відповідних військових округів або військовим генерал-губернаторам». Саме ця норма автоматично виводила території театру з-під юрисдикції Ради міністрів. Недосконалість законодавства призвела до відсутності узгодженості дій Ставки і Ради міністрів, що призвело до виникнення серйозних проблем, зокрема в процесі управління економічною і політичною сферами означених територій [234, с. 44].

Окупувавши галицькі і буковинські землі, Ставка Верховного головнокомандувача постала перед необхідністю організації їхнього управління, яке мало за головну мету забезпечення спокою в тилу діючої армії. Виходячи з того, що окуповані західноукраїнські землі складають територію театру військових дій, під патронатом Верховного головнокомандуючого на підставі норм «Положення...» 1912 р. у досить стислі терміни було розроблене «Тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни». 19 серпня 1914 р. його підписав Верховний головнокомандувач. Згідно з «Тимчасовим положенням про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими по праву війни», для управління вказаними територіями, створювалися спеціальні інституції окупаційної влади: військового генерал-губернатора,

губернаторів, градоначальників та начальників повітів. Основною метою їх діяльності оголошувалося: «содействие всеми предоставленными в их распоряжении средствами к удовлетворению крайних потребностей армии и в облегчении сношений между войсками и местным населением» [213, с. 232].

Губернатори, градоначальники та начальники повітів – цивільні чиновники-посадовці, які склали штат окупаційної адміністрації, мали бути підпорядкованими спеціальному генерал-губернаторові, котрий своєю чергою підлягав військовій владі. Саме таку управлінську структуру отримало Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини, створене 29 серпня 1914 р. у межах театру військових дій на австро-угорських землях. Його компетенція нормативно прирівнювалася до військово-окружних управлінь діючої армії і була дуже широкою, враховуючи забезпечення своєчасного і безперебійного постачання армій фронту необхідним, а також загальне керівництво цивільним життям, організацію безпеки і лікування поранених, контроль над функціонуванням усіх військових закладів тощо [11, арк. 2–16].

Відтак, «Тимчасове положення...» регламентувало, передусім, владні повноваження військових, адже, як уже було зазначено, основною метою діяльності посадових осіб у межах Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини було визнано забезпечення успішного посередництва між військами і місцевим населенням, передусім у питаннях задоволення матеріальних потреб армії, а також забезпечення стабільного тилу (зокрема повідомлення населенню про вимоги війська, вчасне збирання податків та встановлення розмірів реквізицій і контрибуцій населення для потреб армії, забезпечення порядку на місцях (контроль і охорона казначейств, банків, архівів, складів та казенного майна).

Поступове просування армій Південно-Західного фронту вглиб австро-угорських володінь спричинило і пересування їхніх штабів та командного складу з території Галичини, залишаючи тут армійські тиллові структури під керівництвом Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства [23,

арк. 14]. Підпорядкованість адміністрації Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини спочатку головнокомандувачу арміями Південно-Західного фронту генерал-ад'ютанту М. Іванову (чиїм наказом від 28 серпня 1914 р. генерал-губернатор і був призначений) за посередництвом головного начальника постачання армій означеного фронту, а з вересня 1914 р. – безпосередньо начальнику штабу Верховного головнокомандувача генералу М. Янушкевичу практично замкнули коло російської управлінської системи на окупованих галицьких і буковинських землях [12, арк. 5–9]. Адже нормативного підґрунтя, яке б регламентувало механізм підпорядкування тимчасового військового генерал-губернатора котромусь із органів центрального апарату управління Російською імперією, не було. Генерал-губернатор за необхідності міг звертатись до уряду тільки за посередництвом згаданого генерала М. Янушкевича. Сконструйована таким чином владна вертикаль, на нашу думку, не говорить про подвійне підпорядкування тимчасового військового генерал-губернатора, як на тому наполягають деякі дослідники [342, с. 76–77]. Натомість вважаємо, що генерал-губернатор фактично підпорядковувався Верховному головнокомандувачеві великому князю Миколаю Миколайовичу за посередництвом керівника його штабу. Адже, приміром, упродовж усього періоду першої російської окупації західноукраїнських територій на засіданнях Ради міністрів у Петербурзі не розглядалося жодного особистого звернення генерал-губернатора Георгія Бобринського – обговорення проблем окупації порушувалися тільки з ініціативи генерала М. Янушкевича, який також особисто листувався з окремими міністрами.

Посада тимчасового військового генерал-губернатора ставала ключовою в російській окупаційній адміністрації, оскільки, як уже йшлося, мала поєднувати управління військовою і цивільною сферами. Відтак його повноваження можна розцінити як виконавчі. За підтвердження даного припущення можуть правити висновки, зроблені дослідниками у процесі аналізу правотворчої діяльності тимчасового військового генерал-

губернатора, наголошуючи на відсутності в нього свободи вибору управлінської тактики, справедливо характеризуючи норми права, які регулювали його діяльність на посаді як виключно імперативні [404, с. 14–15]. Стосовно населення окупованих територій та військових чинів тилових служб постанови і накази генерал-губернатора в усіх сферах (політичній, економічній, освітній, судовій, поліцейській, жандармській тощо) були обов'язковими для виконання. Так, до сфери обов'язків генерал-губернатора належало забезпечення постачання солдат російської армії продовольством, розквартирування їх за необхідності, контроль за діяльністю чинів поліцейського апарату, облік місцевих підприємств, приватновласницьких земельних ділянок, збір податків, проведення санітарних заходів, ведення реєстру збитків місцевого населення, контроль за в'їздом/виїздом у межах контрольованої території тощо [11, арк. 8; 12, арк. 3; 21, арк. 5].

Серед нормативних актів, які регулювали діяльність тимчасового генерал-губернатора варто враховувати й «Правила про місцевості, оголошені на воєнному становищі» 1892 р., оскільки за наказом Верховного головнокомандувача від 21 серпня 1914 р. на розташованих у межах ворожих держав в Австрії і Німеччині місцевостях після зайняття їх російськими військами був запроваджений військовий стан. Означені «Правила» 1892 р. надали тимчасовому генерал-губернатору Г. Бобринському чітко визначений перелік надзвичайних повноважень, якими він мав користуватися, забезпечуючи громадський порядок і державну безпеку в регіоні. В інтерв'ю газеті «Русское Слово» 23 вересня 1914 р. Г. Бобринський наголошував: «...найменшу спробу таємним чи явним способом протидіяти урядовим заходам я буду карати з усією суворістю воєнного часу і польового суду, незважаючи на звання і чини, і не зупиняючись перед жодними сторонніми міркуваннями. Вам відомі ті величезні повноваження, якими я наділений для того, щоби покласти край виступам проти російської державності» [162].

Зокрема ст. 19 означених «Правил про місцевості...» складається з переліку надзвичайних повноважень, які отримав генерал-губернатор, а саме:

- видавати обов'язкові постанови з проблем, які віднесені до попередження порушення громадського порядку і державної безпеки;
- за порушення положень обов'язкових постанов визначати покарання, що передбачає тюремне ув'язнення строком до 3-х місяців або грошовий штраф до 3-х тис. руб.;
- здійснювати особисто або через підпорядкованих йому губернаторів і градоначальників покарання осіб, винних у порушенні положень відповідних постанов;
- піддавати розгляду в адміністративному порядку справи, де покарання не перевищує тюремне ув'язнення строком до 3-х місяців або грошовий штраф до 3-х тисяч руб.;
- вимагати від прокурорського нагляду представлення для перегляду на строк не більше двох тижнів «кожного окремого слідчого провадження або дізнання, що не передане ще до судової установи»;
- передавати на розгляд військового суду окремі справи про злочини, передбачені загальними кримінальними законами, для покарання винних осіб за законами військового часу;
- вилучати із загальної підсудності та передавати до провадження військових судів окремі категорії справ про скоєні особами цивільного відомства злочини та проступки, передбачені законами воєнного часу;
- вимагати розгляду при зачинених дверях у судах цивільного відомства судових справ, публічний розгляд яких може стати приводом до порушення порядку;
- остаточно затверджувати вирoki військових судів;
- забороняти будь-які народні, громадські і приватні збори;
- видавати розпорядження про тимчасове або на час дії військового становища закриття торговельних і промислових закладів;
- призупиняти випуск періодичних видань;
- закривати навчальні заклади;

- забороняти окремим особам перебувати в місцевості, де оголошено військовий стан;
- висилати окремих осіб у внутрішні губернії імперії з наступним встановленням за ними поліційного нагляду, а іноземних громадян висилати за кордон;
- на строк дії військового стану накладати секвестр на нерухоме та арешт на рухоме майно й прибутки від нього, якщо власниками в ході розпорядження майном або прибутками від нього переслідуються злочинні цілі, або якщо упушення в управлінні ними тягнуть за собою небезпечні для громадського порядку наслідки;
- усувати з посад чиновників усіх державних відомств, а також осіб, що перебувають на виборних посадах в органах місцевого самоврядування [118, с. 3378–3380].

Означеними повноваженнями Г. Бобринський на посаді тимчасового генерал-губернатора користувався достатньо широко, про що свідчать його численні розпорядження, зокрема: заборона продажу алкогольних напоїв; введення комендантської години; встановлення фіксованих тарифів і фіксованої вартості рубля; припинення діяльності клубів, союзів і товариств, не дозволених особисто генерал-губернатором; заборона діяльності освітніх установ, інтернатів і курсів; посилення військової цензури у видавничій, театральній, публічній сферах; згортання роботи кінематографів і припинення концертних програм. Було суттєво обмеженовільне пересування в межах Галичини (тільки з дозволу повітового начальника або повітового жандарма) і дуже ускладнено виїзд із Галичини (тільки за перепусткою вищих посадовців адміністрації) [2, арк. 1–30].

У «Тимчасовому положенні...» 1914 р. були визначені тимчасовий штат центрального, губернського і повітових управлінь та повноваження їхніх чиновників. Для порядкування цивільною сферою в генерал-губернаторстві працювала Канцелярія (для організації управління в окупованому краї) та штат офіцерів і чиновників для особливих доручень. Цивільну адміністрацію

російського окупаційного режиму презентували губернатори, які мали здійснювати функції контролю за діяльністю повітової адміністрації, зокрема градоначальників та начальників повітів. У цілому, чиновники означених сходинок владної структури мали практично реалізовувати розпорядження тимчасового військового генерал-губернатора. Їхніми безпосередніми обов'язками вважалися: організація місцевого управління, своєчасне повідомлення населення про вимоги війська, вчасне збирання податків, забезпечення суворого порядку на місцях, неухильне стеження за виконанням населенням усіх повинностей для потреб армії. За таких умов жителям окупованих країв гарантувалися громадські свободи, життя, майно, правовий захист, місцеве самоврядування під наглядом російської адміністрації [11, арк.14].

Чиновники окупаційної адміністрації зобов'язані були контролювати й охороняти казначейства, банки, архіви, склади, казенне майно. Крім того, ними визначалися розміри реквізицій, контрибуцій з населення для потреб армії. Вони повинні були також дбати про охорону культових споруд, лікувальних закладів, музеїв та історичних пам'яток [7, арк. 1–34].

Однак по двох місяцях російської окупації, восени 1914 р., в Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини ще тривало формування системи губернських установ. Тривав також і процес утворення губерній, ускладнений двома суттєвими обставинами. По-перше, тим, що в «Тимчасовому положенні...» від 19 серпня 1914 р. не було визначено порядок утворення губерній, компетенцію губернаторів, форми їхньої взаємодії з установами військового генерал-губернатора. По-друге, цей процес був тісно пов'язаний із ситуацією на фронті, адже окупація Східної Галичини і Північної Буковини розтягнулася до кінця 1914 – початку 1915 рр., а в межах новоутворених 4-х губерній (Львівської, Тернопільської, Чернівецької і Перемишльської) були майже збережені кордони старих, австрійських повітів [293, с. 73–78].

Відповідно до «Тимчасового положення...» 1914 р., безпосередньо військовому генерал-губернатору підлягали і градоначальники, яких почали призначати замість офіцерів вищого командування; вони виконували роль комендантів щойно захоплених міст. Оскільки посади градоначальників та чиновників повітових управ згодом обіймали переважно поліцейські чини, їхня діяльність перебувала одночасно і під контролем Міністерства внутрішніх справ, однак безпосереднє підпорядкування генерал-губернаторові, запроваджене «Тимчасовим положенням...», на практиці залишалося домінуючим. Тим більше, що значна кількість очільників провінційних поліцейських управ призначалася з числа місцевих москвофілів [321, с.17].

Підтверджений «Тимчасовим положенням...» 1914 р. обов'язок генерал-губернатора забезпечувати порядок на окупованій території зобов'язував його потурбуватися про влаштування міської поліції, що спричинило розробку в його Канцелярії проектів штатів міської поліції, спланованих за зразком російських імперських поліцейських управлінь. Поступово органи міської поліції почали працювати в багатьох містах, а у Львові, Станиславові та Чернівцях їх змогли повністю укомплектувати відповідно до запроваджених штатів [321, с.17–18].

Г. Бобринський неодноразово публічно виголошував, що має два посадові обов'язки: забезпечити війська необхідним і утримувати порядок на окупованих територіях, які мали важливе стратегічне значення для діючої армії [321, с. 21]. Насправді коло завдань тимчасового генерал-губернатора значно розширювалося під тиском імперських амбіцій щодо західноукраїнських земель. Аналіз розпоряджень Г. Бобринського засвідчує, що деякі з них виходять за межі нормативів «Правил» 1892 р., «Положення» 1912 р. і «Тимчасового положення» 1914 р. Зокрема йдеться про тотальну заборону україномовної літератури, заходи із введення російськомовної освіти, підтримку агресивної конфесійної політики тощо. Намір реалізувати інкорпораційні плани російської влади, які поділяли як цивільні, так і

військові владні структури, ставив перед Г. Бобринським серйозні завдання політичного, загальнодержавного масштабу, вирішення яких було неможливим без участі Ради міністрів Російської імперії. У такій ситуації, за наявності у Ставки й уряду спільної стратегічної інкорпораційної мети, відсутність унормованого механізму їхньої взаємодії ускладнювала не тільки процес розв'язання проблем, пов'язаних із організацією злагодженої тилової роботи на користь армії, а й актуалізувала необхідність випрацювати спільну тактику, яка б урахувала погляди обох сторін на характер окупаційної політики.

Незважаючи на висловлені Верховним головнокомандувачем і головою Ради міністрів І. Горемікіним побажання налагодити тісну взаємодію між центральними органами влади в процесі управління окупованою Галичиною і Буковиною, злагоди в цьому питанні не було досягнуто. Великий князь волів самочинно контролювати політичну ситуацію в межах театру військових дій, звертаючись до уряду за сприянням і допомогою. В свою чергу, Рада міністрів марно намагалася отримати більш суттєву роль в управлінській діяльності окупаційної адміністрації. Всі намагання уряду, здійснені в цьому напрямі, не мали успіху: спроби запровадити для цієї мети посаду спеціального чиновника при штабі Ставки або безпосередньо в Канцелярії генерал-губернаторства фактичної ваги не набули [343, с. 105].

Зрештою, усталилася схема, згідно з якою, не поступаючись домінуючою роллю в управлінні окупованими територіями, військові (здебільшого в особі очільника штабу Ставки генерала М. Янушкевича) постійно зверталися за допомогою до урядових кіл з питань практично всіх напрямів діяльності адміністрації Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, що було особливо помітним в економічній сфері: торгівлі, землекористуванні, банківській системі, використанні природних ресурсів, транспорті тощо. Дещо іншим склався характер взаємодії між Ставкою й урядом у політичній площині, зокрема в питаннях освіти, судівництва, цензури та міжконфесійних відносин.

Оскільки представники військових і цивільних імперських владних структур розглядали західноукраїнські землі не тільки як на стратегічно важливу для потреб фронту тилову територію, а в основному, як на інкорпоровану провінцію, діяльність російської окупаційної адміністрації не може досліджуватися як така, що регламентувалася лише згаданими вище нормативними документами. Сприйняття австрійських українських земель як споконвічних російських теренів, котрі відтепер з'єдналися зі своїм історичним центром, утверджене в російському політикумі та суспільній думці, відображалося в ставленні до них перших осіб держави, зокрема імператора та Верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича, генералітету армії, вищих сановників, так і безпосередньо причетних до управління окупованими західноукраїнськими землями. При цьому в означених колах абсолютно домінували русофільські (москвофільські) погляди на стан і долю західноукраїнського регіону. Так, приміром, уже восени 1914 р. імператор Микола II у розмовах із представниками дипломатичного корпусу, говорячи про результати, яких Росія має право очікувати у війні, зазначив, що «Галичина і Північна Буковина дозволять Росії досягнути своїх природних рубежів – Карпат» [145, с. 128]. Однак імперські амбіції були ґрунтувалися на згубно помилковій упевненості в лояльності переважної більшості населення окупованих українських історичних регіонів.

Саме в цю впевненість, яка є продуктом багаторічної агітаційної діяльності галицьких та російських активістів, умовно об'єднаних приблизно з другої половини XIX ст. під назвою русофілів (москвофілів) і суттєво фінансованої російським імперським урядом, визначає причини створення інших документів, котрі опосередковано, однак неухильно регламентували діяльність управлінського апарату окупаційної влади. За справедливим висновком В. Любченка, який докладно дослідив цю проблему, не враховуючи означеної діяльності москвофілів, головними провідниками якої можна вважати Г. Бобринського, Д. Чихачева, Ю. Яворського, В. Дудикевича

та інших, не можливо глибоко зрозуміти не тільки здійснюваної тут імперської політики, а й принципів формування і функціонування російської окупаційної адміністрації [271, с. 147].

Йдеться про відозви, інструкції, роз'яснювальні брошури, які супроводжували процес усталення російського окупаційного режиму, основний ідейний напрямок яких яскраво ілюструє, приміром, одна з промов Г. Бобринського: «Східна Галичина і Лемківщина – давно невіддільна частина однієї великої Росії. На цих землях місцеве населення завжди було «руським», тому їх адміністрація має бути заснована на російських засадах. Я буду запроваджувати тут російську мову, закон і устрій» [158, с. 14]. Попри те, що означені документи не мали нормативного характеру, їх положення опосередковано можна сприймати як такі, що формулювали і декларували мету, характер і зміст державної політики в окупованих західноукраїнських територіях. А відтак значно розширювали коло завдань окупаційної адміністрації, виходячи далеко за межі забезпечення потреб армії і громадського порядку в тилу [271, с. 148].

Означені документи прокламаційно-декларативного характеру належали авторству перш за все членів Галицько-російського благочинного товариства в Петербурзі (ГРБТ) або/та фактично його дочірньої організації в Києві – Карпато-російського визвольного комітету (КРВК) і, зрештою, наступником КРВК в окупованому Львові – Російська народна рада (РНР). Згідно з своїм тимчасовим статутом члени КРВК збиралися, між іншим, знайомити російський загаль та діючу «визвольну» російську армію з історичним минулим та сучасним національно-культурним становищем «карпато-руського народу» [271, с. 148–150].

Так, приміром, широкого резонансу набула відозва «Многострадальный русский народ Галицкой земли!», яка побачила світ кількатисячним накладом 11 серпня 1914 р. у щойно створеному КРВКу. Підготовлена для поширення серед цивільного населення і військових відозва закликала галичан вітати російську армію, а українських вояків австро-угорської армії переходити на

сторону російського війська. Наступним резонансним виданням, ініційованим членами КРВК, стала брошура «Современная Галичина. Этнографическое и культурно-политическое состояние ее в связи с национально-общественными настроениями», яка була підготовлена і надрукована в липні 1914 р. безпосередньо при військово-цензурному відділенні штабу головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту для розповсюдження серед офіцерів російської армії. Видання з москвофільських позицій змальовувало перед російськими вояками місцеву соціальну і політичну палітру, надаючи українському рухові характер кулуарної інтриги невеликої купки інтелігентів. Разом із тим, рекомендувалося толерантне обходження із селянами з метою викликати в них симпатію до російської присутності, а з проукраїнськи налаштованою інтелігенцією чинити залежно від її політичної поведінки [271, с. 149]. Природно, що означене видання суттєво вплинуло на сприйняття галицької дійсності представниками не тільки генералітету, а й офіцерами нижчих чинів.

Названі вище та інші агітаційні матеріали у вигляді листівок, брошур, статей, і цілих газет («Прикарпатская Русь») друкувалися великими накладками, виголошувалися повністю або активно цитувалися першими особами держави. Учасники КРВК були авторами вірнопідданської телеграми Київського генерал-губернатора Ф. Трепова Миколі II, яка містила прохання «принять исстрадавшуюся в многовековой лютой чужеплеменной неволе Карпатскую Русь в родное лоно великой русской земли и завершить святое историческое посланничество собирания земли Русской!» [352, с. 11]. Зрештою відлуння попередніх заходів членів КРВКу відобразилося у відозві Верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича «К русскому народу в Австрии!», котра остаточно підтвердила офіційний політичний курс російської влади на інкорпорацію Галичини і Буковини, цілком підтриманий Радою міністрів (текст відозви був попередньо відредагований міністрами військовим і закордонних справ) [352, с. 27].

Означений погляд на Галичину був популярним в усіх сферах суспільства: серед офіцерів, у колах інтелектуальної еліти, поміж мешканців міст, солдат і навіть селян, яких постійно закликали з кафедр парафіяльних церков жертвувати на користь «многострадального галицького народу». Подібним ставленням до західноукраїнських земель була насичена суспільна атмосфера Російської імперії: публіцистика, наукові студії, церковні проповіді, навчальна і художня література. До імперської ідеологічної парадигми приєднувалися навіть незаангажовані російські поети, які намагалися художньо привітати етапи переможного просування російської імперської армії по Галичині. Приміром, у поезії «Боевая» відомого футуриста В. Хлебнікова читаємо: «Радуй Славун, родун Славян, / Не кажи, не кажи своїх ран! / Расскажи, Расскажи как заслыви твои полонила волна неми с запада яростно / бьющей...». У стилі державного пафосу, характерного для вже згадуваної відозви Миколи Миколайовича, пропагувалася ідея історичної єдності слов'янських народів і лунали заклики до походу на Захід, щоби більше не було «подъяремной Руси» [110, с. 84]. Вагомим провідником гранд-ідеї була преса, яка з початком Першої світової війни потрапила в тенета військової цензури, про що прямо висловлювалися сучасники: «Печать взята в тиски. Цензура давно перестала быть военной и занимается охраной несуществующего престижа власти...» [145, с. 25]. Шпальти періодичних видань були заповнені репортажами про радісну зустріч російських солдатів західноукраїнським населенням та в цілому позитивний вплив окупаційного режиму на життя регіону [153; 157; 159]. Згодом О. Брусилов згадував: «Здобуття Львова описувалось потім у пресі у цілком неймовірному тоні. Ці настрої розпалювали газетні публікації про звірства німців і австрійців, про їхнє негуманне поводження з військовополоненими тощо» [124, с. 123–124].

За таких умов формувалося сприйняття свій – чужий, де «русское» населення західноукраїнських земель вважалося своїми, а чужими ставали не тільки австрійці, але й українофіли, причому в широкому сенсі – як такі, що

не поділяють офіційної імперської доктрини. Відтак і українська мова населення, і їхня віросповідна приналежність сприймалися не тільки як помилкові, але як ворожі. Крім зовнішнього ворога, у суспільній атмосфері Російської імперії, сповненій шовіністичних настроїв, формувалися образи «внутрішнього ворога», що надзвичайно загостило “українське питання”. Так, ще напередодні війни газетна кампанія з приводу Другого Мармарош-Сиготського (1913 р.) і Львівського процесів (1912–1914 рр.) (кожний день їх засідань висвітлювався на шпальтах «Речи», «Русского слова» та ін.) співпала в часі з підготовчими заходами з нагоди святкування 100-річчя з дня народження Т. Шевченка, про які активно повідомляла ліберальна преса. Москвофіли скористалися цим, аби провести паралель між табором «мазепинців» і запланованим ушануванням Т. Шевченка як «політичного діяча і ворога неділимої Росії», про що звернулися до голови Ради міністрів, міністрів освіти, закордонних та внутрішніх справ. Від російських політиків усе частіше лунали застереження про присутність в Австрії «української небезпеки» та про її зв’язок із українським рухом усередині Російської імперії. Згодом міністр закордонних справ Росії Сергій Сазонов, говорячи про причини війни, однією з головних назвав необхідність протидії розповсюдженню «української ідеї» [340, с. 27].

Відтак основним знаряддям інтеграції окупованих західноукраїнських земель стала, за визначенням І. Крип’якевича, їхня «зверхня русифікація», а головними радниками тимчасової адміністрації в цьому питанні були представники російських націоналістів, зокрема Володимир Бобринський і Дмитро Чихачев [321, с. 26]. Їхній вплив на діяльність окупаційної адміністрації був досить значним. Зокрема їхні наполегливі вимоги запровадження російської мови і російської школи, які вони намагалися представити як відображення потреб усього населення, значною мірою вплинули на появу циркуляра Г. Бобринського від 27 вересня 1914 р., в якому, між іншим, заходи з русифікації середньої освіти оголошувалися необхідними і першочерговими, а продаж російськомовних видань і книг,

написаних «малоросійським наріччям», виданих поза межами Російської імперії, категорично заборонявся [180, с. 53].

Переконливим підтвердженням провадження окупаційною адміністрацією цілеспрямованої антиукраїнської політики є репресії проти представників української інтелектуальної еліти. За офіційним звітом полковника А. Мезенцева, очільника створеного в Галичині тимчасового жандармського управління, тільки впродовж кількох місяців у краї проведено 1 200 арештів, понад 1 тис. обшуків, а 578 осіб (серед них 34 греко-католицькі священники) було вислано вглиб Російської імперії [180, с. 54]. У лютому – березні 1915 р. у Східній Галичині було заарештовано і вивезено до Російської імперії близько 300 українців, насамперед представників інтелігенції: адвокатів А. Чайковського, Д. Стахуру, посла Т. Старуха, працівників страхового товариства «Дністер» – С. Британа, О. Кузьмича, М. Губчака, відомого галицького діяча С. Федака, проф. В. Охримовича, директора «Народної торгівлі» М. Заячківського, директора національного музею І. Свенціцького, редактора видань «Просвіти» Юліана Балицького. У звіті Г. Бобринського про діяльність на посаді тимчасового генерал-губернатора зазначено, що упродовж 1914–1915 рр. з галицьких земель адміністративно видалено (вислано) 1 962 особи й «переселено» до східних районів Галичини 2 364 особи, але вірогідно, наголошує О. Рубльов, що ці дані занижені, оскільки точного обліку не велося [330, с. 41].

Від російської присутності постраждала не лише місцева інтелігенція. Під репресії потрапили майже всі українофіли, що потягло за собою масові арешти. Оскільки арешти й виселення здійснювали також повітові уряди (часто без санкції вищої влади), сьогодні важко визначити, скільки українців постраждало від таких заходів царської влади. Можна тільки припустити, що кількість жертв репресій була досить значною, коли зважити, що лише через київські тюрми дорогою на схід пройшло понад 12 тис. осіб. Складовою антиукраїнської політики було переслідування колективів українських видавництв, культурницьких, громадських, спортивних товариств, зокрема

«Просвіти», «Січі», «Сокала», книгарні та музею НТШ, Національного музею, страхового товариства «Дністер» тощо, діяльність яких визначалася як «особливо небезпечна для Росії», а також заборона україномовної преси – «Діло», «Руслан», «Громадський голос» тощо [34; 41; 65; 88, арк. 34, 67, 92; 100].

Основою русифікаторської політики традиційно залишалася релігійна сфера, що набуло в Східній Галичині особливої гостроти, адже, з одного боку, «русскість» місцевого населення найкраще могла бути підтверджена і закріплена їхньою приналежністю до православ'я, з іншого – зведення нанівець греко-католицької церкви мало вдарити по місцевих українофілах. Адже в російських офіційних колах небезпідставно вважалося, що «уніатська церква стала на чолі мазепинства». Відтак греко-католицькі священники автоматично були зараховані до числа небезпечних агітаторів, провокаторів і «мазепинців». В останньому аспекті імперські національні і церковні амбіції співпадали, оскільки на момент успішного завершення Галицької битви план повної ліквідації греко-католицької церкви став домінуючим і в колі православних ієрархів [267, с. 65–70; 389].

Перші кроки у цьому напрямку імперський уряд разом із членами ГРБТ, зокрема В. Бобринським, зробив ще напередодні війни, фінансово та інформаційно нав'язуючи розповсюдження православ'я в Галичині та запевняючи представників російського політикуму в наявності серед переважної більшості місцевого населення великого бажання прийняти православну віру. Подібна пропаганда призвела до хибної впевненості в реальній можливості здійснити швидке «оправославлення» регіону, окупованого російськими військами. Микола II, який особисто призначив волинського архієпископа Євлогія на чолі спеціально створеного управління церковними справами в Галичині, фактично схвалив майбутні дії останнього, оскільки тісні стосунки ієрарха з москвофілами та позитивний досвід з ліквідації греко-католицької церкви в Холмській єпархії красномовно натякали на характер стратегії, яку може обрати владика на шляху здійснення

своєї місії. За словами самого Євлогія, які, щоправда, прозвучали *post factum*, особисто він не наполягав на здійсненні організації православного церковного управління в Галичині, а виконував «волю Государя!». Крім того, указ імператора про вислання греко-католицького митрополита Андрея Шептицького суттєво полегшив завдання волинського архієпископа [389, с. 10].

Відтак помилкові уявлення щодо релігійних уподобань галичан і буковинців, які ніби то воліли сповідувати православ'я, стали ключовим імперативом церковної політики в регіоні, що призвело до її ганебних, катастрофічних наслідків. Хоча під час підготовки та в ході здійснення православної акції серед урядовців, представників генералітету, ієрархів РПЦ і навіть москвофілів лунали застереження проти застосування примусу в міжконфесійних стосунках, усталені традиції імперського «казьонного» православ'я далися взнаки і в даному історичному сюжеті. Російська адміністрація, використовуючи свої широкі надзвичайні повноваження, у перших часах окупації втручалася в церковну сферу, допомагаючи Євлогію та його підлеглим прямо (зокрема, приміром, Кременецькому єпископу Діонісію) або ж опосередковано (достатньо згадати кількість репресованих осіб греко-католицького духівництва) [338].

З часом, коли неправдоподібність запевнень представників москвофільського табору стала очевидною, а надмірна завзятість Євлогія, набувши неабиякого міжнародного резонансу, не сприяла русифікації, як було передбачено, а – навпаки – компроментувала російську владу, між окупаційною адміністрацією краю в особі, передусім, генерал-губернатора, підтриманого Верховним головнокомандувачем великим князем Миколою Миколайовичем, з одного боку, і архієпископом Євлогієм, підтримуваним обер-прокурором Священного Синоду В. Саблером – з іншого, намітилися протиріччя щодо методів розповсюдження православ'я на окупованих західноукраїнських землях. Схиляючись до проведення, принаймні на період до закінчення війни, обережної конфесійної політики, вони протестували

проти поспіху й фіктивних возз'єднань, наполягаючи на дотриманні толерантності щодо думки більшості віруючих у кожній парафії, про що генерал-губернатор видав відповідний циркуляр 25 січня 1915 р. [88, арк. 7]. Військовим чинам не стільки йшлося про дотримання принципів свободи віросповідання, як про спокій у тилу російського війська. З часом діяльність православної влади у Львові перетворилася на найбільшу проблему військового російського правління. Канцелярія Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини змушена була постійно дезавуальювати факти зловживань з боку православного кліру.

Однак у своїй «місіонерській» діяльності Євлогій підлягав не військовим властям, а безпосередньо обер-прокуророві Священного Синоду, який з свого боку підтримував тактику волинського архієпископа. Голова церковного відомства імперії В. Саблер вважав методи Євлогія, викладені в його записці «О Православной Церкви в Галиции», виправданими, а інформації про порушення, допущені під час навернень, – злісними вигадками. Відсутність чітко сформульованої позиції імператора щодо організації управління православними парафіями в Галичині призвела до того, що їхній статус залишався не визначеним принаймні до лютого 1915 р. Тільки з весни 1915 р. Євлогію було дано розпорядження остаточно переїхати з Житомира (місце розташування архієрейської кафедри волинського владика) до Львова, організувавши там спеціальну Канцелярію церковного управління. Розходження поглядів обер-прокурора Священного Синоду з тимчасовим генерал-губернатором, підтриманим Верховним головнокомандувачем, не були розв'язані верховною владою, хоча й стали однією з причин «почесного» переводу владика Євлогія зі Львова на Волинь у квітні 1915 р., а після втрати російською армією Галичини сприяли звільненню В. Саблера з посади [388, с. 13].

Отже, на окупованій території, відповідно до низки нормативних документів, була поступово запроваджена система управління, очолена тимчасовим генерал-губернатором, який підпорядковувався Верховному

головнокомандувачу за посередництвом начальника його штабу генерала М. Янушкевича. Характеризуючи особливості організації управління окупованою Східною Галичиною і Північною Буковиною, можна стверджувати, що в основу принципів формування і функціонування тут російської окупаційної управлінської системи були покладені проаналізовані нормативні документи. Керівна роль при цьому була відведена Ставці Верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича, а управлінські функції належали генерал-губернаторові. Крім того, варто зважувати на те, що видатки окупаційної адміністрації покривалися здебільшого із військового бюджету, котрим розпоряджалася Ставка, що досліджується, приміром, на прикладі фінансування русифікаторських заходів в освітній сфері. Всі дії Г. Бобринського на посту керівника місцевої окупаційної адміністрації були безпосередньо або опосередковано схвалені великим князем, враховуючи такі резонансні документи, як «Обов'язкова постанова для місцевих судових інстанцій зайнятих російськими військами частин Галичини», «Тимчасове положення про нагляд за навчальною частиною Галичини» тощо.

Інтенсивна русифікаторська політика окупаційної адміністрації не була продиктована лише завданням забезпечення армії і підтримання порядку в тилу. Будучи складовою імперської національної політики, спрямованої на інтеграцію західноукраїнських земель, русифікацію регіону, до якої можна віднести передусім мовну, освітню та релігійну складові, ставала не менш важливим завданням, ніж забезпечення армії і порядок у тилу, з чим погоджувалися представники як цивільних, так і військових імперських владних структур. Однак, плануючи інкорпорацію значною мірою під впливом неправомірних запевнень представників москвофільського політикуму, конкретні дієві інтеграційні механізми випрацьовані й узгоджені не були. Неочікувано швидка перемога над австрійськими військами на Південно-Західному фронті примусила користуватись непродуманою тактикою, хибність якої стала зрозумілою вже в ході окупації. Так, у квітні

1915 р. під час перебування в Петербурзі генерал-губернатор Г. Бобринський в інтерв'ю кореспонденту «Русского слова» мусив констатувати, що «найголовнішою перешкодою для нас, що наразі затримує здійснення прийнятих нами планів, є многоплемінність галицького населення...» [335, с. 56].

Управлінська неузгодженість між Радою міністрів і Ставкою, а також адміністративна недосконалість запровадженого військовими окупаційного режиму, в основу якого були покладені військові методи керівництва, малоефективні для результативного управління цивільним життям, дають змогу пояснити будь-які помилки, упущення, зловживання чи навіть злочини тієї чи іншої сторони їх спонтанним, хаотичним характером. Однак це не заперечує того факту, що запроваджена в Східній Галичині та Північній Буковині русифікаторська політика була, безумовно, витвором імперії, продуктом авторитарної державної волі. Зрозуміло, що сама ця воля відповідала меті та формувалася на різних рівнях владної та бюрократичної ієрархії, обумовлювалася великою кількістю системних проблем і ситуативних факторів, війною.

2.2 Вище військове командування та реалізація російської окупаційної політики: оцінка факторів впливу

Війна та запровадження на наближених (у межах навіть 500–600 км) до лінії фронту територіях Російської імперії військового стану обумовили зосередження більшості управлінських і розпорядчих функцій у руках армійського командування. Останнє намагалося використовувати ресурси підпорядкованих їм губерній, повітів для забезпечення потреб діючих армійських частин. Території, захоплені у ході військових дій, апріорі мали підпорядковуватися військовому командуванню, зокрема, Ставці Верховного головнокомандувача. Правовий режим та управлінська структура окупованих територій передбачали першочерговість у вирішенні всіх питань саме з

позиції вищого командування, що своєю чергу мало впливати на соціально-економічне, політичне та соціокультурне життя. Для розкриття предмету нашого дослідження необхідно проаналізувати фактор впливу Ставки Верховного головнокомандувача на здійснення управління Східною Галичиною та Північною Буковиною впродовж першого періоду їх окупації російськими військами.

17 серпня 1914 р., на прохання французького уряду, російські армії Північно-Західного фронту почали Східно-Прусську операцію. У наступні два дні в наступ перейшли війська Південно-Західного фронту. Розпочалася 33-денна Галицька битва – одна з найбільш успішних для російської армії і в той же час кривавих бойових операцій. 27 серпня 1914 р. австро-угорські війська перейшли до оборони, наступного дня почали відступ, намагаючись уникнути загрози оточення російськими частинами. У ніч із 30 на 31 серпня 1914 р. австрійські війська залишили Королівство Галіції і Лодомерії. 2 вересня 1914 р. без бою були взяті росіянами Чернівці, а вже 3 вересня 1914 р. російські війська зайняли Львів. 17 вересня 1917 р. 3-я російська армія оточила австрійську фортецю м. Перемишль із гарнізоном близько 300 тис. солдатів і офіцерів, але через нестачу артилерійських снарядів не змогла її штурмувати. 25 вересня 1914 р. авангард російських військ навіть прорвався через Ужоцький перевал у Карпатах і вийшов на територію Угорщини, де й зупинився. Проте закріпитися на карпатських перевалах російським військам не вдалося, а бойові дії набули позиційного характеру [190, с. 38–40].

Перші вказівки щодо поведження російських солдатів та організації окупаційної влади в Галичині були зроблені представниками вищого військового командування армій Південно-Західного фронту, зокрема командувачами 8-ю і 3-ю арміями генералами Олексієм Брусиловим і Миколою Рузьким відповідно, а також головнокомандувачем арміями зазначеного фронту генерал-ад'ютантом Миколою Івановим і керівником його штабу генералом Михайлом Алексєєвим у серпні–вересні 1914 р.

Захопивши 2 вересня Галич і 3 вересня Львів, згадані генерали першими з-поміж представників російського владного ешелону опинилися на західноукраїнських землях. Їхні імена відразу потрапили в епіцентр уваги преси та місцевої громадськості. Суспільство з острахом та водночас нетерпінням чекало, що ж вони будуть робити, на які зміни слід чекати. Однак, усе ж, людиною, що мала вершити долю окупованих земель, виявився дядько імператора Миколи II великий князь Микола Миколайович – Верховний головнокомандувач російської армії, який не афішував того, що все буде залежати в облаштуванні майбутньої окупаційної адміністрації саме від нього [314, с. 304].

Містечко Барановичі (сучасна Білорусь), де розташовувалася його Ставка, стало головним центром не тільки керівництва військовими операціями, а й місцем формування імперської окупаційної політики в межах територій ведення бойових дій. У ньому постійно перебували, розмістившись у прибулих з Петербурга вагонах, не тільки сам великий князь і його брат Петро Миколайович, а й офіцери Генерального штабу під керівництвом генерала Миколи Янушкевича, серед яких генерал-квартирмейстр Юрій Данілов, відповідальний за всю оперативну роботу, а також протопресвітер військового і морського духовенства Георгій Шавельський та військові представники союзних держав. Саме в колі означених неординарних осіб великою мірою творилася політика, здійснювана військовою окупаційною адміністрацією до і після створення Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Вирішальне значення в ході прийняття відповідних рішень мали як очільник Ставки генерал М. Янушкевич, котрий як колишній керівник Миколаївської військової академії і співробітник військового міністерства був «кабінетним» діячем, добре обізнаним із бюрократичними тонкощами, так і генерал-квартирмейстр Ю. Данілов. При цьому, за свідченням очевидців, саме вплив останнього був найбільш відчутним. Адже М. Янушкевич, котрий, за саркастичною характеристикою військового міністра В. Сухомлинова, був «усе ще дитиною» і виконував у Ставці радше

придворно-дипломатичні обов'язки, завжди уважно прислухався до думки генерал-квартирмейстра [315, с. 120].

Однак останнє слово у визначенні військової і, головню, політичної стратегії в межах територій ведення бойових дій, до яких до кінця серпня 1914 р. автоматично ввійшли галицькі, а пізніше буковинські терени, залишалося за Верховним головнокомандувачем великим князем Миколою Миколайовичем. Він, відповідно до норм «Положення про польове управління військами у воєнний час» (1912), мав у межах підвладних територій абсолютну, ніким не контрольовану владу. Опосередковано вона легітимізувалася також особистою симпатією офіцерів до патрона, більшість яких великий князь знав особисто [243, с. 41]. Навіть сувора, запальна вдача Верховного – згадував генерал В. Гурко – не відштовхувала від нього підлеглих, зокрема згаданих генералів штабу Ставки, незважаючи навіть на той факт, що своє призначення вони отримали не від нього, а від голови військового міністерства після особистого схвалення імператора [136, с. 20].

Слід зазначити, що взаємовідносини між Верховним головнокомандувачем та військовим міністром законодавчо врегульовано не було, а розподіл імперії в управлінському плані на театр військових дій і глибокий тил посилювався особистим суперництвом та ворожнечею Верховного головнокомандувача з офіцерами Ставки та військовим міністерством. Цілковита неузгодженість дій цивільних імперських управлінських структур і розпоряджень Ставки цілком очевидна в роки першого періоду російської окупації Західної України. Урядові кола були безсилі бодай частково обмежити владу Ставки й безпосередньо великого князя. Дослідники проблеми (М. Флоринський, Р. Ганелін, О. Бахтуріна та ін.), переконливо довели, спираючись передусім на документи Російського державного історичного архіву, що вже від початку війни великої гостроти набуло питання про характер взаємовідносин між цивільною адміністрацією та органами керівництва армією. Адже до театру військових дій з початком Першої світової війни потрапили величезні території – як власне імперські,

так і окуповані російською армією землі сусідніх держав. Натомість Ставка надавала перевагу диктаторському стилю спілкування з Радою міністрів. Відтак місцева цивільна влада мусила виконувати розпорядження фронтового командування. «Неможливо розібратися, – згадував очевидець князь Щербатов, – чиї накази потрібно виконувати. Вони сипляться з усіх боків, до того ж часто зовсім протилежні. На місцях безладдя і плутанина неймовірні, через щонайменше заперечення цивільної влади – галас і погрози, ледве не до арешту включно» [135, с. 367–368].

Управління територіями інших держав, окупованими російською армією, мало не тільки військово-стратегічне, а й геополітичне значення. У таких випадках, до яких, приміром, можна зарахувати процес організації управління в захоплених у серпні 1914 р. російськими військами місцевостях Східної Пруссії, безмежна влада Верховного головнокомандувача і його Ставки непокоїли уряд значно більше, адже таким чином великий князь зазіхав на роль провідника імперського зовнішньополітичного курсу [119, с. 45]. Призначеному для управління окупованими тутешніми місцевостями військовому генерал-губернатору Петрові Курлову Микола Миколайович приділив доволі скромне місце, про що М. Янушкевич відверто писав головноуправляючому землеустроєм і землеробством імперії О. Кривошеїну: «Курлов остался в прежней роли по моему докладу, ... так как я именно опасался его «взлета». Ему указано место пребывания – Рига, и дан небольшой штат для поручений. Он был поддержан своим начальством, но, узнав точку зрения великого князя, подчинился [119, с. 380]».

Таким чином, у межах окупованих місцевостей Ставка Верховного головнокомандувача відігравала роль немовби другого уряду імперії, при цьому жодного механізму, здатного забезпечити єдність дій «військового» уряду й уряду «цивільного», створено не було. На початку серпня голова Ради міністрів Іван Горемікін у листі до Верховного головнокомандувача, посилаючись на думку кабінету і на висловлене самим великим князем побажання «про встановлення тісної взаємодії між Верховним

головнокомандувачем і вищим цивільним керівництвом імперії», запропонував запровадити при ставці спеціальну посаду з призначенням на неї сановника, «досвідченого і авторитетного в галузі цивільного управління», який би слугував зв'язуючою ланкою між політичною і військовою владою. Плани кабінету не зустріли співчуття в Ставці й не були здійснені. Невдалими в цілому були й наступні спроби Ради міністрів об'єднати діяльність вищих військових і цивільних властей у межах територій театру військових дій [119, с. 368].

Означений пріоритет військових цілком характерний і для організаційно-адміністративної системи управління, запровадженої, згідно з наказом Верховного головнокомандувача 29 серпня 1914 р., на окупованих західноукраїнських землях у вигляді Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини з центром у Львові. У ньому не були передбачені необхідні для регіонального адміністрування губернські установи (фінансові, податкові, аграрні тощо), що автоматично ускладнювало встановлення такої бажаної для Ради міністрів «тісної взаємодії» зі Ставкою. Таким чином, Рада міністрів опинилась практично осторонь від процесу формування і здійснення управління на окупованих західноукраїнських територіях. Доказом такого твердження може бути хоча б такий приклад. Коли на засіданні Ради міністрів обговорювалося питання виділення бюджетних коштів на благодійні потреби в Галичині, з задоволенням яких не справлявся Головний крайовий благодійний комітет Галичини і повітові продовольчі комітети, спеціально створені тимчасовою адміністрацією відповідно до «Тимчасових правил забезпечення Галичини продуктами», затверджених М. Янушкевичем у вересні 1914 р. [56, арк. 1–34], члени кабінету відповіли, що «Галицийские потребности не касаются совета министров, а главнокомандующего из военного фонда» [119, с. 74]. Коли ж згодом уряд вирішив таки асигнувати 35 тис. згаданому благодійному комітетові на навчання галичанок у Петербурзі, ці гроші були надані за статтею 18: «на військовий фонд». Примітно, що під час обговорення цього питання міністр

внутрішніх справ Микола Маклаков заявив, що «земля оккупированная, а не присоединенная. Там распоряжается военная власть, ей и заботиться из своих фондов... [119, с. 117–122]».

Міністр внутрішніх справ напрочуд влучно визначив загально визнаний в імперському політикумі періоду першого року Великої війни офіційний статус західноукраїнських земель – окуповані, але не приєднані, а відтак відповідає за них не уряд, а військові. Це не означає, що міністри не поділяли загального ставлення до Галичини як до фактично інкорпорованих земель, які потребують спішної інтеграції в загальноімперський політичний, економічний і культурний простір (про що піде мова в наступному підрозділі). Принаймні у згаданому сюжеті гроші на галицькі потреби були міністрами надані саме через важливість означених видатків «в политическом отношении, для упрочения нашего дела в Галиции [119, с. 122]». Однак це дає підстави говорити про політику окупаційної адміністрації в Галичині і Буковині як про таку, зміст якої великою мірою детермінувався політичними поглядами передусім верховного головнокомандувача та його найближчого оточення, яке складали як згадані вище офіцери його штабу, так й інші довірені особи, серед котрих чільне місце посідали й представники фракції російських націоналістів і галицького москвофільського руху.

За спогадами сучасників, великий князь Микола Миколайович, справляючи враження твердого, вольового і впевненого в собі політика, насправді більшою мірою, ніж можна було б уявити, перебував під впливом свого оточення [234, с. 63]. Поміж осіб, які користувалися його особливою прихильністю були, зокрема, активний член КРВК граф Володимир Бобринський і шталмейстер імператорського двору, подільський поміщик Дмитро Чихачев, які належали до фракції націоналістів у Держдумі і були вельми популярними політиками. З початком Першої світової війни вони опинилися в Галичині серед перших: В. Бобринський як штабний офіцер 8-ї брусилівської армії, а Д. Чихачев як делегат від Міністерства освіти до

Канцелярії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Зрештою обидва користувалися довірою не тільки Верховного головнокомандувача, який визнавав їх за осіб, глибоко обізнаних із «галицькими справами», а й генералів Ставки й армій Південно-Західного фронту [218, с. 126]. Написана їхніми однодумцями брошура «Современная Галичина. Этнографическое и культурно-политическое состояние ее в связи с национально-общественными настроениями», підготовлена в липні 1914 р. на замовлення військової цензури, набула значення авторитетного путівника в ході формування тактичних завдань нової адміністрації.

У сприйнятті великого князя і генералів Ставки захоплення Галичини і Буковини від самого початку не було лише військовим заходом, про що відверто писав наприкінці серпня 1914 р. генерал М. Янушкевич, пропонуючи скористатися війною як ідеальною можливістю для проведення тут в інтересах імперії будь-яких політичних заходів, які в мирних умовах було б здійснити значно важче. Особливу увагу при цьому в Барановичах звертали на вирішення мовного питання. Подібні мотиви значною мірою сформували відверто русифікаторський характер найбільш резонансних ініціатив Ставки у мовній, освітній, релігійній сферах політичного життя окупованих західноукраїнських територій [207, с. 125].

Перші ж розпорядження представників військового командування Південно-Західного фронту дають можливість переконатись у значному впливі позиції Верховного головнокомандувача й офіцерів штабу його Ставки на процес формування ставлення до статусу захоплених територій і правильного розуміння значення російської присутності в краї. Відповідні концептуальні положення були викладені, передусім, у маніфесті великого князя Миколи Миколайовича, зміст і навіть цілі фрази запозичено зі згаданої брошури «Современная Галичина». Загалом текст маніфесту можна звести до такого: Галичина є споконвічною російською землею, силоміць відірваною в минулому, і зрештою поверненою під скіпетр російського царя, а її населення

складається в основному з «русских» і поляків, ставлення до яких буде в цілому приязним.

Відповідно до окреслених Верховним головнокомандувачем принципів, діяли всі військові, дотичні до тимчасового управління Галичиною, а згодом і Буковиною. Так, намагаючись захистити мирне населення від насильств і грабежів, О. Брусилов, звертаючись до офіцерів, писав: «Наказую пояснити нижчим чинам, що ми вступаємо в Галичину, яка хоч і є складовою частиною Австро-Угорщини, але одночасно це споконвіку «русская» земля, населена, головним чином, «руським» же народом, для визволення якого ведеться війна...» [141, с. 139]. А полковник Арютюнов у щойно завойованих 2 вересня Чернівцях «іменем царя» публічно оголосив місто приєднаним до Російської імперії [265, с. 27–29].

Більш детальні рекомендації щодо поведінки російських військ у Галичині були надані генерал-ад'ютантом М. Івановим у наказі арміям Південно-Західного фронту від 10 серпня 1914 р. У рекомендаціях офіцерам щодо ставлення до місцевого населення, уміщених у наказ, відчувається вплив згаданої брошури «Современная Галичина». Виходячи із запевнень її авторів у тому, що місцеве населення є, посуті, «руськими», чого вони допоки не усвідомлюють через брак інформації про російську державу, офіцерам, зокрема, рекомендувалося намагатися викликати симпатію галицьких селян. Для цього російські вояки мали бути особливо обережними при реквізиціях, відвідувати греко-католицькі храми, а також роздавати населенню хрестики й ікони з Києва і Почаєва. Рекомендувалося відразу намагатись насаджувати деякі російські звичаї з метою їхнього якнайшвидшого засвоєння місцевими, зокрема вітатися при зустрічі словами «Слава Ісусу Христу» і відповідати на привітання православним «Слава на віки» [139, с. 200].

Виданню подібних наказів, які б постійно нагадували офіцерам і солдатам про політичну необхідність гуманного ставлення до населення окупованих областей, надавалася особлива увага. Така демонстрація була

необхідною, аби показати галичанам, що, проявляючи лояльність, вони можуть розраховувати на турботливе ставлення з боку російської державної влади [207, с. 70–71]. Крім того, цензурний відділ штабу армій Південно-Західного фронту потурбувався про друк достатньої кількості відозв до місцевих «русских», поляків і «всіх народів Австрії», серед яких (відозв) були «головні» – за підписом верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича й «інші» – складені за розпорядженням генерал-ад'ютанта М. Іванова [107, с. 15–21].

Сприйняття до галицьких земель як до інкорпорованих територій відобразилося на їхньому офіційному статусі – «місцевості, зайняті по праву війни», а також у підходах до організації управління місцевим цивільним населенням. Слід додати, що означене управління відразу трактувалося військовими як тимчасове, себто запроваджене до організації тут більш стабільних владних інституцій, що неодмінно передбачалося. До тих пір усім місцевим цивільним властям було дозволено продовжувати функціонувати, але під наглядом спеціальних осіб. Такими практично в кожному щойно завойованому галицькому населеному пункті, згідно з наказом О. Брусилова, призначалися військові чини: штабні офіцери в межах корпусних районів та унтер-офіцери тилової служби в межах етапних ділянок тилового району армії, якими керував очільник етапно-господарського відділу штабу. Обов'язок означених офіцерів щодо цивільного управління, за умови лояльності місцевого населення, обмежувався в той час контролем за діяльністю місцевих органів влади та органів місцевої судової системи (у випадках, що не торкалися російських військових інтересів) [141, с. 202].

Більш ретельно обиралися офіцери для тимчасових посад військових губернаторів окупованих міст. У Львові – центральному галицькому місті – таке призначення отримав молодий 32-річний полковник Сергій Шереметьєв, котрий у минулому мав досвід відповідної діяльності на посаді волинського віце-губернатора. Його коротке губернаторство ще більш яскраво і повно

ілюструє пануючий у війську погляд на внутрішньополітичну ситуацію в межах окупованих територій.

Наказавши перекласти російською всі вивіски на магазинах і трамваях, С. Шереметьєв грубо відмовив представникам українських економічних і культурних товариств (зокрема, Володимирові Шухевичу, о. Йосипові Боцяну, Володимирові Охримовичу, Степанові Федаку, Юліанові Січинському) використовувати у своїй діяльності українську і зухвало заявив про існування «одного русского языка» [355, с. 22–23]. Нехтуючи візитом ввічливості до греко-католицького («мазепинського» в російському імперському сприйнятті) митрополита Андрея Шептицького, новопосталий львівський губернатор відвідав першосвятителів двох інших діючих у Галичині християнських конфесій – єпископів римо-католицького і вірменського.

Натомість ставлення С. Шереметьєва до поляків було поміркованим та толерантним, що в цілому відповідає відносному полонофільству Верховного головнокомандувача. Полковник дав дозвіл на відкриття польських народних і приватних шкіл, не заперечував видання польськомовної літератури, рекламних оголошень тощо. Щодо галицьких євреїв, то на зустрічі з представниками громади Ф. Шляйхером, Я. Діамантом, Г. Рабнером, рабином Л. Брауде і професором Б. Гауснером їм було обіцяно справедливе (у російському імперському розумінні) поводження за умов лояльності до російської присутності. Зокрема вимагалось не переховувати одноплеміників-утікачів, забезпечувати справну роботу ліній телефонного зв'язку у своїх районах, уникати публічних зібрань і спілкування з російськими солдатами, а також утриматися від розповсюдження шкідливих пліток [369, с. 54].

Для забезпечення громадського спокою С. Шереметьєвим було запроваджено комендантську годину з 10-ї вечора до 4-ї ранку, посилено режим поселення в готелі, ускладнено процедуру відкриття нових крамниць і ресторанів. Крона була замінена російським рублем, запроваджено цензуру

реклами, катаринщикам заборонено грати на вулицях і подвір'ях, запроваджено покарання за недозволенний продаж алкоголю тощо [366, с. 55].

Просуваючись далі на захід після Галицької битви, російські війська залишали окуповані галицькі терени в тилу. Увага командування мала бути переключена з утримання і підтримки окупаційного порядку на військові дії. Відповідно до законодавства Російської імперії та практики військової стратегії, створювалася окупаційна адміністративна структура, покликана бути проміжною ланкою між армією та прифронтовою територією і водночас зберігати військові методи управління. Воно здійснювалося канцелярією (для цивільних справ) і штабом (для управління тилowymi структурами), очоленими однією особою – військовим генерал-губернатором. На цю посаду військовим командуванням було призначено генерал-лейтенанта графа Георгія Бобринського. Останній, своєю чергою, особисто відповідаючи за організацію і здійснення місцевого управління, безпосередньо підпорядковувався спочатку головному начальнику постачання Південно-Західного фронту, а пізніше – очільнику штабу Ставки Верховного головнокомандувача. Додаткової ваги військовій владі надавала запроваджена посада військово-окружного контролера з правом ревізій, зокрема цивільних органів місцевого управління. Означені принципи управління були зафіксовані в згадуваному в попередньому підрозділі «Тимчасовому положенні» 1914 р. авторства Г. Бобринського.

Задавши загальний адміністративний та ідейно-концептуальний напрям управлінню Галичиною, Ставка Верховного головнокомандуючого не припиняла опікуватися галицькими справами впродовж усього періоду першої російської окупації, намагаючись, з одного боку, спрямовувати і контролювати дії Г. Бобринського, а з іншого – забезпечувати рішення всіх проблем, котрі виникали в ході здійснення місцевого управління. Особливо уважно в Барановичах ставилися до процесу реалізації русифікаторських заходів, головне вістря яких, з легкої руки В. Бобринського, Д. Чихачева, а

також представників місцевого москвофільського руху (зокрема Ю. Яворського, С. Бендасюка та ін.), було спрямоване на усунення з місцевого вжитку «искусственно созданного украинского жаргона» [212, с. 11–13].

Серед подібних заходів важливе місце відводилося відповідним реформам у галицькій освітній системі. Так, 25 листопада 1914 р. наказом Верховного головнокомандувача було затверджено «Тимчасове положення з нагляду за навчальною частиною Галичини», згідно з яким керівництво діяльністю місцевих ВНЗ відходило до компетенції військового генерал-губернатора, а для контролю за середніми і початковими навчальними закладами вводилася дирекція народних училищ і штат її інспекторів [112, с. 33]. Означеному наказу передувала підготовча робота вже згаданих членів думської фракції російських націоналістів В. Бобринського і Д. Чихачева, за сумісництвом – головних експертів «з галицьких справ» у колах, наближених до великого князя, а відтак і новопризначеного військового генерал-губернатора Галичини. Обидва майже одночасно (у першій половині вересня) звернулися до нього із «записками»^{*}, у яких наполягали на терміновій потребі нівелювати «успехи «украинской мовы», для чого передусім пропонували провести реформування чинної австрійської освітньої системи з метою запровадження російськомовного викладання в місцевих вищих, середніх та початкових навчальних закладах.

При цьому, Д. Чихачев, як особа, яка спеціально прибула до Канцелярії військового генерал-губернаторства для допомоги в управлінні сферою освіти, поставився до питання більш ґрунтовно. Він пропонував передусім активно потурбуватись про підготовку російськомовних педагогічних кадрів, а також учителів російської мови, географії, історії та літератури шляхом влаштування широкої мережі відповідних курсів, як у Галичині, так і в містах імперії. Він вказав також на доцільність заохочувати до вивчення російської

^{*} В. Бобринский «О языке в Галиции и Буковине» и Д. Чихачев «По учебному делу в Восточной Галиции и Буковине» [Див.: О. Бахтуріна С. 149–150].

та викладання означених предметів працівників освітньої сфери, а до тих пір, припустимо до 1916 р., вищі навчальні заклади закрити взагалі, а в нижчих і середніх дозволити використання місцевих «наречий», до яких віднести й українську, однак з використанням російської фонетики. Наразі пропонувалося звернути особливу увагу на політичну благонадійність працівників освітньої сфери, переглянути тексти підручників на предмет виявлення ворожих до Російської імперії фактів та трактувань тощо [175, с. 156].

Крім того, попередньо отримавши обіцянку фахової підтримки від куратора та головних чиновників Київської шкільної округи, Д. Чихачев запропонував свої послуги в підготовці положення про тимчасове адміністративне влаштування місцевої освітньої системи [175, с. 156].

Згадані «записки» великою мірою вплинули на зміст одного з найбільш резонансних циркулярів військового генерал-губернатора Г. Бобринського, підготовленого 27 вересня 1914 р. для надання губернаторам конкретних вказівок щодо організації управління політичним і культурним життям під назвою «Про заборону функціонування різного роду клубів, союзів і товариств та тимчасове закриття існуючих у Галичині навчальних закладів, інтернатів і курсів, за винятком навчальних майстерень». У ньому, зокрема, йшлося про закриття всіх існуючих на той момент у Галичині навчальних закладів, робота яких могла бути відновлена тільки за умови лояльності представників викладацьких кіл до імперської присутності та їхнього відносно грамотного володіння російською. Створений у дусі маніфесту великого князя Верховного головнокомандувача, а також у фарватері пануючих імперських суспільних і політичних настроїв, серед яких царювало переконання в здійсненому приєднанні Галицької Русі, циркуляр не викликав спочатку жодних заперечень. Офіційна імперська газета «Правительственный вестник», надто забігаючи вперед, повідомила, що викладання російської в початкових і середніх школах Галичини вже розпочалося мало не з вересня 1914 р. [275, с. 265].

Однак незабаром, у листопаді 1914 р., Ставка і Верховний головнокомандувач особисто згаданим вище «Тимчасовим положенням з нагляду за навчальною частиною Галичини» мушили дещо виправити радикальність обіжника військового генерал-губернатора, оскільки вона спричинила небажаний політичний резонанс. Адже русифікаторська політика, спрямована передусім проти вживання української мови, автоматично зачепила польські національні інтереси, чого було не варто допускати з міркувань геополітики.

Цим положенням діяльність усіх освітніх установ у межах Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини відновлювалася, але під патронатом спеціально завпровадженої дирекції народних училищ зі штатом інспекторів. Вищі навчальні заклади мали знову відкрити двері студентам, принаймні складання випускних та докторських іспитів у Львівській політехніці й університеті все ж таки відбулося. Однак діяльність ВНЗ відтепер мала контролюватися особисто генерал-губернатором. З великою долею вірогідності можна припустити, що Д. Чихачев керував процесом підготовки означеного документа, очоливши авторський колектив, складений із чиновників канцелярії Київської шкільної округи [207, с. 51].

Дирекція не тільки заходила за запроваджувати в життя нові положення, а й під керівництвом колишнього директора народних училищ Київської шкільної округи Б. Плеського підготувала в березні 1915 р. проект розвитку загальної народної освіти. Передбачалося впродовж 5 років відкрити в Галичині 9 тис. народних шкіл. Крім цього, було визнано за необхідне заснувати 70 вищих народних училищ, близько 60 курсів при цих училищах, а також 25 чоловічих і 25 жіночих гімназій. Особливу увагу планувалося приділити підготовці вчительських кадрів, для цього мали запрацювати 10 учительських семінарій і два інститути. Спираючись на цей проект, Г. Бобринський у генерал-губернаторському звіті продовжував наполягати на необхідності запровадження в Галичині виключно російськомовної освіти [112, с. 33].

Проблемі підготовки російськомовних учителів як неодмінної умови успішного і швидкого завершення процесу русифікації Східної Галичини і Північної Буковини у Ставці Верховного головнокомандувача надавали великої ваги. Передусім належало вирішити питання їхнього фінансування, для чого командування Ставки та Південно-Західним фронтом намагалося виділяти кошти з військового бюджету [15, арк. 8]. Не справляючись самотужки, Ставка неодноразово зверталася до Ради міністрів, а також до інших імперських установ, здатних надати кошти (приміром, до міських дум Петрограда, Києва та ін.). Тим більше, що військовий генерал-губернатор з відкриттям курсів не зволікав: перші з них почали працювати вже взимку 1914–1915 рр. у Львові, Тернополі, Станиславові, Самборі [191–193], а в березні 1915 р. – в Бродах і Жовкві. Однак можна стверджувати, що більшість курсів російської, запроваджених для галичан, фінансувалися з військового бюджету, окрема стаття видатків якого належала забезпеченню бюджету Тимчасового військового генерал-губернатора Галичини. Так, приміром, викладачі київських піврічних педагогічних курсів для галицьких учителів, які почали роботу на початку травня 1915 р., отримували за свою роботу гонорар, що перераховувався з генерал-губернаторського бюджету, незважаючи на те, що всі вони, зокрема їхній завідуючий В. Овсієвський, були чиновниками Київської шкільної округи, себто отримували зарплату фондів Міністерства народної освіти [45, арк. 1–83].

На ниві розповсюдження російської мови в Галичині заходилися активно працювати й місцеві москвофільські організації, зокрема «Общество имени М. Качковского», відоме своєю просвітницькою діяльністю проросійського спрямування з другої половини XIX ст., а також «Галицько-руське благодійне товариство» [2, арк. 13]. Потенційних російськомовних викладачів із галичан вивозили також у міста імперії, де їх підготовлювали вже більш ґрунтовно [119, с. 77].

Не менше, ніж заходам з русифікації освіти, Ставка приділяла увагу введенню використання російської мови в місцевих судових установах, що

стало основним стрижнем перетворень, запроваджених російською адміністрацією в судовій сфері. Георгій Бобринський, який у жовтні 1914 р. привернув увагу Ставки до проблем функціонування місцевих судів, насправді не заперечував проти збереження австрійської судової системи за умов переконання в лояльності суддів і чиновників Галицького крайового та окружних судів до російської імперської присутності. Тим більше, що вони збиралися продовжувати працювати за нових політичних умов з єдиним застереженням: не судити «від імені нової влади». Військовий генерал-губернатор, якого це на перших порах цілком влаштувало, навіть пообіцяв не припиняти виплату їхніх зарплат. Однак насправді окупаційній владі було доволі нелегко виконати дану обіцянку через наявність надто великої кількості австрійських чиновників у місцевих судах, відтак Г. Бобринський у листі до М. Янушкевича запропонував значно скоротити їхню кількість.

У Барановичах проблеми функціонування місцевої системи судочинства розглядали у фарватері інтеграційної політики. Перш ніж матеріально підтримувати австрійських чиновників, необхідно було переконатися в тому, що вони, якщо не віддані російській державності, то в усякому випадку не є носіями ворожих їй ідей. Відтак окрім необхідності щомісячних асигнацій суттєвих сум на утримання великого штату австрійських службовців судової системи, які мали йти з військового фонду, Ставку непокоїли й більш глобальні питання, зокрема перевага серед чиновників осіб єврейської, німецької та угорської національностей, «неприятно налаштованих до Росії», а також ведення діловодства польською і німецькою мовами, а головне – «місцевим українським наріччям» [16, арк. 13]. Із проханням надати пропозиції щодо методів урегулювання означеної ситуації очільник Ставки Верховного головнокомандувача двічі, у жовтні 1914 р. і в січні 1915 р., звертався до уряду, причому як до голови Ради міністрів, так і до міністра юстиції І. Щегловітова, особливо наголошуючи на необхідності забезпечити російській мові в житті краю «належне становище». Очевидно, що М. Янушкевич діяв із згоди і підтримки великого князя Миколи

Миколайовича, який особисто писав І. Щегловітову, пропонуючи розпочати перетворення галицької системи судочинства із впровадження над нею російського прокурорського нагляду. Зрештою, Ставка запропонувала низку конкретних заходів, серед яких організація нагляду за діяльністю австрійських судів у Галичині, позбавлення їх від чиновників, які вороже ставилися до російської державної влади, та взагалі зменшення їхньої кількості, забезпечення російській мові належного статусу, тобто введення її до обігу в процесі діяльності судових установ [209, с. 163].

Таким чином зі Ставки від Ради міністрів і особисто від І. Щегловітова чекали конкретної програми, однак у самому уряді довго не було однастайності в цьому питанні. Основні суперечки точилися між міністрами іноземних справ і юстиції. Думка першого, С. Сазонова, котрий з геополітичних міркувань наполягав на терміновому запровадженні «русского суда на русской земле», була більш співзвучною з позицією Ставки, а голова мініюсту І. Щеголовітов, підходячи до справи з суто юридичної точки зору, не вважав це можливим до офіційного приєднання Галичини до Російської імперії, навіть не змінивши своєї думки після особистого звернення великого князя. Для глибшого вивчення проблеми була створена міжвідомча нарада під керівництвом заступника міністра внутрішніх справ І. Золотарьова. Паралельно до Галичини відрядили кількох чиновників судочинства для ознайомлення із ситуацією на місці. Зрештою, не змінивши своєї основної тенденції ставитися до справи передусім як до юридичної, ніж політичної проблеми, І. Щегловітов лише визнав за можливе відправити до Галичини російського представника прокурорського нагляду. Свої міркування голова мініюсту виклав 14 лютого 1915 р. у проекті «Обов'язкової постанови для місцевих судових інстанцій, зайнятих російськими військами частин Галичини», відредагований Ставкою варіант якої був затверджений Миколою Миколайовичем 24 лютого 1915 р., а після цього 21 березня 1915 р. оприлюднений циркуляром військового генерал-губернатора [16, арк. 17–34].

Згідно з цим документом, у Східній Галичині запроваджувалася посада російського прокурорського наглядача, котрий мав здійснювати контроль над судочинством (проти чого заперечував І. Щегловітов). Австрійські процесуальні закони залишалися чинними, але вироки мали виноситися «в ім'я закону» – не від імені австрійської монархії. І головне, в чому виявилася сутність правок Ставки і Верховного головнокомандувача особисто, – мовою судочинства визнавалася російська, а також «местное её поднаречие». Сучасні дослідники стверджують, що під «поднаречиями» малися на увазі гуцульська і лемківська говірки, які вважалися менш ворожими російській державності і не пов'язувалися з українофільством [208, с. 88]. Проте фактично в групі місцевих говірок опинилася і українська, оскільки про її заборону в офіційних документах не йшлося, а відразу виключити її із ужитку виявилось не можливим [16, арк. 45]. Відтак очевидно, що в Барановичах домінував політичний погляд на реформування судочинства, натомість І. Щегловітов у своєму проекті знайшов можливим лише надати російській мові рівні права з іншими, вживаними в судовій практиці, мовами, зокрема польською.

Тимчасовий військовий генерал-губернатор, коментуючи у квітні 1915 р. кореспонденту газети «День» «Обов'язкову постанову для місцевих судових інстанцій», зокрема, зауважив, що її основна мета – запобігти «шкоді нашим інтересам» у краї. При цьому такими він укотре визначив тільки належне забезпечення імперських військ і збереження в краї спокою і порядку [200, с. 114]. У такому разі без конкретної відповіді залишається питання, яким чином вживання української місцевого населенням мало зашкодити постачанню армії і місцевому громадському порядку.

Зайвим підтвердженням русифікаторських мотивів Ставки може слугувати факт наявності спеціально утвореного в січні 1915 р. військово-окружного суду, до компетенції якого входив розгляд усіх випадків завдання шкоди підданими Російської імперії, а також політичні злочини. Тож

зрозуміло, для безпеки яких інтересів відбулося реформування місцевих австрійських судів [213, с. 118].

З тих пір контроль над галицьким судочинством повністю опинився в руках Ставки Верховного головнокомандувача, адже колишній прокурор Варшавської палати О. Гассе, якого було призначено для здійснення прокурорського нагляду в межах Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, підпорядковувався безпосередньо великому князеві Миколі Миколайовичу, і як його довірена особа отримав надзвичайно широкі повноваження [16, арк. 2]. Він мав право звільняти всіх чиновників судових відомств і призначати на їх місця нових кандидатів, лише погоджуючи свої дії з генерал-губернатором тощо [16, арк. 23].

Втручання Ставки в систему судочинства зачіпало, між іншим, не тільки українські національно-культурні інтереси – її заходи було спрямовано також проти осіб єврейського походження, які займали до половини адвокатських та інших посад у судових інстанціях Східної Галичини [16, арк. 45, 51–54]. Враховуючи антисемітські погляди великого князя, цілком співзвучні із загальноімперськими настроями, таке неприйняття євреїв подиву не викликає. Голова дипломатичної канцелярії ставки М. Базілі неодноразово доповідав Верховному головнокомандувачеві про вороже ставлення євреїв до росіян, яке вони підступно і вміло приховують «перед торжеством нашей силы» [108, с. 335–337]. Таке ставлення спричинило в цілому відверто антиєврейський характер сформованої в Барановичах «галицької політики», виявом якої було, приміром, заплановане виселення євреїв, узяття членів найвідоміших родин у заручники (міські голови, директори банків, промисловці, представники інтелігенції) як осіб, відповідальних «за всі насилля, скоєні над місцевим населенням за наклепом євреїв» [70, арк. 30–37]. Загальної тенденції притримувалися і інші генерали російської армії. Так, Г. Бобринський, спираючись на наказ командувача Південно-Західним фронтом генерала М. Іванова про наявну шпигунську діяльність євреїв, 26 лютого 1915 р. розпорядився, під стахом штрафу розміром 3000 руб. або

тюремного ув'язнення, заборонити їм селитися в Галичині і переїжджати з одного повіту до іншого [70, арк. 86].

Однак, ми зосередимо увагу на цьому сюжеті з огляду, передусім, на його інформативність щодо розкриття нюансів чинної в Галичині управлінської вертикалі, на чолі якої впродовж першої російської окупації незмінно залишався Микола Миколайович. Адже не можна стверджувати, що тимчасовий військовий генерал-губернатор Г. Бобринський цілком поділяв антисемітизм Ставки. Натомість він визнавав лояльність єврейського населення до влади, вважаючи, що поведінка галицьких євреїв у межах його генерал-губернаторства не носить ворожого характеру, а навпаки вони можуть стати податливим зряддям русифікації краю. У цьому його переконувала, зокрема, поведінка львівських, чернівецьких, станіславівських купців-євреїв, котрі швидко почали застосовувати російську мову в торговельній сфері [359, с. 86]. Однак політика щодо галицьких євреїв формувалася не у Львові, а в Барановичах, про що красномовно говорить наступний сюжет.

У березні 1915 р. великий князь Микола Миколайович наказав військовому генералу-губернаторові усунути до 15 квітня всіх євреїв із посад судових установ. 10 травня 1915 р. прокурор Люблінського окружного суду А. Чеховський повідомив львівському губернаторові, що, з огляду на розпорядження Верховного головнокомандувача, ним було зроблено розпорядження про негайне звільнення чотирьох євреїв-службовців Львівського вищого крайового та повітового, а також Тернопільського окружного суду. 4 травня 1915 р. А. Чеховський, обходячи канцелярію Г. Бобринського, особисто звернувся до М. Янушкевича з «Представленням про роз'яснення, чи поширюється зазначений наказ Верховного головнокомандуючого також і на євреїв, які служать у місцевих судових установах на канцелярських посадах». Отримавши зі штабу Ставки позитивну відповідь, він розпорядився звільнити службовців-євреїв не тільки

зазначеної в запиті категорії, але й «розсильних кур'єрів, швейцарів, сторожів та ін.» [85, арк. 15].

До останніх днів російської присутності в Галичині й Буковині, у період першої їх окупації, великий князь Микола Миколайович, очевидно, був переконаний у тому, що ці землі від Російської імперії вже не відійдуть. Так, напередодні Горлицького прориву у квітні – червні 1915 р. під час візиту до Галичини імператора Миколи II, Верховний головнокомандувач урочисто оголосив її російською губернією [233, с. 30]. Можливо, такою упевненістю можна пояснити низку радикальних політичних рішень, прийнятих Ставкою вже в липні 1915 р., коли, приміром, на черговій нараді головнокомів у Рівному великий князь розпорядився евакуювати частину населення – як з території Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, так і з західних губерній – у центр Російської імперії. Переселенням більш ніж 4 млн біженців великий князь намагався створити «атмосферу 1812 р.», однак домогся цілком протилежних результатів.

Отже, підсумовуючи аналіз участі вищого командування російської імперської армії та особисто великого князя Миколи Миколайовича у формуванні та провадженні окупаційної політики, можна передусім спробувати не погодитися з пануючим у сучасній російській історіографії твердженням про те, що представників військового відомства насамперед цікавили суто утилітарні питання використання завойованої території. А Міністерство закордонних справ виступало ініціатором швидких реформ, проведених ще до повоєнного арбітражу, інтеграційних заходів, і зокрема провадженням русифікаторської політики, як їхньої невід'ємної складової. Натомість вважаємо за можливе припустити, що як для урядових кіл, так і для Ставки Верховного головнокомандувача захоплення та управління Галичиною і Північною Буковиною, окупованими російською армією, мало не тільки військово-стратегічне, а й геополітичне значення.

Більше того, пріоритет військової влади, фактично зосередженої в руках великого князя, був загалом характерний для процесу як формування і

впровадження політичного курсу, так і створення та функціонування організаційно-адміністративної системи управління, що дає підстави говорити про політику окупаційної адміністрації в Галичині й Буковині як про таку, чий зміст великою мірою детермінувався політичними розрахунками Верховного головнокомандувача та його найближчого оточення, яке складалося як згадані в підрозділі офіцери його штабу, так й інші довірені особи, серед яких чільне місце посідали представники фракції російських націоналістів і галицького москвофільського руху.

Невеличке білоруське містечко Барановичі стало головним центром не тільки керівництва військовими операціями, а й місцем формування імперської політики в межах територій ведення бойових дій. Останнє слово у визначенні тут військової і, головню, політичної стратегії фактично залишалося за Верховним головнокомандувачем великим князем Миколою Миколайовичем. Ще до початку Великої війни він зумів стати одним з найвпливовіших імперських політиків, а з призначенням очолити російську армію великий князь отримав у межах підвладних територій абсолютну, практично ніким не контрольовану владу. Відповідно до окреслених ним принципів, працював його штаб, складалися накази і розпорядження всіх підлеглих (військових і цивільних), дотичних до тимчасового управління Галичиною, а згодом і Буковиною. Зокрема це стосується і самого тимчасового військового генерал-губернатора Галичини, котрий, до того ж, за спогадами сучасників, був на посаді людиною випадковою, не мав досвіду адміністративної роботи і був далеким як від політики, так і від військової справи.

В управлінській вертикалі окупаційного режиму можна назвати лише єдину не військову і не пов'язану з військовими проблемами установу генерал-губернаторства, яка дійсно існувала, але вже впродовж другої російської окупації. Це було Управління спостерігача за навчальною частиною військового генерал-губернатора в областях Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, чий фонд зберігається в Державному архіві

Чернівецької області. Отже, головно великий князь Микола Миколайович спрямовував загальний адміністративний та ідейно-концептуальний напрямок управління Галичиною в період першої її російської окупації (серпень 1914 – липень 1915 рр.).

Окупаційна адміністрація Галичини була створена верховним військовим командуванням. У сферах своєї діяльності підпорядковувалася військовим та використовувала відповідні стратегії управління. Однак намагаючись поєднати керівництво театром війни з прискороною русифікацією окупованих західноукраїнських земель, Ставка не впоралася з жодним із визначених завдань. Систематичне втручання Ставки в політичне життя викликало невдоволення багатьох державних діячів. Приміром, О. Брусилов у червні 1916 р., звертаючись до начальника штабу тодішнього Верховного головнокомандувача М. Алексєєва, наполегливо радив російській адміністрації на вдруге окупованій Галичині зосередити свої зусилля виключно на проблемах, пов'язаних із забезпеченням у краї спокою та порядку, відкинувши будь-яку політику, а вирішення релігійних, шкільних та інших проблем залишити на післявоєнний час.

2.3 Інтеграційні заходи центральних органів влади Російської імперії на окупованих західноукраїнських землях

Початок Великої війни співпав із загостренням управлінської кризи в Російській імперії: уряд не міг похвалитися злагодженістю в роботі й погодженістю дій між міністрами-членами Кабінету. Міністри юстиції І. Щегловітов, внутрішніх справ М. Маклаков, закордонних справ С. Сазонов і військовий міністр В. Сухомлинов кожен активно відстоював свій власний погляд на управління підконтрольною сферою, спираючись на особисті зв'язки з імператором. До того ж і вони, і решта членів Кабінету мало зважали на свого голову – І. Горемікіна. Старий і хворий, 84-річний голова Ради міністрів, за спогадами сучасників, хоч і намагався «чіплятись за

владу», але насправді мав незначний вплив на підлеглих. Управлінська криза була настільки глибокою, що її прояви широко обговорювалися в суспільстві, підтверджуючи наявність міністерської плутанини і ймовірні її катастрофічні наслідки для країни. Невипадково, що вістря загального обурення поразками на фронті й активізацією революційних рухів було спрямоване передусім проти уряду – на четвертій сесії Державної думи в липні 1915 р. буржуазно-поміщицькі фракції виступили з вимогою створення нового Кабінету міністрів, який би користувався довірою країни [342, с. 79].

Однак з іншого боку, саме означені міністри в цей період відігравали відчутну роль не тільки у здійсненні управління Російською імперією, а й у процесі пошуку і розробки відповідних управлінських стратегій, поширюючи свою компетенцію навіть на законодавчу сферу, оскільки сесії Державної думи скликалися нерегулярно. Відсутність авторитетного лідера в Кабінеті міністрів призвела до підвищення значення окремих його членів, котрі в межах своїх управлінських сфер намагалися діяти за власним переконанням, шукаючи особистої підтримки імператора. Означені характерні особливості певною мірою виявилися і в процесі формування урядової стратегії щодо здійснення інтеграційних заходів на окупованих на початку серпня 1914 р. галицьких і, пізніше, буковинських теренах [342, с. 81].

Цілком розділяючи пануючі в імперській політичній думці плани інкорпорації Східної Галичини і фінансуючи галицький москвофільський рух ще задовго до початку Великої війни, члени Ради міністрів, тим не менш, поставилися до факту захоплення Галичини достатньо стримано. Передусім уряд мусив турбуватись про зовнішньополітичний імідж держави, а відтак рахуватися з нормами міжнародного права. З іншого боку, з огляду на безсумнівну впевненість у «російському» майбутньому колишніх австрійських володінь, переважна більшість міністрів Кабінету були схильні від самого початку залучити їх до своєї управлінської компетенції. Галичина, яка де-юре перебувала в статусі окупованої території іншої держави, в

уявленні більшості представників імперських урядових кіл вважалася приєднаною.

Змушені зважати на обставинами тимчасового статусу галицьких земель, урядові кола цілком визнавали першість Ставки в справах місцевого управління. Тим більше, що таке становище знімало відповідальність з Ради міністрів за можливі погрішності та помилки окупаційного режиму. Адже поки в Галичині та Північній Буковині порядкувало армійське командування, усі його прорахунки можна було за необхідності пояснити «обставинами військового часу». Натомість відкрите втручання офіційного Петрограда могло б стати, за влучним висловом С. Сазонова, «векселем, по которому придется платить, от которого нельзя отказаться без унижения России как великой державы» [119, с. 42–43]. До того ж, відкрите порядкування імперського уряду на окупованих територіях уже саме собою було б грубим порушенням норм міжнародного права, про що пильно піклувався той таки С. Сазонов, і що, звісно, розуміли в імператора. Принаймні, серйозних спроб з боку верховної влади передати управління окупованими територіями до компетенції Ради міністрів зроблено не було.

Упродовж усього періоду першої російської окупації Галичини і Буковини Рада міністрів дбала про дотримання принципу зовнішнього нейтралітету імперської влади, постійно нагадуючи військовим, що в їхніх публічних відозвах не повинно бути ніяких зобов'язань, які би брав на себе уряд. Крім того, уряд надавав великої уваги поширенню в нейтральних державах «істинної і сприятливої» інформації про Росію та її дії на фронті і, зокрема, на окупованих землях. У Східній Галичині для цього з держбюджету фінансувалася газета «Прикарпатская Русь», отримуючи щомісячно 5 тис. руб. [41, арк. 36].

З іншого боку, уряд насправді не збирався залишатися осторонь процесу управління окупованими землями, оскільки, як зазначалося, міністри сприймали приєднання галицько-буковинських земель фактично здійсненим і не вважали за необхідне зволікати із впровадженням там інкорпораційних

заходів, а також з використанням місцевих природних ресурсів. У цьому випадку справжня, реальна першість Ставки в усіх сферах управління окупованим регіоном урядовців не влаштувала [343, с. 100].

Отже, маючи подвійне завдання – неофіційно сприяти інкорпорації західноукраїнських теренів і навіть негласно скеровувати цей процес, а також забезпечити вирішення на цій території економічних питань, Рада міністрів передусім спробувала закріпити при Ставці свого представника, котрий міг би забезпечити міністрам бажаний ступінь впливу на Верховного головнокомандувача. Однак місія урядового делегата, помічника статс-секретаря Державної ради князя Миколи Оболенського провалилася через небажання Верховного головнокомандувача й офіцерів штабу Ставки допускати його до процесу прийняття важливих рішень. Ваги статусу не надав навіть додаток до «Положення про польове управління військами у воєнний час», прийнятий на засіданні Кабінету 16 вересня 1914 р., згідно яким він мав би завідувати цивільними справами в окупованих областях [207, с. 178].

Однак схема управління окупованою частиною Австро-Угорщини, розроблена в штабі Верховного головнокомандувача, не тільки зосереджувала цивільне управління в руках військового генерал-губернатора, а й підпорядковувала останнього безпосередньо начальнику штабу Верховного головнокомандувача генералу М. Янушкевичу. Отримавши до розгляду означену пропозицію великого князя Миколи Миколайовича, схвалену імператором, С. Сазонов та І. Горемикін мусили з нею погодитись, попри заперечення багатьох міністрів-членів кабінету. Зокрема, міністр шляхів сполучень С. Рухлов вважав, що означена схема не забезпечить ані належного управління цивільним життям, ані не сприятиме вирішенню глобальних політичних, передусім національних, питань [207, с. 178–179].

Відтак Рада міністрів мусила погодитись на дорадчий характер своєї участі в діяльності першого окупаційного режиму. Не ввійшовши офіційно до структури цивільної служби на рівні Канцелярії військового генерал-

губернаторства, внесок представників імперських міністерств і відомств зводився до діяльності відповідних фахових комісій, члени яких, однак, нічого не вирішували, як, власне, і їхні патрони-міністри. Залежно від проблем управління, де Ставка відчувала необхідність експертної оцінки фахівців, до окупованих західноукраїнських земель відряджалися з відповідним завданням представники різних міністерств і відомств Російської імперії, зокрема Міністерства внутрішніх справ, Міністерства освіти, Міністерства закордонних справ, Священного Синоду, а також міністерств торгівлі, юстиції, фінансів, землемірства і землеробства, держмайна. Тому повідомлення військового генерал-губернатора Г. Бобринського на зустрічі з представниками місцевої преси 14 жовтня 1914 р. про «нетерпляче» очікування делегатів від міністерств фінансів, освіти, торгівлі, землемірства і землеробства, котрі мають бути його співробітниками в процесі управління Східною Галичиною, варто сприймати як ввічливу форму [321, с. 21]. Такого висновку можна дійти, проаналізувавши кожний конкретний випадок участі представників означених міністерств у роботі окупаційної адміністрації.

Здійсненням політично грамотних і ефективних інкорпораційних заходів в умовах окупації і продовження війни особливо опікувався міністр закордонних справ С. Сазонов. За підтримки Кабінету, він спробував упродовж серпня – вересня 1914 р. встановити контроль над цим процесом, запропонувавши відкрити при Ставці посаду імператорського комісара – особливого довіреного помічника великого князя Миколи Миколайовича, якому мав би підпорядковуватись військовий генерал-губернатор Галичини в ході вирішення глобальних політичних проблем, не дотичних до військової сфери. Пояснюючи власну пропозицію, голова закордонного відомства наголошував, що «Тимчасове положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни», затверджене Верховним головнокомандувачем 19 серпня 1914 р., не врахувало означених завдань [176, с. 156]. Під глобальними проблемами міністр мав на увазі максимальне

злиття галицьких територій з Російською імперією до закінчення війни, тобто до того часу, як майбутнє Галичини буде вирішуватись на міжнародному рівні.

Одним із способів пришвидшити інтеграцію С. Сазонов вважав відповідне вирішення «мовного» питання, чим передусім пояснюється його активна участь у процесі реформування галицьких судів. Міністра непокоїв сам факт функціонування на «російській» території австрійських чиновників, які вважали себе виконавцями австрійських законів і волі австрійського імператора. У зв'язку з цим, голова МЗС звертався до міністра юстиції І. Щегловітова з власними пропозиціями. Відходячи від сприйняття Галичини як історично російської території, він вважав за першочергову необхідність поступово, але неодмінно «дарувати місцевому населенню ... справедливий російський суд». Передусім міністр мав на увазі замінити чиновників місцевих судових установ фахівцями, відданими російській державній ідеї, на чолі з відомим москвофілом В. Дудикевичем. Означена пропозиція була швидше дипломатичним кроком, оскільки в такий спосіб С. Сазонов планував обмежити політичну активність місцевої інтелігенції, чий активні дії почали викликати небажаний міжнародний резонанс. План Міністерства закордонних справ, спрямований на те, щоби розпочати перетворення австрійських судів і ослабити політичну діяльність В. Дудикевича, не був підтриманий міністром юстиції І. Щегловітовим. На пропозицію С. Сазонова він відповів, що до приєднання Галичини до Російської імперії небажані будь-які перетворення судової системи хоча би тому, що втручання російської влади в діяльність австрійських судів може викликати невдоволення місцевого населення. З приводу кандидатури В. Дудикевича І. Щегловітов просто промовчав, згадавши лише про те, що не знає його особисто [176, с. 160]. Дещо пізніше з приводу кандидатури В. Дудикевича І. Щегловітов висловився більш відкрито, що з міркувань принципового і ділового характеру менш за все хотів би бачити на чолі

Вищого суду в Галичині представника адвокатури і місцевого політичного діяча.

На цьому спроби перетворення австрійської судової системи в Галичині не закінчилися. Існування на окупованих російськими військовими територіях австрійського суду, хоч повністю відповідало діючим нормам міжнародного права і рішенням мирної конференції в Гаазі, не давало спокою російській військовій і цивільній адміністрації [208, с. 160].

В інструкції від 11 серпня 1914 р. МЗС Російської імперії рекомендувало власному представникові в штабі діючої армії при вступі до австрійських земель поширювати звернення до населення, яке «може розраховувати на дружнє ставлення з боку російської державної влади...». Одночасно підкреслювалося, що звернення не мали містити жодних урядових зобов'язань [209, с. 70–71]. На засіданні Ради міністрів 30 липня 1914 р. затверджений, між іншим, текст у редакції військового міністра за згодою з міністром закордонних справ «Воззвания русским в Галиции», що його згодом підписав Микола Миколайович [176, с. 162].

Уряд непокоїв і стан економіки Галичини. Внаслідок військових дій 1914–1915 рр. 1,5 тис. промислових об'єктів було повністю зруйновано, знищено 66% усіх лісопильних заводів, із 1500 млинів – 1337 перетворено на руїни. Припинили роботу майже всі пивоварні й спиртові заводи. Навіть стратегічно важлива нафтова промисловість зменшила виробництво на 33%. Подібне становище спостерігалось в усіх галузях промисловості [233, с. 87].

На початку січня 1915 р. відновила роботу фабрика з виготовлення цикорію в м. Судова Вишня, яка належала акціонерному товариству чеських купців, стрийський завод з переробки сирової нафти та Дрогобицький соляний завод. Навесні 1915 р. керуючий львівським Промисловим банком звернувся до Г. Бобринського з проханням дозволити запуснути в дію завод з виробництва скла в м. Жовкві. На підприємстві планувалося задіяти 300 робітників і тим самим зменшити в повіті проблему безробіття. Однак, у

цілому, більшість підприємств зазнали пошкоджень і не відновили свою роботу [75, арк. 12–17].

Українські території мали для обох військово-політичних блоків не тільки геополітичне, але й економічне значення. Західноукраїнські землі, які знаходилися в центрі Європи, завжди приваблювали іноземців. У 1914 р. майже $\frac{3}{4}$ загального видобутку нафти в Дрогобицько-Бориславському басейні зосереджувалися в руках німецьких монополій: «Petroleumak tiengesel schoft», «Galizische Karpaten», «Deutsche Erdöl» та ін. [305, с. 108].

Перед війною англійські фірми контролювали видобуток у 360 тис. тонн нафти, а їхні капітали сягали до 95 млн австрійських корон [344, с. 98]. Намагалися зміцнити в Галичині потужність свого капіталу й французи, яким належало в 1914 р. 11 підприємств з акціонерними вкладами 40 млн корон. У передвоєнні роки нафтовидобуток у Галичині та Закарпатті майже повністю контролювали австро-німецькі, англійські та французькі підприємства. За офіційними даними, прибутки нафтопромисловців зросли з 16,6 млн корон у 1909 р. до 47,7 млн корон у 1914 р. [344, с. 98].

Перспектива інтеграції Східної Галичини з Російською імперією спонукала окупаційну владу до вироблення пріоритетних напрямів економічної політики в краї. З огляду на це, важливого значення її уряд надавав питанню експлуатації австрійського державного майна, яке по праву війни могло бути використане на користь Росії. При цьому головна увага зосереджувалася на державних лісах, соляних покладах та нафтопереробних заводах. Зокрема вагомого значення окупаційна влада приділяла досить потужному на той час Дрогобицькому нафтопереробному заводу, з діяльністю якого було пов'язане практично все економічне життя південного регіону Східної Галичини.

Для вивчення питання про характер експлуатації нафтових і соляних промислів у Східну Галичину було відправлено чиновника Міністерства торгівлі і промисловості дійсного статського радника Г. Марковського [63, арк. 4]. Питання використання названих родовищ обговорювалося і на

засіданні Ради міністрів 10 вересня 1914 р. Міністр торгівлі і промисловості С. Тімашев відреагував на повідомлення про захоплення в Галичині нафтового району досить стримано. Він вважав, що доки австро-угорська армія тримає фортецю Перемишль починати будь-які дії з видобутку корисних копалин у регіоні зарано й небезпечно. На засіданні Ради міністрів було вирішено спочатку направити в район Дрогобича гірничого інженера для вивчення на місці технічних умов видобутку нафти [120, с. 62].

Іншим важливим питанням, що обговорювалося на засіданнях Ради міністрів, було те, яким чином управляти наявними в регіоні нафтовидобувними і нафтопереробними підприємствами, що належали не тільки австрійському, але й англійському, французькому (тобто союзному) капіталу. Майже одразу після захоплення російською армією Східної Галичини до російського уряду стали звертатися іноземні промисловці та фінансисти з проханнями підтримати їхні інтереси, захистити капітали [120, с. 64].

Варто відзначити, що з початком Першої світової війни система державного управління в Російській імперії трансформувалася, відповідно до вимог військового часу. Розгортання військових дій на теренах імперії фактично відокремило території, безпосередньо задіяні у військових операціях (театр військових дій), від решти країни, що стала тилом. Театр військових дій поділявся на фронтову, прифронтову зони й тил армій фронту. Загальне військове управління на цих територіях здійснювала Ставка Верховного головнокомандувача. Вся система органів цивільної влади, що опинилась у рамках театру військових дій, підпорядковувалася головнокомандувачу фронту або командувачу окремої армії, дислокованої на цій території. Тому аби прийняти і втілити в життя якесь рішення щодо підпорядкованих ставці територій, будь-якому органу виконавчої влади Російської імперії свої дії необхідно було скоординувати з Верховним головнокомандувачем, головнокомандувачами фронтами. Дії та рішення Міністерства торгівлі і промисловості щодо функціонування

нафтопереробних підприємств на території Галичини необхідно було погоджувати з головнокомандувачем Південно-Західного фронту М. Івановим, генерал-губернатором Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини Г. Бобринським.

Після відповідного вивчення ситуації з нафтовою галуззю в Галичині спеціально відряджений чиновник профільного міністерства Г. Марковський доводив до відома своєму міністру інформацію про те, що на складах найбільшого галицького нафтопереробного заводу знаходилось 10 млн пудів (160 тис. тон) сирої нафти. Чиновник також вважав, що державне управління заводом буде неефективним, а тому він пропонував передати промисловий об'єкт в оренду (концесію) приватним підприємцям під контролем російського уряду до кінця 1915 р. [20, арк. 9].

Пропозиція Г. Марковського обговорювалася у Львові на скликаній 14 жовтня 1914 р. генерал-губернатором Г. Бобринським нараді представників місцевої окупаційної адміністрації, відряджених у Галичину чиновників Міністерства фінансів, Міністерства торгівлі і промисловості. Ніяких конкретних рішень нарада не прийняла, оскільки пропозиція Г. Марковського викликала категоричне заперечення з боку міністра фінансів П. Барка і начальника штабу Верховного головнокомандувача М. Янушкевича. П. Барк у своєму зверненні до голови Ради міністрів І. Горемікіна від 28 жовтня 1914 р. зазначав, що Дрогобицький завод не рядове промислове підприємство місцевого значення, закачана в його сховища нафта – це не випадково залишений австрійцями запас, а матеріальний фонд для регулювання всього нафтового ринку Західної Європи. Міністр фінансів наполягав на тому, що цей запас російській державі варто суворо контролювати. Значні запаси нафти Дрогобицького заводу, їх швидка переробка (а П. Барк справедливо заявив, що саме цим займуться приватні підприємці) і постачання нафтопродуктів на ринок без попереднього вивчення стану нафтової промисловості в Галичині можуть порушити економічну рівновагу не тільки в регіоні, але й у Європі загалом.

Серед інших аргументів міністра фінансів П. Барка варто назвати також ту обставину, що приватні нафтові заводи в Галичині не працюють, оскільки немає офіційного дозволу російської адміністрації на відновлення їх діяльності. За таких умов реалізація пропозиції Г. Марковського може привести лише до монополізації в приватних руках переробки нафти і торгівлі нафтопродуктами, що, своєю чергою, може дезорганізувати основний промисел населення, коли замість цілого ряду нафтоперегінних заводів залишиться один завод-монополіст. І тоді окупаційна адміністрація Галичини може зіткнутися ще і з проблемою зайнятості місцевих жителів. Головний чиновник фінансового відомства Російської імперії також нагадав І. Горемикіну, що в нафтовій промисловості Галичини значна частка належить англійському і французькому капіталу. Передача Дрогобицького заводу в оренду російським підприємцям і перетворення його на монополіста може викликати також небажані дипломатичні ускладнення у відносинах всередині Антанти. Виходячи з вищенаведеного, міністр пропонував спочатку ретельно вивчити ситуацію на ринку нафтопродуктів та утриматися від поспішних кроків [56, арк. 1–2].

У листопаді 1914 р. розпорядженням тимчасового військового генерал-губернатора Галичини генерал-лейтенанта графа Г. Бобринського контроль за роботою Дрогобицького заводу було покладено на колишнього представника Міністерства торгівлі і промисловості у Відні А. Остроградського [56, арк. 4]. Призначений чиновник повинен був контролювати розподіл коштів і щоб відновлювані роботи не потребували додаткові державні фінансові асигнування. Основна частка виробленої продукції мала покривати паливні потреби галицької залізниці, а також у підприємстві повинні були працювати представники місцевого населення [55, арк. 5–7].

А. Остроградський як керівник заводу почав виконувати свої обов'язки з кінця листопада 1914 р. Він здійснив спробу відновити роботу підприємства і розпочати переробку нафти. Але відразу ж зустрівся зі складною проблемою:

хоча завод у Дрогобичі належав до числа тих підприємств, на яких була зайнята більша частина місцевого населення, робітники, незважаючи на важкі умови життя, війну і ріст цін на товари першої необхідності, відмовлялися повертатися на місця своєї трудової діяльності. Дрогобич знаходився недалеко від ліній фронту і мирне населення цілком обґрунтовано боялося повернення австрійського війська й можливих репресій через співпрацю з росіянами. Упродовж трьох місяців основна робота Дрогобицького заводу була зведена до видачі палива для залізниць і деяких підприємств Львова (міського газового заводу, міського електричного заводу). Тільки в березні 1915 р. А. Остроградському вдалося найняти 200 робітників, які приступили до ремонтних робіт. Завод планувалося повністю ввести в експлуатацію в травні 1915 р. Але у зв'язку з австрійським наступом 28 квітня 1915 р. військовий генерал-губернатор отримав наказ головнокомандувача Південно-Західного фронту про евакуацію Дрогобицького заводу, знищення обладнання державних і приватних нафтопереробних заводів, запасів нафти та нафтопродуктів: «При оставлении 8-й армией Дрогобыча приказываю на казенных и всех частных нефтяных заводах механизмы машин разобрать; механизмы и все, что можно, вывезти, а запасы нефти и вышки буровых скважин уничтожить при отходе войск [108, с. 365]». Дане рішення викликало активне листування між Радою міністрів Росії, штабом Верховного головнокомандувача і генерал-губернатором Галичини, оскільки більшість нафтопереробних заводів регіону належали союзним англійським та французьким фірмам і завдані їм збитки необхідно було обов'язково відшкодувати [18, арк. 21 зв.].

Однак, вище командування російської імперії все ж вирішило застосувати при відході з Галичини тактику «випаленої землі». Нафтові запаси були частково знищені, частково вивезені до Львова, туди ж була евакуйована значна частина обладнання Дрогобицького заводу. Про те, як саме діяли спеціальні російські команди корпусних і дивізійних інтендантств при відступі зі Східної Галичини у 1915 р., свідчить рапорт військового

інженера полковника Защука, командувачу 8-ої армії Південно-Західного фронту генералу О. Брусилову. У ньому повідомлялося, що всі наявні в Дрогобичі вагони-цистерни по мірі їх наповнення мазутом і нафтою формувалися в поїзди і відправлялися до Львова. Сюди ж вивезли устаткування розібраного Дрогобицького державного нафтопереробного заводу, інвентарна вартість якого складала 9 млн крб. Невивезені запаси нафтопродуктів просто вилили з нафтосховищ [108, с. 366].

У районі Борислав – Тустановичі – Дрогобич росіяни спалили всі нафтосховища з нафтою, висадили в повітря нафтові резервуари та вишки. Виняток складала незначна кількість вишок у м. Бориславі вздовж дороги Борислав – Дрогобич, пожежі на яких могли призвести до затримки відступу російських військ. На комерційних нафтопереробних заводах, що належали іноземному капіталу, були цілеспрямовано зіпсовані високотехнологічні механізми та устаткування. Їхній ремонт мав затримати відновлення повноцінної роботи підприємств у середньому на 1 – 2 місяці [108, с. 366].

Загалом евакуація окупаційних органів влади Галичини, матеріальних, енергетичних та промислових ресурсів проводилася російською армією дуже поспішно. Через відсутність налагодженої системи транспортування, росіяни вивезли тільки незначну частину нафти, а решту змушені були спалити. Так, лише в селах Копичинці та Модрич було знищено не менше 18 млн пудів (288 тис. тон) нафти та багато десятків резервуарів з нафтопродуктами ємністю від 50 до 100 тис. пудів (800 – 1600 тонн) кожен [17, с. 368, 370]. Вилита і не підпалена зі сховищ нафта завдала неабияких екологічних проблем, вивела із сільськогосподарського землекористання чимало колись родючих ґрунтів. Разом з нафтою вигоріли і прилеглі житлові та нежитлові приміщення, інші об'єкти інфраструктури, сотні гектарів лісових угідь.

Восени 1914 р. окупаційною адміністрацією було зроблено спробу налагодити систему оподаткування місцевого населення. Запровадження російської податкової системи в Східній Галичині покладалося на керуючого Подільською державною скарбовою палатою А. Броєцького. У вересні

1914 р. він очолив створене в генерал-губернаторстві Тимчасове управління фінансовими справами Галичини і Буковини, до штату якого входило 42 службовці. У своїй роботі А. Броєцький керувався затвердженим Міністерством фінансів Росії «Тимчасовим положенням про управління фінансовими справами Галичини і Буковини». Згідно з цим документом, в обов'язки фінансового управління входили організація та контроль за правильним надходженням державних податків і зборів, а також прибутків від тютюнової і соляної монополій, завідування кадастровими книгами і планами та вирішення проблем, що стосувалися подальшого фінансового забезпечення Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Система оподаткування була розроблена 26 жовтня 1914 р. на спільній нараді губернаторів і представників Міністерства фінансів [37, арк. 3–23].

Але вже в жовтні стало очевидно, що запровадити на практиці оподаткування місцевого населення майже неможливо. По-перше, військові події особливо негативно позначилися на промисловому секторі економіки галицьких земель. По-друге, значна частина хоч трохи забезпечених жителів міст залишила місце свого постійного проживання і виїхала з театру військових дій. Таким чином, у містах залишилося тільки збідніле населення, виживання якого підтримувалося лише допомогою з боку благодійних організацій.

З огляду на це, генерал-губернатором до 1 липня 1915 р. було продовжено дію мораторію, оголошеного ще австрійським урядом 13 серпня 1914 р., і прийнято рішення розпочати пряме оподаткування осіб за другу половину 1914 р. тільки у Львові і Тернопільській губернії, мешканці яких у війні зазнали менших втрат [83, арк. 21]. Фінансовим управлінням Галичини були встановлені тарифи стягування державного, міського і кошарного зборів з убою птахів та великої рогатої худоби [101, арк. 40–41].

Однак уже в січні 1915 р. у канцелярію Г. Бобринського почали надходити листи від окремих осіб і громадських організацій Львова й Тернопільської губернії з проханнями звільнити їх від податків. Зокрема з

подібним проханням до генерал-губернатора звернулося Львівське латинське архієпископство та рада Руського народного інституту «Народний дім». Аналогічне прохання висловив Г. Бобринському і власник маєтку в с. Хмелево Заліщицького повіту А. Глажевський, аргументуючи його своєю неплатоспроможністю [101, арк. 51].

Російська влада на основі подання Верховного головнокомандувача щодо припинення діяльності в Галичині філій австрійських і німецьких банків узялася за організацію в краї фінансово-банківської системи. В грудні 1914 р. Міністерство фінансів вирішило відкрити у Львові філію державного банку. Чимало приватних торговельних банків у Петербурзі цікавилася справою заснування філій у Галичині. Мав намір створити свою філію у Львові Варшавський комерційний банк. У березні 1915 р. відкрив філію у Львові один з найбільших банків Росії «Русско-Азиатский банк», основний капітал якого складав 45 млн рублів, а резервний 10 млн рублів [321, с. 44–45]. Загалом підготовлювався ґрунт для інкорпорації галицької економіки в загальноросійську господарську систему.

Спроби чиновників Г. Бобринського та Міністерства фінансів Росії налагодити податкову систему в Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини викликали негативну реакцію урядів закордонних країн, оскільки, згідно з нормами міжнародного права, Росія на окупованих територіях не могла запроваджувати нові соціально-економічні порядки до закріплення її контролю на Східною Галичиною підкріплений міждержавними договорами.

Особливу увагу царський уряд у 1914 р. приділяв питанню експлуатації галицьких лісів. У зв'язку з цим, перед місцевою російською адміністрацією було поставлено завдання зберегти обладнання лісопильних заводів і вузькоколіїних доріг для перевезення лісу та забезпечити його раціональне використання. 1 жовтня 1914 р. до Галичини була відряджена спеціальна комісія, яку очолив начальник Уфінського управління землеробства і державного майна Д. Родзевич. Її завдання обмежувалися організацією

управління державними лісами Східної Галичини та налагодженням механізму їх експлуатації. Але через те, що ліси, які підлягали експортуванню, перебували в зоні військових дій, основна увага членів комісії зосередилася на їх охороні (з часу зайняття російськими військами Східної Галичини до 20 грудня 1914 р. тільки на Львівській ділянці між фронтами Ржесна – Брюховичі – Грибовичі було вирубано біля 12 га лісу). Однак, через незначний штат службовців (7 лісничих і 4 лісових кондуктори), Д. Родзевичу не вдалося повною мірою виконати це завдання [101, арк. 45].

З метою отримання прибутку від експортування та продажу лісу Д. Родзевич провів ревізії на великих дров'яних складах Болехова, Долини та Креховичів. 18 листопада 1914 р. в офіційному донесенні, адресованому генерал-губернатору Галичини, він прозвітував про результати цих ревізій і наголосив на проблемі безгосподарського, корисливого ставлення місцевих російських чиновників до лісових багатств краю. З огляду на це начальник спеціальної комісії Д. Родзевич навів факт, що мав місце в Долині. На незаконних підставах згідно з розпорядженнями комендантів міста з лісового складу було вилучено виключно безкоштовно 2 тис. сажень ($19425,4 \text{ м}^3$) дров. До речі, за весь час перебування в Долині російських військ у місті змінилося 9 комендантів, кожен з яких розпоряджався дровами. У зв'язку з цим, Д. Родзевич пропонував передати дров'яні склади під безпосередній контроль Г. Бобринського, а наявні в них запаси сировини в розмірі 21 тис. сажень ($203966,7 \text{ м}^3$) дров вивезти до Львова [40, арк. 1–23, 43, 45]. Однак, через відсутність налагодженої системи транспортуванням здійснити це повною мірою не вдалося. У січні – лютому 1915 р. російська адміністрація не змогла організувати доставку до Львова жодного вагона дров. Це створило паливну проблему в місті, дорожнечу (30 руб. за 1 сажень ($9,7127 \text{ м}^3$) дров), а про одержання прибутку від реалізації дров не могло бути й мови [321, с. 50]. Постійні реквізиції деревини сприяли занепаду деревообробної промисловості краю. Так, у Рава-Руському повіті станом на 6

грудня 1914 р. з лісового складу П. Сапєги російське командування конфіскувало будівельних матеріалів вартістю 1608 руб. [40, арк. 50].

Восени 1914 р. Д. Чихачев у «Короткій доповідній записці», адресованій Миколі П, наголосив на необхідності проведення цілої низки заходів, спрямованих на покращення становища місцевого малоземельного селянства, наділення його землею за рахунок придбання російською скарбницею приватновласницьких наділів. З огляду на це, він пропонував Селянському поземельному банку і Головному управлінню землеустрою і землеробства Росії негайно відрядити в Східну Галичину кращих спеціалістів-практиків, які б до часу укладання мирного договору виробили всебічно обгрунтований план вирішення цього важливого питання [85; 95; 96].

Зі свого боку, Д. Чихачев убачав потенційну можливість збільшити селянські наділи, скасувавши право місцевих євреїв володіти землею, що було б зручно влаштувати в умовах війни, коли велика кількість таких землевласників слідом за австрійською армією покинула свої маєтки. До того ж, негативно оцінюючи австрійську податкову систему, політик також пропонував зменшити оподаткування селян за рахунок підвищення податків з мешканців західноукраїнських міст (здебільшого поляків і євреїв) [312, с. 501].

21 квітня 1915 р. Г. Бобринський видав таємне розпорядження збирати інформацію про наявність єврейського землеволодіння на території Східної Галичини. Офіційний Петроград уже мав досвід подібної політики в Царстві Польському, де своїм економічним законодавством 1860-х рр. підтримував селян проти повсталого польського дворянства, і, вважаючи на галицьку ситуацію також приступив до розгляду заходів, спрямованих на реорганізацію земельних відносин, тим більше, що в даному випадку вони повинні були змінити і національно-політичний баланс у регіоні.

З метою ретельного вивчення поставленого питання Головне управління землеустрою і землеробства Російської імперії відрядило до Східної Галичини кілька спеціалістів, очолених ревізором А. Кофодом. Детально

проаналізувавши стан селянських господарств, він дійшов висновку, що основні заходи російського уряду повинні бути спрямовані на купівлю через відділення Селянського банку земель у польських поміщиків та євреїв і передачу їх селянам. Однак позицію А. Кофода поділяли не всі члени комісії. Більшість них відстоювала думку, що такі дії не принесуть бажаного результату через місцеві особливості. По-перше, в Східній Галичині не було фонду вільних державних територій, які можна було б використовувати для наділення селян землею. По-друге, під впливом безземелля ціни на ділянки були дуже високими і не відповідали її прибутковості (вартість 1 га = 600 руб.). Члени комісії наполягали на тому, що купівля землі через Селянський банк є нерентабельною і пропонували вирішити аграрне питання шляхом переселення галицьких селян у Сибір [312, с. 502].

27 вересня 1914 р. Г. Бобринський видав циркуляр про конфіскацію майна великих землевласників, які втекли під час наступу російських військ і не залишили своїх представників [88, арк. 1]. Однак уже 13 листопада надійшло додаткове роз'яснення до циркуляра, згідно з яким конфіскації підлягали лише ті маєтки, діяльність власників яких носила злочинний характер стосовно російської влади.

Насправді в більшості випадків окупаційна адміністрація захищала майнові інтереси великих землевласників. Їхні маєтки, покинуті без уповноважених на це представників, підлягали охороні поліцією. Представники російських властей допомагали поміщикам розправлятися з селянами. В цьому з достатньою повнотою можна переконатися на прикладі жителів Перемишльської губернії. Весною 1915 р. вони звернулися до градоначальника М. Глушкевича з питанням, чи можна забирати землі польських поміщиків і ділити їх поміж селянами. При цьому останні наполягали на тому, що це питання бажано розв'язати якомога швидше, бо наближається час сівби. У відповідь було дано розпорядження про арешт уповноважених для делегації осіб і їх ув'язнення [305, с. 110].

Наступним кроком на шляху подолання продовольчої кризи в Східній Галичині стало надання малоземельним і безземельним селянам на умовах оренди дрібних ділянок землі з поміщицьких володінь, власники яких втекли разом з австрійськими військами під час відступу. Але й у цьому випадку наділення селян землею проходило з вигодою для великих землевласників. Селянин повинен був платити за орендовану ділянку. Аренда поширювалася лише на термін весняної сівби і збору врожаю. Кошти, виручені від оренди, надходили в депозит казначейства з тим, щоб пізніше виплатити їх власникам наділів. Однак, через відсутність посівного матеріалу, робочої худоби та елементарного сільськогосподарського реманенту, більшість селян відмовилися від земельних ділянок.

Господарська криза, яка настала в сільському господарстві Східної Галичини на початку війни, викликала вже в 1914 р. масовий голод серед населення, інтенсивні міграційні процеси, відтік сільського населення в міста, його пролетаризацію та люмпенізацію. Природним наслідком такого стану стало швидке підвищення цін на продукти харчування та предмети першої необхідності.

В січні 1916 р. у Львові ціни на хліб зросли порівнюючи з рівнем 1913 р. більше як у 2 рази, на картоплю – 2,7, м'ясо – 3, сіль і масло – 5. Подібне ж становище було і в Снятинському повіті, де ціни на найнеобхідніші продукти харчування зросли на 200%, а в Глумацькому повіті – в 3–4 рази. Аналогічна ситуація склалася і в Богородчанському повіті, де не вистачало картоплі – основного продукту харчування населення, а борошна і хліба взагалі не можна було дістати. В той же час реальна заробітна плата жителів Східної Галичини знизилася майже у 2 рази [269, с. 370].

Намагаючись пом'якшити продовольчу кризу, російська адміністрація зосередила свої зусилля на чіткій регламентації продовольчої програми. З цією метою 12 квітня 1915 р. тимчасовий військовий генерал-губернатор Галичини генерал-лейтенант Г. Бобринський видав розпорядження, згідно з яким у кожному повіті створювалася Особлива комісія, що складалася з

представників місцевих міських управ. Її завдання полягало у виробленні фіксованих цін на продукти харчування та предмети першої необхідності [263, с. 154–156].

На нашу думку, такими радикальними методами російські урядовці планували на період воєнного стану впорядкувати економічно-господарську діяльність у краї шляхом збереження стабільних цін на продукти харчування, вплинути на процес ціноутворення та унеможливити проведення спекулятивних операцій.

Весною 1915 р. перед сільським населенням Східної Галичини постала ціла низка проблем, пов'язаних з початком весняно-польових робіт. Уже восени 1914 р. з'ясувалося, що для проведення весняної сівби в селян не було посівного матеріалу. Начальник Яворівського повіту А. Урусов у доповідній записці командувачу XI армії на початку листопада 1914 р. писав: «Дозволяю собі звернути увагу Вашого Превосходительства на те, що ввіреному мені району загрожує цієї зими голод» [7, арк. 76].

У телеграмі головнокомандувачу арміями Південно-Західного фронту від 18 січня 1915 р. Г. Бобринський наголошував, що «для забезпечення місцевого населення продовольством необхідно щонайменше доставити до нового врожаю з 1 березня по 1 серпня 2,5 млн пудів (40 тис. тонн) муки, 0,5 млн пудів (8 тис. тонн) пшона, крупи або чогось іншого». Також зазначалося, що «допомога для весняної сівби буде необхідною в багатьох повітах у досить значних розмірах і доведеться дбати про забезпечення населення робочою худобою» [75, арк. 36].

У січні 1915 р. Міністерством внутрішніх справ Росії було прийнято рішення створити в управлінні генерал-губернатора Галичини Особливий урядовий продовольчий відділ. З цією метою в розпорядження Г. Бобринського було відряджено спеціальну комісію, до складу якої ввійшли: гродненський статський радник Барков, чиновник особливих доручень Уоппельмайер, статський радник Меркулов і земський начальник Нижньогорської губернії Шигорин, завдання яких полягало у вивченні

продовольчої ситуації, що склалася в окупованих повітах краю. За результатами їхнього обстеження було зроблено висновок про необхідність заготівлі і постачання насіннєвого матеріалу, коней і продуктів харчування для місцевого населення. Нагляд за організацією допомоги населенню Східної Галичини головнокомандувач арміями Південно-Західного фронту доручив генерал-майору Добронравову, який прибув до Львова на початку лютого 1915 р. Згодом продовольчий відділ очолив В. Бобринський [49, арк. 76].

Про недостатню організацію допомоги місцевому населенню в зв'язку з проведенням весняно-польових робіт свідчать такі цифри: за даними продовольчого відділу станом на 15 липня 1915 р. кількість прийнятих вантажів з Росії налічувала тільки 130 637 пудів (2090,19 тонн) насіння, що становило 5,4% від необхідного. Крім того, допомога населенню насінням надавалася на умовах оплати готівкою і в кредит тим, хто заплатив при закупівлі 25% готівкою. Решту суми покупець зобов'язувався заплатити не пізніше 1 березня 1916 р. Найбіднішому населенню планувалося видавати насіння в кредит без завдатку [284, с. 104].

Для забезпечення селян робочою худобою продовольчий відділ закупив 3065 коней. Однак коні були доставлені в Східну Галичину із запізненням і перебували в такому поганому стані, що навіть при значних пільгах, що надавалися під час їх купівлі, погано розпродувалися. В підсумку, через обставини військового часу 2233 коней було передано інтендантству військового генерал-губернатора й евакуйовано до Росії [95–99].

30 квітня 1915 р., з огляду на закінчення посівного періоду та кампанії, пов'язаної з постачанням насіннєвого матеріалу в Східну Галичину, наказом міністра внутрішніх справ Росії М. Маклакова створена в продовольчому відділі комісія була розформована та припинила свою роботу [101, арк. 18].

Наслідки діяльності продовольчого відділу були мізерними, порівняно з потребами населення краю. По-перше, він був створений усього за місяць до початку сівби. По-друге, через недобросовісне виконання російськими

чиновниками покладених на них обов'язків траплялися випадки постачання населення неякісним насінням і виснаженою робочою худобою. Так тернопільський губернатор доповідав генерал-губернатору Галичини, що закуплене в Київському обласному комітеті зерно виявилось повністю непридатним для посіву. Аналогічне повідомлення Г. Бобринський отримав від жителів м. Тереховлі. Все це разом звело нанівець діяльність продовольчого відділу.

Цікаво прослідкувати також вплив центральних органів управління на формування поліції та спецорганів в окупованому краї. Спочатку організацію спецорганів очолювали чиновники київської поліції, які наприкінці жовтня 1914 р. виконали свою місію та повернулися на попереднє місце служби. Проекти штатів міської поліції за типом поліцейських управлінь у Росії розроблялися в Канцелярії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини і для інших (крім Львова) міст. Однак встигли запровадити лише в Станиславові та на недовгий час у Чернівцях. Були організовані управи, головами яких, зазвичай, призначалися москвофіли, у таких містах: Броди – Н. Кушпета, Золочів – М. Лонжинський, Зборів – В. Янушкевич, Жовква – С. Козицький, Перемишляни – І. Трофим'як, Кам'янка Струмилова – Н. Залуга, Сокаль – Я. Ярмулович, Самбір – градоначальник І. Фатіанов, Белз – Н. Старко, Станиславів – поліцмейстер Л. Левкович, Перемишль – М. Глушкевич [321, с. 17].

Для створення жандармського управління в системі військового генерал-губернатора Галичини до Львова спеціально прибули заступник міністра внутрішніх справ, командувач окремим корпусом жандармів генерал-майор В. Джунковський та начальник штабу генерал-майор В. Нікольський. Тимчасовий штат жандармського управління в складі 115 осіб був затверджений 5 листопада 1914 р. Жандармів Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини очолив начальник Волинського ГЖУ полковник А. Мезенцев, який прибув до Львова 25 листопада 1914 р. Він неодноразово в рапортах скаржився на недостатню кількість працівників [11;

12]. Арешти і висилки проводили повітові уряди нерідко без санкції вищої влади. 30 грудня 1914 р. А. Мезенцев надіслав у Департамент поліції підсумкове донесення про розвиток у Східній Галичині «мазепинського» руху. З метою його знешкодження, йшлося у звіті, працівниками жандармського відділу впродовж кількох місяців було проведено 1200 арештів і 1000 обшуків, 578 осіб (серед них 34 представники уніатського кліру) постановою тимчасового військового генерал-губернатора було заслано у віддалені райони Росії [232, с. 68].

Окремо, у фарватері колонізаторської політики, варто розглядати участь Міністерства народної освіти. В освітній царині, в основному, діяли російські націоналісти та військові. У цьому питанні протиріч не було – русифікація краю під час першої окупації була пріоритетним завданням, що визнавали і військові, і цивільні. Розходилися тільки в методах, і то лише у релігійній царині. Д. Чихачев (призначений відповідальним за шкільництво, а з 11 листопада 1914 р. наказом Г. Бобринського відповідальний за охорону пам'яток старовини, бібліотек, наукових і художніх колекцій) звернув увагу генерал-губернатора на несумісність з державними російськими інтересами школи з викладанням польською, німецькою та «українским наречием». Він запропонував закрити існуючі в регіоні вищі навчальні заклади; для галицьких учителів у великих містах вимагав організувати курси російської мови та ввести її обов'язкове викладання з 1 січня 1915 р.; якомога частіше проводити акції з пропаганди російської серед місцевого населення; фінансово мотивувати завідувачів освітніх закладів; вводити до навчальних програм російську історію та літературу. До освітньої галузі чиновник вищого рангу рекомендував допускати лише благонадійних осіб. Він вважав можливим тимчасове викладання українською мовою в початкових навчальних закладах, але згодом її мала повністю замінити російська [321, с. 58].

11 листопада 1914 р. наказом генерал-губернатора Галичини Д. Чихачева призначено відповідальним за охорону пам'яток старовини,

бібліотек, наукових і художніх колекцій. У випадку необхідності йому надавалося право вилучати і передавати на збереження в міський музей м. Львова окремі предмети та колекції, попередньо погодивши свої дії з військовою владою. Згодом, у 1915 р. на цій посаді Д. Чихачева замінив член-кореспондент імператорської академії наук, професор Є. Шмурло. Використовуючи своє службове становище, вони розпочали «інвентаризацію» – фактично справжній грабіж галицьких музеїв, книгарень та товариств. Зокрема було демонтовано обладнання друкарні та опечатано музей Наукового товариства імені Т. Шевченка. З його гуцульської колекції забрано найкращі персні, топірці, старі рушніці. 23 грудня 1914 р. обшук відбувся в Національному музеї, у результаті якого з його фондів було вилучено рідкісні книги, листування М. Павлика та архів митрополита А. Шептицького. Є думка, що професор Є. Шмурло з метою «збереження» стародавніх пам'яток на випадок знищення Перемишля вивіз до Петрограда перемиську єпископську митру-корону Данила Романовича і прапор перемишльського «Сокола» [283, с. 308–310].

У січні 1915 р. директор музею ім. Миколи II у м. Києві звернувся до Г. Бобринського з проханням надати йому можливість приїхати до Східної Галичини з метою виявити і вивезти за межі окупованого краю дорогоцінні стародавні ікони та коштовності греко-католицьких храмів. Але, з огляду на те, що при Львівській уніатській консисторії було створено спеціальний музей, питання про вивіз історичних колекцій залишалося дискусійним, тому однозначної відповіді Г. Бобринський дати не зміг [43, арк. 45].

Таким чином, окупація російськими військами Галичини стала своєрідним випробуванням для загальноімперської системи державного управління. Міністерства та відомства Російської імперії намагалися реалізувати свої довгострокові плани фактично з перших днів окупації.

Разом із цим імперська влада впродовж першого періоду окупації Галичини так і не змогла налагодити ефективного управління найбільш розвинутими галузями промисловості Галичини. І хоча захопивши

Дрогобицький нафтовидобувний регіон російська армія змогла перекрити один із каналів постачання пального і мастильних матеріалів для держав Троїстого союзу, командування та відповідні профільні міністерства імперії Романових не змогли повною мірою використати промисловий потенціал Галичини для потреб власної країни.

Урядові кола, попри постійні спроби вплинути на дії окупаційної адміністрації, залишалися безсилі бодай частково обмежити владу Ставки й особисто Верховного головнокомандувача, відтак мусили миритися з його опосередкованим зазіханням на роль провідника імперського зовнішньополітичного курсу. Однак це означає, що міністри не поділяли загального ставлення до Галичини як до фактично інкорпорованих земель, які потребують прискореної інтеграції в загальноімперський політичний, економічний і культурний простір.

Висновок до розділу 2

Окупація Галичини та Північної Буковини для багатьох російських урядовців була очікуваною і цілком закономірною. В імперському просторі досить давно вже була вкорінена думка про необхідність реалізації «історичної справедливості» та приєднання («возз'єднання Русі», «приєднання галицьких русинів»). Тому ідейно-концептуальні засади управління окупованими територіями були сформульовані ще до початку Великої війни і передбачали швидке їх інтегрування до імперського територіального, соціокультурного та соціально-економічного простору. Складнішим виявилось створити юридичне підґрунтя для такої інтеграції.

Діяльність окупаційного апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини регламентувалися нормативно-правовими актами надзвичайного характеру. Статті «Правил про місцевості, оголошені на воєнному становищі» (1892) і «Положення про польове управління військами у воєнний час» (1912) були універсальними за своєю дією, але в умовах

окупації територій сусідньої держави мали бути неодмінно доповненні конкретизованим нормативно-правовим актом. Останнім і мали стати норми «Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» від 19 серпня 1914 р. Однак, будучи розробленими нашвидкуруч та без належного моделювання їх прямої і опосередкованої дії, ці норми не вносили тієї необхідної конкретики, дозволяли трактувати те чи інше положення по різному.

Упродовж першого періоду російської окупації Галичини відразу проявилася неузгодженість дій між вищим командуванням та міністерствами Російської імперії. Це показало, що між Ставкою та виконавчою гілкою влади не було розроблено чи узгоджено спільної стратегії в управлінні та інтеграції Галичини. Значною проблемою для функціонування органів Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини виявилось підпорядкування Ставці Верховного головнокомандувача, відсутність чітко регламентованої взаємодії з урядом та профільними міністерствами, де функціонували спеціалізовані структурні підрозділи, які могли складати аналітичні прогнози й відповідно до них виробляти адекватні управлінські рішення. У військового командування все було розроблено за спрощеною схемою. Утвердилася малоефективна система управління: міністерства та відомства Російської імперії, які до Великої війни та в її ході готували відповідну стратегію соціокультурної, соціально-економічної інтеграції галицьких земель, були усунуті від прямого управління Тимчасовим військовим генерал-губернаторством Галичини. Міністерські рішення блокувалися – як юридичним нормами військового часу, так і вищим військовим командуванням, що розглядало окуповані землі лише у вузькому утилітарному значенні. Хоч, заради справедливості, слід відзначити, що у сферах освіти, оподаткування, поліції (які не зачіпали інтереси військових) між командуванням та виконавчою гілкою влади Російської імперії не було суперечностей.

Ефективній роботі Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини заважало й постійне суперництво за вплив на Г. Бобринського уряду та Ставки. Міністерства і відомства надсилали кадри в управлінські структури окупаційної адміністрації, а тому бажали також на них впливати та їх контролювати, реалізовувати через своїх фахівців елементи урядової політики, отримувати економічну користь з окупованих Галичини та Буковини.

У цілому можна констатувати, що склався своєрідний дисонанс між запланованими грандіозними стратегічними, політичними, соціально-економічними заходами й перетвореннями в краї та занадто спрощеною управлінською системою Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини.

РОЗДІЛ 3

АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ Й ФУНКЦІОНУВАННЯ ОСНОВНИХ СТРУКТУРНИХ ПІДРОЗДІЛІВ

3.1 Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини: кадрове та фінансове забезпечення діяльності управлінського апарату

Загальна характеристика функціонування системи російської окупаційної адміністрації протягом досліджуваного нами періоду не є можливою без аналізу кадрового складу її органів.

Розпочинаючи активні дії на Південно-Західному фронті, російське командування певно сподівалося на успіх та окупацію значної частини території противника. Однак архівні матеріали та інші джерела не дають нам підстав стверджувати, що влада мала конкретний план набору адміністративних кадрів для нових земель, а тим більше – вже сформувала відповідний кадровий резерв, який би міг на другий день полишення австрійськими військами території приступити до управління ними.

До певного часу із завданнями місцевого управління могли справлятися військові офіцери. Вірніше, тримати військовий порядок на певній території, після зняття якого цілком очевидно було, що вся система підтримки громадського порядку та нормального функціонування соціуму втратить керованість, розпочнеться анархія та безлад. Власне, першим кадровим розпорядженням військового командування російських військ став наказ командуючого 8-армією генерала О. Брусилова від 10 серпня 1914 р. про призначення найбільш енергійних штаб-офіцерів для здійснення цивільного управління окупованими територіями. На цих офіцерів, виділених здебільшого зі складу етапно-господарського відділу, покладался контроль за діяльністю місцевої, сформованої ще австрійцями адміністрації [208, с. 70–71].

Військове управління від початку визначалося як тимчасове та не повною мірою спроможне вирішувати господарсько-управлінські справи

цивільного населення. Про проблему фахової невідповідності армійських офіцерів до зайнятих ними посад у Галичині у квітні 1916 р. зазначав головнокомандувач Південно-Західного фронту О. Брусилов: «Армейское управление передавалось иногда в руки начальников совершенно случайных войсковых соединений, получивших наименование «групп». Будучи образованы из нескольких корпусов, эти самостоятельные «группы» не имели организованных органов и средств управления, а потому заранее были обречены на неуспех, тем более, что армейское управление предоставляло им иногда ведать даже хозяйственными вопросами [123, с. 423]».

Про можливість збереження подальшої діяльності довоєнних управлінських органів, навіть, не йшлося, вони мали бути повністю ліквідовані, а їхні кадри розпущені та, навіть, узяті під особливий поліцейний нагляд. Залучення місцевих адміністраторів не тільки не передбачалося (не регламентувалося) законодавством, а й з ідеологічної стратегії навіть не розглядалося.

Справа полягала не тільки в тому, що російські вищі управлінці були такі принципові й не хотіли бачити кваліфікованих чиновників неросійського походження в складі своєї окупаційної адміністрації. Радше за все, справа була в іншому. До формування управлінського апарату в Російській імперії існували дуже серйозні вимоги. На перше місце завжди ставилися політична благонадійність кандидата на чиновницьку службу, відданість імператору та імперії, рекомендації з боку чиновників високого рангу. На кожного кандидата в чиновники з Департаменту поліції (до 1881 р. – з Третього відділення імператорської канцелярії) надходило оперативне зведення, а далі довга процедура різних відношень, схваленень, рекомендацій тощо. Ніхто в умовах війни не збирався ламати століттями встановлені принципи та порядки. Тому можливість збереження чи хоча б перебудови місцевих австрійських адміністративних органів на органи підвладні Росії, навіть не розглядалася.

Командування імперії Романових ішло звичним шляхом довготермінової

процедури підбору кадрів. 29 серпня 1914 р. за наказом Верховного головнокомандувача було створено Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини. Того ж дня графові Г. Бобринському повідомили про ухвалені київським, подільським та волинським генерал-губернатором Ф. Треповим розпорядження підібрати кандидатів на посади 8 начальників повітів, 50 стражників і 10 урядників; чернігівському та полтавському губернаторам – про підбір, відповідно, 8 та 2 кандидатур на посади начальників повітів [11, арк. 6]. Наказом Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту від 28 серпня 1914 р. за № 65 генерал-лейтенант граф Г. Бобринський був допущений «к временному исправлению должности военного генерал-губернатора Галиции» [21, арк. 50].

Помічником Тимчасового військового генерал-губернатора з цивільної частини було призначено генерал-майора А. Половцева, начальником штаб – генерал-майора К. Новогребельського, генералом для доручень – генерал-майора барона А. Кноррінга. 6 жовтня 1914 р. усі вони разом із тимчасовим військовим генерал-губернатором Галичини були затверджені найвищим наказом на своїх посадах [3, арк. 4–5].

Тим часом тривав процес формування кадрів середньої і нижньої ланки. Цивільна влада, яка з початком війни була підпорядкована командуванню діяла не так жваво, як того хотіли військові, а тому командування все наполегливіше вимагало нетипового для бюрократії прискорення. Найближчий кадровий резерв знаходився в Південно-Західному краї.

Відповідно до знайденого в ЦДІАК України документу встановлено такий розподіл набору кадрів для роботи в Галичині впродовж 1914–1915 рр. (Таблиця 1)

Таблиця 1

Територія	Посада в Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини	Кількість чиновників
<i>Південно-Західний край</i>		52

Київська губернія	Начальники повітів	5
	Помічники нач. повітів	14
Волинська губернія	Начальники повітів	4
	Помічники нач. повітів	12
Подільська губернія	Начальники повітів	6
	Помічники нач. повітів	11
Чернігівська губернія	Начальники повітів	5
	Помічники нач. повітів	8
Полтавська губернія	Начальники повітів	2
	Помічники нач. повітів	3
Бессарабська губернія	Начальники повітів	1
	Помічники нач. повітів	8
Департамент поліції	Начальники повітів	2
	Помічники нач. повітів	6
Із відставників	Начальники повітів	1
	Помічники нач. повітів	1

ЦДІАК України, ф. 361, оп. 1, спр. 311, арк. 46.

Якщо проаналізувати кадровий склад з військово-цензурного напрямку роботи окупаційної адміністрації, то, як свідчать архівні матеріали, основна кількість службовців в органах військової цензури та жандармерії в Тимчасовому військовому генерал-губернаторстві Галичини була кадрами відповідних органів Волинської губернії. Це підтверджує наказ тимчасового військового генерал-губернатора графа Г. Бобринського № 3 від 1 січня 1915 р. «Про призначення військових цензорів у містах генерал-губернаторства» [67, арк. 1]. Згідно з цим наказом, у м. Львові було призначено начальником тимчасового жандармського управління полковника А. Мезенцева (начальника Волинського ГЖУ), помічником начальника тимчасового жандармського управління – підполковника Лук'янова (колишнього військового цензора в м. Житомирі). Крім

зазначених, військовим цензором у м. Тернополі було призначено помічника начальника тимчасового жандармського управління підполковника Орлова; у м. Бродях – начальника Красненського відділення Галицького жандармського залізничного поліцейного управління ротмістра Ганкевича. На жаль, наявні архівні матеріали не дозволяють встановити їхнє попереднє місце служби, але достовірно засвідчують, що ці офіцери були вихідцями з українських губерній Російської імперії [4, арк. 6].

За архівними матеріалами, всі військові цензори були призначені з жандармських офіцерів із досвідом роботи в органах військової цензури. Упродовж першого періоду відбувалося подальше кількісне зростання кадрового забезпечення місцевих військово-цензурних органів: у травні 1915 р. розпорядженням тимчасового військового генерал-губернатора Галичини у Львові було призначено додатково ще одного військового цензора (їх стало 4), з відкриттям нових військово-цензурних пунктів у Чернівцях, Самборі, Станиславов та Ярославі відбулися нові призначення військових цензорів з офіцерів діючої армії [76, арк. 9].

З успішним наступом російських військ поступово формувалась управлінська структура окупаційної влади на місцях. Так, 7 вересня 1914 р. тимчасовий військовий генерал-губернатор Галичини граф Г. Бобринський, перебуваючи у Львові від 6 вересня, надіслав у Броди призначеному львівським губернатором М. Мельникову телеграму, в якій запропонував йому переїхати разом з канцелярією до Львова й призначити повітових начальників у Бібрку, Жидачів, Раву-Руську і Жовкву, а також наголосив на необхідності провести детальне обстеження становища місцевого населення, яке сильно постраждало від воєнних дій, аби мати можливість надати йому допомогу [11, арк. 8].

Територіальна структура Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, з огляду на хід військових дій, не була сталою. Наприкінці серпня – у вересні 1914 р. були сформовані з управлінським штатом три губернії: Тернопільська (губернатор І. Чарторизький), Львівська

(губернатор М. Мельников) та Чернівецька (губернатор С. Євреїнов). Остання вперше була евакуйована вже 7 жовтня 1914 р. згодом, 15 листопада 1914 р. її було відновлено, але ненадовго – 1 лютого 1915 р. - переведено до Тернополя вдруге. У квітні 1915 р., за рахунок виділення низки повітів зі складу Львівської губернії розпочалося так і не закінчене до початку відступу з Галичини російських військ формування Перемишльської губернії (в. о. її губернатора – чернівецький губернатор С. Євреїнов) [208, с. 78].

Аналіз даних за чиновницькими рангами та кваліфікаційним рівнем новопризначених службовців засвідчує, що в окупаційній адміністрації працювали переважно посадовці середнього рангу, не більше 10% вищого рангу, і 30% нижчого рангу [4, арк. 2–4] (Додаток А).

Висловлене у вітчизняній та російській історіографії твердження про те, що кадри, які спрямовувалися в Галичину, були малоосвічені або різного роду «штрафники» з поліцейських кіл, аферисти, які хотіли зробити в Галичині блискучу кар'єру, потребує уточнення. Так, російська дослідниця О. Бахтуріна стверджує, що найсерйознішою вадою місцевої окупаційної адміністрації (начальники повітів та помічники), чиновники якої набиралися в губерніях Південно-Західного краю, був надзвичайно низький її освітній рівень і невисокі моральні якості: з вищою освітою – нікого, із середньою – лише 6 осіб, решта – з початковою [208, с. 80].

Однак архівні матеріали дозволяють установити, що освітній рівень російських управлінців і, зокрема, на території галицьких земель був не такий уже й низький. Дійсно, ряд адміністраторів не навчалися в державних освітніх закладах, але мали приватну домашню освіту. Фаховість в імперській бюрократичній системі визначалася не лише освітнім рівнем підготовки. А ті люди, які прибули виконувати свої обов'язки в Галичині, займали до того високі посади у різних міністерствах та відомствах, мали значний досвід адміністративно-управлінської роботи.

Насправді, серед кадрових списків зустрічаються персоналії, які мали вищу юридичну освіту, зокрема закінчили Краківський, Новоросійський

університети. Для чиновників середнього рівня в Російській імперії було типовим закінчити духовні училища або певні поліційні курси, військову прогімназію тощо. Такі особи цілком успішно виконували свої функціональні чиновницькі обов'язки й у центральних губерніях Російської імперії [27, арк. 9–10].

Разом із цим варто розрізняти соціо професійний рівень імперських чиновників у Галичині та на Буковині. Щодо Чернівецької губернії, то професійний рівень її адміністраторів ми з'ясуємо окремо.

З огляду на проаналізовані архівні документи, національний склад чиновників підданих імперії Романових, залучених до роботи в окупаційній адміністрації, був різний: росіяни (іноді траплялася паралельна назва «великороси»), українці (майже виключне іменування «малорос»), молдаване, болгары, поляки. Щодо останніх існували особливі підходи. Влада, яка на перше місце в оцінці чиновника ставила політичну благонадійність, а не професійні якості, остерігалася використання в Східній Галичині чиновників саме польської національності. Чиновників-поляків, які, все ж, були скееровані на службу в структури Тимчасового генерал-губернаторства Галичини, губернатори та генерал-губернатор намагалися відрядити назад, замінивши їх представниками інших національностей. Варто звернути увагу, що за поляків часто сприймали й українців. У графі національності прописували «малорос», а поряд, ніби під знаком питання, у дужках – «поляк». До таких службовців, як правило, виникали додаткові претензії, встановлювався за їхньою роботою більш пильний контроль [12, арк. 8–9].

У діловодстві Канцелярії є дуже багато клопотань про прийом чи залишення на службі колишніх австрійських чиновників. Однак абсолютну більшість таких прохань відхиляли. Разом із цим російська окупаційна адміністрація не могла цілковито обійтися без місцевих перекладачів. Тому, як виняток у губерньських канцеляріях усе ж працювало по 2–3 перекладачі. На початку 1915 р. окупаційна адміністрація також була змушена брати на

службу як писарів місцевих, з відповідними навиками, жителів Галичини, оскільки, як зазначалося в рапорті генерал-губернатора Г. Бобринського до штабу Південно-Західного фронту, мало було бажаючих їхати працювати писарем з центральних губерній Росії в Галичині за 50 руб. зарплати. Нами було встановлено два випадки прийому на чиновницьку службу колишніх австрійських чиновників у Львівській губернії, та 10 випадків – у Перемишльській. В останній, зокрема, аж 2 австрійських підданих виконували функції помічників начальників повітів, решта були діловодами, писарями [26; 48].

Важливим є також аналіз попереднього місця роботи чиновників окупаційної адміністрації. Так, серед начальників повітів 28% раніше працювали в земських установах; 24% займали різні посади в губернських канцеляріях; 15% – у поліції; 10% мали громадські посади (такі як повітовий предводитель дворянства); 10% представляли військове відомство; 1% – систему освіти; 1% – міністерство закордонних справ (11% не обіймали посад). Що ж до помічників, то їхня дочасна зайнятість така: 22% – земська служба; 22% – губернські і повітові канцелярії; 17% – поліція; 17% – освітянська праця; 7% – військове відомство; 7% – юстиція; 4% – Міністерство фінансів і торгівлі; (4% не обіймали посад). Таке відсоткове співвідношення дозволяє припустити, що люди тією чи іншою мірою були знайомі з функціонуванням бюрократичного апарату й мали відповідну компетенцію. Інша справа щодо у особистих якостей кожного [27, арк. 40–44, 45].

Стосовно всіх чиновників ми відомостей не маємо, проте нагородні листи та представлення до нагород дають підстави вважати, що службовці, особливо у Львівській губернії, проявляли достатню старанність на службі.

Більшість кадрових проблем були пов'язані саме з Чернівецькою губернією. Кадри підбирали здійснювався насамперед серед службовців Бессарабської губернії. Призначення чиновників здійснювалося згори, але після їх недовготривалої роботи губернатор Чернівецької губернії вже

доповідав про невідповідність фахових компетенцій останніх займаним посадам.

Рангова структура та кваліфікаційні характеристики службовців були нижчими, ніж у повітах Львівської губернії, на їхні фахові компетенції та політичну неблагонадійність (через національність, віросповідання) нарікав і чернівецький губернатор [27, арк. 40–41] (Додаток Б). Тому ми схилиємося думки про те, що загальна незадовільна картина кадрового забезпечення Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини формувалася у першу чергу, через проблеми з кадровим забезпеченням Буковини.

Для повноти картини функціонування російської окупаційної адміністрації варто вивчити початковий склад її штату. Так, за штатним розписом від 26 жовтня 1914 р. у Канцелярії львівського губернатора працювало 10 службовців: губернатор, дійсний статський радник М. Мельников; управитель канцелярії, колезький асесор В. Вітковський; старший помічник управителя канцелярії, колезький секретар З. Синегуб; старший помічник управителя канцелярії, колезький секретар М. Мокрицький; штаб-офіцер для доручень, полковник А. Еліс; старший чиновник особливих доручень, без чину Я. де-Бальмен; перекладач без чину Л. Фон-Ребендер; лікар-інспектор, статський радник Н. Дем'яновський; діловод при канцелярії, титулярний радник С. Чередник; військовий інспектор, колезький асесор Н. Туров.

Канцелярія чернівецького губернатора, яка прибула в Чернівці 2 вересня 1914 р. розпочала свою роботу в складі 4 урядників, 5 вищих поліцейних офіцерів, 4 околоточних наглядачів, 50 чоловік нижчих чинів кінно-поліцейної варті [4, арк. 8–9].

Штатний розпис управління Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини впродовж першого періоду російської окупації ми наводимо в додатку В. Як засвідчує практика, впродовж 1914 р. зазначений штатний склад Канцелярії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини фізично не міг дати раду справам, що потребували розгляду.

Звертаючись 7 лютого 1915 р. до головного начальника постачань армій Південно-Західного фронту про розширення штатного розпису Канцелярії на 2 посади начальників відділень і 5 посад їхніх помічників, Г. Бобринський зазначав, що число вихідних з канцелярії документів у жовтні 1914 р. дорівнювало 1615, у грудні – 2725, у січні 1915 р. – 3664; загальна ж кількість справ, які надійшли на розгляд Канцелярії за останні чотири місяці, дорівнювала 10 032 номерам при тільки 7836 номерах справ вихідних [11, арк. 15 зв.]. Генерал-губернатор також наголосив: «Условия военного времени, отсутствие определения прав оккупирующей власти, необходимость примирения разнородных, иногда по конструкции правовых институтов русского и австрийского законодательства, все это требует от чинов канцелярии работы творческой и весьма напряженной», а, отже, поряд із кількісним збільшенням штату, потрібно було подбати про його якість. Г. Бобринський пропонував вирівняти класи чиновників, відповідно до зайнятих ними посад. Так, посади начальників канцелярій мали посідати чиновники не нижче IV класу (дійний статський радник), помічників начальників відділів, перекладачів, журналістів – не нижче VIII класу (колезький асесор) [26, арк. 1–18].

2 лютого 1915 р. Г. Бобринський, дбаючи про кадровий склад своєї адміністрації, був уже більш наполегливий, вимагаючи відрядження на попередні місця роботи службовців Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, які раніше не обіймали посади на державній службі. Їшлося найперше про працівників приватних освітніх закладів, земських та громадських установ, організацій. Поряд із цим генерал-губернатор турбувався про працевлаштування осіб, що для служби в Галичині звільнилися з неурядових установ, а внаслідок відрядження їх назад через невідповідність займаним посадам опинилися в складному матеріальному становищі [25, арк. 113, 156, 178].

Неабиякий вплив на якісне виконання службових обов'язків мало матеріально-побутове забезпечення чиновників. Документи свідчать, що із

забезпеченням були серйозні проблеми. Фінансування управлінських структур генерал-губернаторства здійснювалося не лише з державної скарбниці, але й коштами, вирученими місцевими адміністраціями з різного роду оподаткування, одержавлення власності австрійських громадян, які покинули Галичину. Так, наприклад, оплата праці чиновників окупаційної адміністрації, які покинули останніми край у ході евакуації 1915 р., була здійснена з вивезеної каси однієї з крамниць Львова [19, арк. 3].

Найбільш інформативним джерелом про фінансового забезпечення управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернатора Галичини був журнал надходжень та витрат канцелярії генерал-губернатора. Як свідчать записи цього документа, впродовж 1914 р. окупаційна адміністрація намагалася забезпечувати всі видатки та покривати різні як службові, так і особисті – витрати службовців. Досить часто зустрічалися записи про надання матеріальної допомоги на лікування службовців та членів їхніх родин (суми близько 150 крб.), на поховання службовців, їхніх родичів (суми близько 100 крб.) [19, арк. 6].

Фінансування службових потреб 1914 р. здійснювалося повною мірою. Найбільше коштів виділялося на придбання коней та реманент (470 крб. на одиницю). Щомісяця на оперативні потреби унтер-офіцерам жандармського поліцейного управління видавали близько 534 крб.; за відрядження платили 20 крб. Були встановлені середні заробітні плати: поліцейські отримували 182,5 крб.; перекладачі, діловоди, помічники діловодів отримували 82,5 крб. в місяць. Найменшою зарплата була в чиновників – колишніх австрійських громадян 70 крб.) [47, арк. 156].

У 1915 р. спостерігається скорочення видатків і насамперед на відрядження. Зокрема, вони фінансувалися лише в разі їх крайньої необхідності. Разом із цим, генерал-губернатор у відповідному рапорті до штабу Південно-західного фронту зазначав, що він змушений збільшити канцелярські витрати та розширити штат писарів з 13 до 20 осіб [47, арк. 1–37].

На місцевому губернському та повітовому рівні питання фінансового забезпечення управлінських органів було ще більш нестабільним. Наприклад, у жовтні 1914 р. начальник Старо-Самбірського повіту Львівської губернії доповідав: «В Старо-Самборском уезде существует 4 города: Старо-Самбор, Старосоль, Фельштин, Хиров. В настоящее время все эти города лишены тех доходов, которые получали от Австрийского правительства. Городское управление в этих городах существует кое-как на небольшие средства, которые оно собирает путем обложения налогом небольшого числа купцов и торговцев, а также взиманием 20 копеек с каждой частной подводи, останавливающейся в городе. От продажи собственного леса и взимая платы с головы скота, убиваемого на своей бойне. Средства эти не покрывают расходов на жалование бургомистра и писаря, городских. Последние по этой причине очень неохотно и небрежно несут свою службу в городах и поэтому замечается отсутствие порядка и надлежащей чистоты. Между тем с наступлением теплого времени во избежание появления инфекционных заболеваний необходим строгий надзор за чистотой не только на улицах города и во дворах, живущих на местах домохозяев так и отсутствующих. Не признаете ли возможным ваше сиятельство учредить в названных городах штат русской полиции из околоточного надзирателя и пяти городских в каждом с отпуском им средств на содержание и жалование из казначейства. Об изложенном имею честь представить на благоусмотрение вашего сиятельства» [93, арк.45–48].

У другій половині червня 1915 р. зі Східної Галичини вже йшла повномасштабна евакуація. Г. Бобринський заявив, що Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини не ліквідується, а лише тимчасово скорочує свій штат. Тому він пропонував вищим органам Російської імперії виділити 15–20 тис. крб. для призначення грошової допомоги тимчасово відстороненим від служби чиновникам. Частина чиновників, задіяних в управлінських органах окупаційної адміністрації, мали відрядити на попередні місця служби. Кількість таких відряджених була досить значною: з

Львівської губернії – 9 чиновників, Чернівецької – 2, з Перемишльської – 5, Тернопільської – 3, у штаб 8-ї армії – 13, у штаб Мінського військового округу – 3, у розпорядження генерал Кондратьєва – 4 [30–32].

Певну проблему, яку канцелярія генерал-губернатора Г. Бобринського намагалася вирішити, становило матеріальне забезпечення «тимчасово відсторонених» (за термінологією Г. Бобринського) чиновників набраних із числа армійських та державних відставників, діячів земств, громадських організацій. За ними намагалися зберегти встановлені на службі в управлінському апараті Галичини заробітні плати, незалежно від того чи зможуть вони поновитися на свої попередні місця роботи. Особам набраним на роботу в органи окупаційної адміністрації Галичини за вільним наймом (здебільшого малокваліфіковані чиновники, робітники по господарській частини, обслуговуючий персонал), пропонувалося видати у вигляді компенсації двомісячну зарплату та компенсувати транспортні витрати для повернення на місця свого постійного проживання [32].

Частина чиновників була перевезена до м. Бердичева Київської губернії. Штат управління Тимчасового військового генерал-губернатора Галичини було скорочено (Додаток Г). Порівнявши штатні розписи до евакуації установ Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини та після їх переміщення до Волинської губернії, можемо стверджувати, що було скорочено чиновників цивільного управління, але натомість збільшено кількість технічного персоналу (працівників канцелярії) у військовому управлінні. Проте, як свідчать архівні матеріали, збільшення технічного персоналу не вплинуло на пришвидшення справ з документальним оформленням евакуаційних заходів [30, арк. 86]. Справа просувалася досить довго, аж до 1916 р.

З евакуацією органів управління генерал-губернаторства спочатку до Бердичева, а потім до Києва стала цілком очевидною необхідність докорінної реорганізації адміністративного апарату генерал-губернаторства та перегляду наріжних засад кадрової політики, аби в разі другого зайняття Східної

Галичини та Буковини не повторювалися старі помилки. Розробленню нової ефективної (якщо не за формою, то за її сутнісними, якісними характеристиками) управлінської схеми було приділено багато уваги в період з осені 1915 р. до весни 1916 р.

12 грудня 1915 р. тимчасовий військовий генерал-губернатор Галичини Г. Бобринський звернувся до Міністра внутрішніх справ О. Хвостова з проханням запропонувати губернаторам та градоначальникам подати списки кандидатів на посади начальників повітів та їхніх заступників з детальними відомостями про службу, ділові та моральні якості кандидатів, що й зробив міністр секретним циркулярним листом № 1132 від 24 грудня 1915 р. [25, арк. 63]. Довівши ним до відома губернаторів та градоначальників суть прохання військового генерал-губернатора Галичини про необхідність «иметь в готовности к выезду по первому требованию не менее 20 кандидатов на должности начальников уездов, 30 – помощника начальника уезда по административно-хозяйственной части и 30 – таковых же помощников по полицейской части», міністр зупинився на прорахунках організації влади під час першої окупації Галичини та Буковини, а також детально окреслив вимоги до кандидатів на зайняття посад: «Командированный первоначально в Галицию личный состав по большей части требуемыми данными не обладал, оставляя при том, по заявлению графа Бобринского, желать лучшего и с нравственной стороны. Ныне, озабочиваясь особо осмотрительным подбором чинов, которых ведомство могло бы предоставить главному начальнику нового края в качестве достойных кандидатов для занятия указанных выше должностей, я прошу [...] наметить соответствующих лиц, хорошо вам известных, имеющих известное общественное и служебное положение (предводителей дворянства, земских начальников, председателей съездов мировых судей и мировых посредников, мировых судей и посредников, офицерских чинов и пр.) с образованием не ниже среднего для кандидатов на должности начальников уездов и их помощников по административно-хозяйственной части, а также

из состава чинов наружной полиции, но не ниже помощников исправника – для должностей помощников начальника уезда по полицейской части [25, арк. 184]».

Поряд із цим в останні два місяці 1915 р. спеціальна комісія під головуванням тимчасового військового генерал-губернатора Галичини займалася розробленням тексту нового «Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» [24, арк. 36]. У січні 1916 р. цю роботу було завершено, і 1 лютого за дорученням військового генерал-губернатора Галичини проекти «Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» та «Тимчасового положення про Комітет з надання допомоги населенню Галичини, що постраждало від війни» було надіслано головнокомандувачу арміями Південно-Західного фронту [25, арк. 67].

Розроблений Комісією під головуванням Г. Бобринського проект «Тимчасового положення про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» нараховував 110 статей і був значно детальнішим за чинний на той час, хоча й складався з тих самих структурних підрозділів [26, арк. 18].

4 березня 1916 р. імператор скасував посаду тимчасового військового генерал-губернатора Галичини (наказ начальника штабу верховного головнокомандувача від 7 березня 1916 р. за № 08) із зарахуванням генерал-ад'ютанта графа Г. Бобринського в розпорядження головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту. Також підлягали скасуванню штаб військового генерал-губернатора, посади двох старших чиновників для доручень та штаб-офіцера для доручень при військовому генерал-губернаторові. Канцелярія військового генерал-губернаторства (фактично – у вигляді архіву справ) мала перейти в тимчасове підпорядкування головного начальника Київського військового округу. Безпосередній начальник тимчасового військового генерал-губернатора Галичини головний начальник постачань армій Південно-Західного фронту відповідний наказ за № 845

видав 15 березня 1916 р. Своїм наказом за № 480 від 23 березня 1916 р. генерал-ад'ютант Г. Бобринський склав із себе повноваження тимчасового військового генерал-губернатора Галичини, фактично завершивши цим процес розформування адміністративного апарату генерал-губернаторства [30, арк. 46, 47].

Отже, в кадровій політиці імперської російської влади впродовж першого періоду окупації Галичини допущено серйозні прорахунки. Багато кадрових проблем були об'єктивно обумовлені підходами, що не відповідали реаліям часу щодо формування чиновницького апарату, відсутністю завчасно підготовленого кадрового резерву, складнощами військового часу. Дійсно, можна погодитися з російськими та сучасними вітчизняними дослідниками, які наголошують на недостатній фаховості відряджених до Галичини російських чиновників, але варто при цьому зауважити, що на загальну кадрову ситуацію впливала також місцева специфіка. Аналіз архівних документів Львівської та Перемишльської губерній засвідчив відсутність серйозних нарікань на фаховість чиновників (набір здійснений з українських губерній Російської імперії, насамперед Південно-Західного краю). Однак така ситуація не була характерною для інших губерній регіону. Так, архівні матеріали свідчать, що в Чернівецькій губернії (набір з Бессарабської губернії) ледь не половина службовців була визнана неблагонадійною чи повністю не компетентною самим губернатором. В умовах складної суспільно-політичної ситуації місцеві урядники мусили вирішувати кадрові проблеми, просити не тільки замінити окремих чиновників, але виділити додаткові кошти на розширення штатів місцевих органів влади та управління, збільшення оплати праці новопризначеним службовцям, додаткових асигнувань на відрядження, різні канцелярські витрати. В одному окупаційній адміністрації Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини довелося все ж відступити від своїх принципів, залучивши австрійських підданих до служби як перекладачів, писарів і т. ін.

3.2 Штаб Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини в системі окупаційних органів влади

В основі організації російської окупаційної адміністрації було закладено принцип її поділу на військову та цивільну частини. Військове управління Тимчасовим військовим генерал-губернаторством Галичини було зосереджено в Штабі генерал-губернаторства та його окремих відділах: інтендантському, з квартирного забезпечення військ, військово-санітарному, військово-ветеринарному, військово-окружного контролера і комендантських [63, арк. 98]. Управління цивільним життям краю здійснювали губернатори, градоначальники міст і начальники повітів під керівництвом Канцелярії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Діяльність Штабу генерал-губернаторства та його відділів була спрямована на забезпечення потреб російської армії та Південно-Західного фронту, розквартирування військ на території Східної Галичини, підтримку порядку та стабільності в прифронтовій зоні.

Досить важко встановити точну кількість російських військ, що дислокувалися на території Східної Галичини та Північної Буковини впродовж серпня 1914 – червня 1915 рр. зрозумілим було те, що в підпорядкуванні генерал-губернатора перебувала значна кількість стабілізаційних (окупаційних) військ, якими необхідно було управляти, забезпечувати побутові умови та медико-санітарне обслуговування, постачати продовольство.

Упродовж першого періоду перебування російської адміністрації в Галичині в розпорядженні генерал-губернатора було 10 піших ополченських дружин, 8 ополченських кінних сотень, 5 кінних козачих сотень ополченського типу, 21 бригада державного ополчення, чотири окремі дружини, 2-а повітроплавальна рота*. Ці військові сили були розквартировані у містах повітів. У кожному місті – одна рота. Штаб військового контингенту

* Державне ополчення – в Російській імперії резерв збройних сил, який скликався тільки на час війни, має допоміжне значення і складається з осіб, які відбули термін служби в стройових частинах та в запасі або з яких-небудь причин звільнених від служби в діючих військах, але фізично придатних до військової справи.

повіту розміщувався у населеному пункті, який географічно знаходився в його центрі [51, арк. 1–3]. Розкиданість розквартирування пояснювалася як необхідністю підтримки престижу російської влади, так і умиротворення населення. За офіційними даними, ополченські військові формування були недокомплектовані від 5 до 50% свого штатного розпису і, окрім цього вкрай сильно відчувалася нестача обмундирування та стрілецького озброєння [51, арк. 5].

Розбудова Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства мала здійснюватися відповідно до «Тимчасового положення про управління областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни» та Додатку № 16 «Положення про польове управління військ у військовий час». Так, цей штаб мав складатися з управління з квартирного забезпечення, інтендантського управління, військово-санітарного управління, військово-ветеринарного управління, управління військово-окружного контролера (Див. Таблиці п. 3.1). У штабі також діяли надзвичайний, топографічний, судовий відділи.

Підбір кадрів до штабу та його управлінь здійснювався поспішно, його найбільша інтенсивність припала на серпень 1914 р. Особливістю було те, що деякі кандидати навіть не знали про своє призначення, не давали на нього попередньої згоди, а всі формальності доводилося вирішувати за потребою [48, арк. 2–17]. У той же час, як свідчить звіт Штабу Тимчасового військового генерал-губернатора Галичини, чини Штабу швидко адаптувалися, розібралися в справах і розпочали ефективну діяльність.

Фінансування створених Штабу та управлінь з початку їх роботи здійснювалося Дубенським казначейством. Варто також відзначити й присутність у Штабі на початку роботи австрійських громадян, які обіймали посади молодших помічників ад'ютантів [48, арк. 31, 69].

Комплектація офіцерів та службовців Штабу, їх ротація безперервно здійснювалася впродовж серпня – грудня 1914 р. Керівництво Штабу було визначено відразу (прізвища та звання службовців зазначені в п. 3.1.)

Військові звання та попереднє місце військової служби осіб задіяних у військовому управлінні Галичини, дозволяє з'ясувати віднайдені серед документів Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства спеціально створені таблиці зі штатним розписом. Так, Штаб тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини був укомплектований з офіцерів та офіцерів резерву молодшого складу, відряджених із повітів українських губерній. Нові посади в Штабі були для них своєрідним службовим підвищенням. (Додаток Д).

Для діяльності Штабу не вистачало писарів. Їх упродовж усього часу функціонування окупаційної адміністрації, і зокрема її військової частини постійно не вистачало. У жовтні 1914 р. керівник Штабу генерал-майор К. Новогребельський просив штаб КВО знайти та відрядити йому на службу сім писарів, 2 креслярів, 11 денщиків санітарного управління. Всі вони мали бути православного віросповідання, мати власний одяг та постільну білизну [48, арк. 127]. Потреба в цих службовцях була настільки нагальною, що не вистачало часу для перевірки їх благонадійності, а тому саме православна віра мала стати визначальною кваліфікаційною характеристикою писаря.

Географія та ранги призначених чиновників були надзвичайно строкатими та різноманітними. Найвищий клас чиновників був представлений у військово-санітарному управлінні, управлінні військово-окружного контролера (Списки комплектації службовців інтендантського, військово-санітарного управліннях подані в додатку Е) [48, арк. 151, 157, 262].

На грудень 1914 р. Штаб та управління Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини вже набули більш-менш сталого вигляду, але продовжували залишатися недоукомплектованими. У рапорті Г. Бобринському начальник Штабу повідомляв, що реальний стан речей з комплектацією та організацією роботи Штабу та його управлінь не відповідає прописаним нормам та параметрам «Тимчасового положення про управління областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни» та Додатку № 16

«Положення про польове управління військ у воєнний час». Відповідно до цих нормативно-правових актів, необхідно було 5 старших ад'ютантів, їх помічників та командир по нестройовій частині; реально ж було тільки 2 ад'ютанти та помічники, командира взагалі не було. Кадровий адміністративний резерв необхідний для організації роботи додаткових управлінь та відділів Штабу (таких, наприклад, як військово-цензурний відділ) не був сформований.

Відсутність кадрів обумовила вимушене поєднання різних напрямів роботи в рамках одного управління. Так, було об'єднано стройовий відділ з оперативним; господарський з інспекторським. Судочинство, військово цензуру, контррозвідку було покладено на штаб та обер-офіцерів. На початку діяльності таке об'єднання було прийнятним, проте збільшення обсягів роботи унеможливило таке суміщення.

Начальник Штабу у своєму рапорті наполягав на доукомплектації ввіреного йому підрозділу 2-ма старшими ад'ютантами, 2-ма їх помічниками, формуванні резерву з 10 – 15 чоловік, збільшенні кількості писарів на 3 службовці, відрядженні в розпорядження Штабу 14 нижчих чинів (1 кашевара, 2 креслярів, 1 палітурника, 2 літографів, 6 прибиральників, 2 пакувальників) [60, арк. 255–256].

Штатна доукомплектація, і то не в повному обсязі, була здійснена лише у квітні 1915 р. Додавалися помічник військово-санітарного лікаря, 3 діловоди (2 з числа лікарів, 1 чиновник), журналіст, 4 писарі, 10 фельшерів [58, арк. 16].

У звіті Штабу генерал-губернаторства зазначалося, що майже половину часу перебування російської адміністрації в Галичині працювало лише 5 із 7 управлінь і це було великою системною проблемою. Відразу необхідно було утворити контррозвідувальне і цензурне управління та уникнути суміщення функцій, яке відволікало зусилля офіцерів і позбавляло можливості зосередитися на конкретних справах [51, арк. 4].

Практично Штаб Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини поділявся на 7 управлінь: стройове (2 офіцери); господарське (2 офіцери); військово-судове (4 офіцери), контррозвідувальне (3 офіцери), військово-цензурне (1 офіцер), топографічне (3 офіцери); канцелярське (1 офіцер) [51, арк. 5].

Упродовж серпня 1914 р. – березня 1916 р. існували серйозні труднощі з фінансовим забезпеченням роботи Штабу, який потребував значно більших коштів, ніж Канцелярія генерал-губернаторства. Значна частина коштів витрачалася на екстраординарні потреби – боротьбу зі шпигунством, контррозвідку, допомогу населенню, виплати зарплати австрійським лікарям. Ці витрати було не можливо спланувати, передбачити наперед, закласти у кошторис витрат та згодом їх використати [75, арк. 3–20].

Упродовж першого періоду російської окупації Галичини для Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини та його управлінь було розроблено два кошториси: 1) з 9 серпня по 18 листопада 1914 р.; 2) з 18 листопада 1914 р. по 18 березня 1915 р. У першому кошторисі значні кошти були передбачені на організаційні витрати (близько 50%): закупівлю обладнання та меблів для приміщень, транспортних засобів; екстраординарні видатки. Другий за загальною сумою асигнувань виявився не меншим, зросли витрати на утримання приміщень, транспортних засобів (здебільшого гужовий транспорт), фонд заробітної плати, натомість зменшилися екстраординарні витрати (не більше 20%) [50, арк. 69, 73].

На здійснення ефективних функцій окупаційної адміністрації, оперативність, координацію та злагодженість її дій неабияк впливали транспортне сполучення та зв'язок. Як свідчать архівні матеріали та звіт Штабу генерал-губернаторства, етапно-господарське управління мало серйозні проблеми із забезпеченням автотранспортом. В умовах війни та слабкості мережі залізничного сполучення автотранспорт залишався єдиним ефективним зв'язком між адміністративними частинами Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Окупаційна адміністрація у

своєму розпорядженні мала лише один потужний та 34 застарілі малопотужні автомобілі. Весь автотранспорт, який надсилався в розпорядження військово-господарського управління, був у незадовільному технічному стані, застарілим, із малопотужними двигунами. В основному автотранспорт був переданий генерал-губернаторству з фронтних частин. Незначна кількість нових автомобілів, переданих з Київського військового округу, які доставили до Львова залізничним транспортом, прибули повністю розкомплектованими [56, арк. 9].

Серед семи управлінь Штабу найбільш масштабною була діяльність господарського управління. Воно займалося пошуком і вилученням зброї в населення, реквізиціями, мало відшкодовувати приватним особам та суб'єктам підприємництва збитки, заподіяні війною, матеріальним забезпеченням державних ополченських частин. Однак, ефективність діяльність господарського управління залежала від канцелярської роботи та листування з армійськими частинами. Значною проблемою виявилася необхідність забезпечення ополчення обмундируванням. Деякі частини розквартириваних у Галичині російських військ мали лише парадну форму, не мали належної амуніції, фурнітури. Ополченські частини довелося озброювати вилученими в населення та трофейними австрійськими гвинтівками, шукати до них набой [56].

Захоплення величезних територій з військовими об'єктами обумовлювало їх реєстрацію, опис, господарське освоєння, належне розквартирування військ, підпорядкованих генерал-губернатору. Цей значний об'єм роботи мало виконувати управління з квартирною забезпечення. У досить стислому звіті цього управління, поміж цифр та описів, зроблено висновок про те, що внаслідок обмеженості штату зареєстровані тільки особливо цінні об'єкти нерухомості, але їх повний опис через хід військових дій і евакуацію провести не вдалося. Озвучена була ще й цінна рекомендація: в окупаційну адміністрацію необхідно відряджати службовців професійно-фахового рівня, адже часу на їх навчання та

адаптацію зовсім немає, їхні помилки мають суттєві управлінські наслідки в діяльності органів влади, створюють негативний імідж і знижують їх авторитет в очах громадськості [52].

До компетенції військово-санітарного управління належала опіка над військовими лазаретами, шпиталями, лікарнями, контроль за санітарною та епідеміологічною ситуацією в краї. Всупереч регламентованим функціям та повноваженням військово-санітарного управління не дали достатнього контролю над ситуацією. Фактично в лікарській справі існувала нескоординованість діяльності, панувала анархія. Не було чітких даних, які шпиталі працюють, їх розміщення, хто здійснює лікарську діяльність, яка кількість поранених перебуває в краї [53]. Штаб та генерал-губернатор намагалися адміністративними наказами й розпорядженнями впливати на місцеву владу аби вона підтримувала чистоту у населених пунктах, дбала про вивезення сміття, забезпечення роботи каналізації та водогонів (де вони були) [53, арк. 6].

Стройове управління займалося організацією несення вартової служби, військових парадів, побутом та дозвіллям військовослужбовців. Управління вирішувало службові потреби – відвідування нижчими чинами лазень, богослужінь, урочистостей на честь відзначення релігійних та державних свят. У квітні 1915 р. організувало урочисті заходи, що супроводжували відвідання Львова імператором Миколаєм II. Цій події приділена значна увага у звітах усіх управлінь Штабу генерал-губернаторства. Відвідування міста та, загалом, Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини відбулося на достатньому організаційному рівні. Високий рівень організації зустрічі імператора Миколи II у Штабі генерал-губернаторства вважали своїм найбільшим досягненням.

Організація зустрічі імператора Миколи II Романова була спланована в досить стислі терміни. Програму зустрічі готував Штаб Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, а військовий парад проводило стройове управління. Візит імператора до Львова планувався на 9 квітня

1915 р. між третьою та четвертою годинами після обіду, а відповідний наказ про організацію параду з'явився тільки 8 квітня. Відповідно до затвердженого сценарію були виведені в повному складі війська і вишуквані на шляху слідування імператорського кортежу: від Личаківської застави до церкви «Утамуй мої печалі» (вулиця Ветеранів – Манеж). Для кожного армійського з'єднання було визначено місце в загальному строю, батальйони та дружини стали розгорнутим фронтом, тримали зброю на плечі, виставивши бойові знамена наперед. Обов'язковою була присутність усіх наявних генералів, штаб і обер-офіцерів на урочистостях. За командою «Слухай на караул» музиканти виконали Преображенський марш, а після проходження імператором роти музикантів прозвучав гімн «Боже, Царя храни»; у цей же час солдати салютували знаменами. Усіма військами командував начальник 30 бригади Державного ополчення генерал-майор Веселаго [59, арк. 92].

Загалом діяльність стройового управління виявилася чи не найактивнішою. Про це свідчить кількість наказів Львівського гарнізону: 1914 р. – 26; 1915 р. – 62. Усі вони стосувалися досить широкого спектра справ: від порядку відвідування військовослужбовцями лазень до організації зустрічей вищих осіб імперії [57, арк. 7, 13].

Діяльність військово-топографічного управління мала важливе, проте малопомітне значення. До роботи були запрошені досвідчені топографи, картографи які як розробляли нові карти з відповідними нанесеннями, так і виправляли знайдені у Львові австрійські карти [55, арк. 34].

Досить проблемною виявилася діяльність пізніше створених контррозвідального і цензурного управлінь. Зокрема у контррозвідальному управлінні працював лише один спеціаліст, який неодноразово нарікав, що його подання не бере до виконання військова контррозвідка, а своєю роботою він часто дублює армійських колег [62; арк. 148].

Військово-цензурні органи Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, як органи прифронтової зони, були створені відповідно до наказу № 3 військового генерал-губернатора Галичини від 1 січня 1915 р. Згідно з цим наказом місцеві військово-цензурні органи з відповідним призначенням цензорів були створені у Львові (3 військові цензори), Тернополі, Бродах (по одному цензору) [80, арк. 202]. Загальну їх координацію мало здійснювати військово-цензурне управління штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, яке працювало у складі одного спеціаліста, не враховуючи писарів та діловода.

У містах Чернівцях, Самборі, Станиславові, Ярославі військово-цензурні органи розпочали свою роботу з квітня 1915 р. [79, арк. 91].

До цього часу військова цензура здійснювалася силами органів фронтової військової цензури, що діяли в штабах армій та корпусів, поліцейних і адміністративних органах Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, яке, поряд із загальноохоронними функціями, своїми розпорядженнями та діями забезпечувало здійснення військової цензури в регіоні.

23 вересня 1914 р. в газеті «Прикарпатская Русь» було опубліковано постанову військового генерал-губернатора Галичини «Про цензуру», в якій в основному дублювалися проголошені принципи цензурної політики в Російській імперії для місцевостей, де було оголошено військовий стан. Цензурна постанова забороняла оприлюднювати інформацію про військові операції, роботу органів російської окупаційної влади, друкування і розповсюдження плакатів, малюнків без дозволу поліції. Випуск друкованої продукції мав відбуватися тільки із зазначенням прізвища власника друкарні. Влаштування концертів, публічних сценічних постановок дозволялися із санкції окупаційної адміністрації, а демонстрування кінофільмів – тільки після попереднього перегляду офіцерами поліції. Крім того, постановою заборонявся продаж книг російською мовою та на «малороссийском наречии, изданных не в пределах Российской империи» [177, с. 38].

24 жовтня 1914 р. був виданий наказ Канцелярії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, яким населення краю інформувалося, що військова цензура розглядатиме приватну кореспонденцію, написану тільки російською, польською, чеською, румунською, французькою, англійською і німецькою мовами. Листи й телеграми підлягатимуть знищенню «іншими мовами та наріччями» (малась на увазі українська мова) [236, с. 134]. Така ситуація була цілком прогнозованою. Адже через перлюстрацію приватної кореспонденції намагалися унеможливити передачу військово-оперативної інформації. Військово-цензурні органи мали тісно співпрацювати в цьому напрямі з контррозвідкою. Ретельно перевіряти кореспонденцію іноземними мовами було просто не можливо.

Функції між військовою і загальною цензурою окупаційної адміністрації Галичини на початку її діяльності розмежовані не були. Вони здійснювались як єдина система адміністративно-каральних та заборонних заходів з боку влади. Але навіть після розмежування цих інституцій у їхній діяльності продовжували існувати старі бюрократичні помилки. Так, аналізуючи діяльність апарату військової цензури впродовж січня – червня 1915 р. Штаб Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини відзначав серйозні недоліки в їхній роботі. Серед них: недостатня ознайомленість службовців відомства із загальноцензурними нормативно-правовими актами та нормативними актами військової цензури («Тимчасовим положенням про військову цензуру», «Переліком відомостей та зображувальної інформації стосовно зовнішньої безпеки Росії та її військово-морської оборони, заборонених до розголошення інформаційними засобами або в публічних виступах»), недостатній контроль за приватною кореспонденцією, за повідомленнями та статтями в періодичних виданнях: «Так имеет место случаи пропуска военной цензурой в печать, под видом обращений штаба Главнокомандующего, воззваний неизвестного происхождения, полученных редакциями частным путём» [79, арк. 39]. Крім зазначених недоліків,

військовим цензорам вказувалося на їх недогляд у зв'язку з поширенням у краї відкритих листів з написами: «Вон из границ Польши. Это приказ Бога... Узнаете тогда, что значит тревога и уйдете сами» та конвертів, на внутрішній стороні котрих було зображено карту майбутнього устрою Польщі [79, арк. 8, 28].

У 1915 р. військово-цензурні органи Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини склали список осіб, яким дозволялася торгівля визначеними газетами і журналами, серед яких були як місцеві періодичні видання, так і періодичні видання з тилкових губерній Російської імперії. Зокрема журнали: «Летопись войны», «Новое время», «Двадцатый век», «Синий журнал», «Огонёк», «Весь мир», «Жизнь и Суд», «Солнце России», «Мир женщины»; газети: «Киевская мысль», «Русское слово», «Раннее утро», «Дзеник Киевский», «Век новый», «Газета народа», «Прикарпатская Русь», «Газета вечерняя» [80, арк. 22]. «Тимчасовим положенням про військову цензуру» дозволялось поширення на фронтових та прифронтових територіях періодичних видань із регіонів Російської імперії, що знаходилися поза театром військових дій, але за умови обов'язкового та ретельного їх перегляду органами військової цензури.

Не встигнувши розгорнути свою діяльність, військово-цензурні органи Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини були розформовані наказом генерал губернатора № 450 від 12 червня 1915 р. у зв'язку з загальною евакуацією установ генерал-губернаторства, спричинену контрнаступом австро-німецьких військ [79, арк. 101].

Від початку роботи російської окупаційної адміністрації Галичини відразу постало питання організації військово-судової справи. Це була чи не найскладніша частина розбудови управлінського апарату, яка потребувала адаптації нормативно-правових актів до місцевої правової культури, врахування наближеності лінії фронту тощо.

Напередодні Першої світової війни в липні 1914 р. було змінено IV розділ військово-судового статуту, який остаточно визначив особливості

судоустрою Галичини на період її окупації російськими військами та місце в ньому військових слідчих [15, арк. 335]. Так, відповідно до вищезазначеного документа, військово-судова влада в районі театру військових дій належала:

- полковим і етапним судам;
- корпусним і рівним їм за повноваженнями судам;
- військово-окружним судам і Головному військовому суду або Касаційній присутності [15, арк. 335-а].

Всі перелічені вище військові судові установи діяли на території Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Окрім цього, генерал-лейтенант (пізніше генерал-ад'ютант) Г. Бобринський мав право формування особливого військового суду, рівного за статусом військово-окружному, але не скористався ним.

Відповідно до ст. 1280 IV розділу військово-судового статуту, якщо злочини, вчинені військовослужбовцями були настільки очевидними, що не потребували розслідування, то для їх розгляду утворювали військово-польові суди [15, арк. 335-а]. Архівні матеріали, що знаходяться у фонді № 361 «Жандармські установи тимчасового військового генерал-губернатора Галичини. Тимчасове управління військового генерал-губернатора Галичини» свідчать про наявність достатньої кількості кримінальних справ, які передавалися до військово-польових судів Галичини. Так, до 22 листопада 1914 р. датується наказ генерал-лейтенанта Г. Бобринського начальника 21 бригади Державного ополчення негайно сформувати військово-польовий суд для розгляду ряду подібних справ; 2 грудня 1914 р. подібний наказ стосувався вже начальника гарнізону м. Чортків [13, арк. 267].

Полкові та етапні суди займалися розглядом злочинів, скоєних військовослужбовцями нижчих чинів, покарання за які були виправного характеру або не передбачали втрату всіх чи частини прав, звань, чинів, які вони мали як військові особи (ст. 1329 – 1330) [15, арк. 335-г зв.]. Військово-судовий статут не передбачав наявності в цих судах військових слідчих.

Нововведенням IV розділу від 1914 р. було створення корпусних судів у кожному армійському корпусі (звідки й назва) після оголошення мобілізації (станом на 1914 р. у Російській імперії нараховувалося всього 25 армійських корпусів). Цей вид військових судів мав повноваження військово-окружного та займався розглядом справ «о преступлениях и проступках воинских чинов, лиц, принадлежащих к войску, лиц гражданского ведомства, военнопленных и жителей неприятельских областей, армией занимаемых за исключением дел, подведомственных полковым и этапным судам» [15, арк. 335-г], а також «дела, поступающие из полковых и этапных судов по несогласию полкового командира; дела, по жалобам на следственные действия и по предложениям военно-прокурорского надзора, а также по представлениям военных начальников и военных следователей...» [15, арк. 335-д].

Згідно зі ст. 1320 військово-судового статуту, склад корпусного суду був таким: військовий слідчий, військовий суддя, помічник військового прокурора, помічник секретаря військово-окружного суду та дві особи з числа кандидатів на військово-судові посади. Розподіл військових суддів та слідчих у корпусах здійснювався головою військово-окружного суду. Військові слідчі (один на корпусний суд) корпусних або військово-окружних судів у районі театру військових дій здійснювали попереднє слідство. У випадках, якщо театр військових дій знаходився поза межами Російської імперії (наприклад, Галичина) військові слідчі проводили попереднє слідство з усіх без винятку справах, підсудних військовому суду [15, арк. 335-д зв.]. До початку до судового розслідування військовими слідчими, особа, яка проводила дізнання в справі заміняла слідчого до його прибуття у всіх необхідних процесуальних діях. До компетенції військового слідчого належало й проведення огляду місця злочину, допиту свідків, обшуку і вилучення речових доказів. В окремих випадках, якщо вище зазначений посадовець не міг виконати необхідні процесуальні дії (але не ведення справи) розслідування проводила військова міліція, але згідно зі спеціальним повідомленням військового слідчого, у якому мали бути вказані конкретні

предмети, що підлягали вилученню, та завдання застосовної дії (ст. 1350) [16, арк. 67].

Особливостями відносин військового судового слідчого з керівниками окружних і головних управлінь та з військовими прокурорами не було передбачено його підзвітності жодному з названих посадовців. Так, у рішенні Головного Військового Суду від 14 лютого 1913 р., яке усувало всі непорозуміння, що виникали до цього, йшлося: «военные следователи, по условиям своей специальной службы в военно-судебном ведомстве, не состоят в ведении главных управлений, за исключением Главного Военно-Судного Управления, а также не находятся в каких-либо подчиненных отношениях к окружному штабу или окружным управлениям. Равным образом, не существует подчинения военных следователей прокурорам» [7, арк. 17 зв.]. Лише у випадках виявлення військовим прокурором процесуальних помилок або недоопрацювань з боку військового слідчого, він міг поінформувати про це голову військово-окружного суду або у підзвітному порядку звернутися до військового міністра. Але в жодному разі їм не дозволялося втручатися в діяльність військових судових слідчих. Таким чином, рішення Головного Військового Суду від 14 лютого 1913 р. встановлювало рівноправні відносини останніх із вищеназваними посадовцями при службовому листуванні й підтверджувало підзвітність військових судових слідчих головам військово-окружних судів у формі рапортування [7, арк. 18].

Найбільше військових злочинів розслідували військові судові слідчі Львівського військово-окружного суду, який діяв на території Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини в період з вересня 1914 року по серпень 1915 р. До його складу, згідно з наказом Верховного головнокомандувача від 21 вересня 1914 р., входили: голова суду – генерал-майор Уверський, військові судді – генерал-майор Ликошин і полковник Балясний, військові слідчі – підполковник Колосов та капітан Старосельський, секретар суду – титулярний радник Іщенко, помічники

секретаря – надвірний радник Нижницький і губернський радник Заквасін [9, арк. 1]. Аналіз звіту суду за 18.I.1914 1.VII.1915 рр. (суд прибув на місце 4 грудня 1914 р., а розпочав функціонування 18 січня 1915 р.) дає змогу стверджувати про велику завантаженість та активність роботи військових слідчих, які входили до його складу. Так, за вказаний проміжок часу до Львівського військово-окружного суду надійшло 126 справ, з яких було завершено: із винесенням вироку – 69, без вироку – 8 і залишилося нерозглянутими – 49 [9, арк. 1 зв.]. За названими справами під суд було віддано 93 військовослужбовців (переважно нижчих чинів) і 119 цивільних осіб [9, арк. 2]. Варто зазначити, що виконання військовими слідчими підполковником Колосовим та капітаном Старосельським своїх обов'язків ускладнювалося не лише особливим статусом Галичини, як тимчасово окупованої іноземної території, а й зміною місця розташування військово-окружного суду, що було пов'язано з відступом російської армії із Західної України. Так, з 14 травня 1915 р. відбулася евакуація суду зі Львова, і до 1 серпня цього ж року він діяв у Рівному, Дубно й Києві [9, арк. 2].

Зважаючи на те, що на території Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини в другій половині 1914 – першій половині 1915 рр. знаходилися, головним чином, 3-я та 8-ма армії Південно-Західного фронту, кількість корпусних військових судів відповідно налічувала вісім (а отже, і стільки ж військових судових слідчих). Другим за значенням (у плані навантаження справами, а не компетенції) після Львівського військово-окружного суду був корпусний військовий суд XII армійського корпусу, до складу якого входив військовий слідчий полковник Савчинський. На основі архівних матеріалів, які знаходяться у фонді Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, можна зробити висновок, що в компетенції військового слідчого Савчинського за період із вересня до грудня 1914 р. знаходилося більше справ. Особливості військового часу вимагали від нього як найшвидшого їх розгляду (причому декількох

одночасно), але все таки проведення попереднього слідства по одній справі займало до одного місяця [8, арк. 164].

Військові судові слідчі мали право через керівництво викликати військовослужбовців із діючої російської армії, яким було висунуто обвинувачення, безпосередньо до місця проведення слідства. Але в умовах Першої світової війни це здійснювалося ними лише у випадках крайньої необхідності [7, арк. 48]. З огляду на те, що військові судові слідчі були позбавлені права виклику безпосередньо на допит осіб, що належали до діючої армії, за необхідності вони мали звертатися відповідними проханнями до військових слідчих [14, арк. 304].

З метою прискорення попереднього слідства, військові слідчі, яким було необхідне проведення хіміко-гігієнічних, бактеріологічних, мікроскопічних або судово-медичних досліджень, могли надсилати відповідні предмети для огляду безпосередньо у військові госпіталі або лазарети, а не звертатися до окружного військово-санітарного управління, яке мало вказати медичний заклад, що зможе провести відповідні дослідження, як це робили інші чиновники військового відомства [7, арк. 50].

Статус Галичини на період її окупації російськими військами в ході Першої світової війни пояснювався таким висновком Міністерства юстиції Російської імперії І. Щегловітова: «В силу пользующихся всеобщим признанием начал международного права, занятие войсками неприятельской территории, хотя бы и продолжительное, имеет своим последствием только фактическую и временную замену правомерно существовавшей государственной власти властью государства, эту территорию занявшего. Такое занятие само по себе не уничтожает юридического существования прежней суверенной власти до тех пор, пока окончательное приобретение завоеванной территории не закреплено завершающими военные действия соглашением, почему и означенная территория продолжает оставаться, в отношении оккупировавшего ее государства иностранною» [15, арк. 251]. Деяке уточнення щодо принципів організації судової влади в окупованому

регіоні знаходимо в документі з назвою «Временное положение об устройстве судебной части в Галичине, Буковине». У ньому, зокрема йшлося про те, що в цих історичних областях, зайнятих за правом війни, правосуддя в цивільних справах здійснюється судовими установами, «но не от имени австрийского императора, а “во имя закона”, на основании местных материальных и процессуальных законов» [3, арк. 1]. Однак дія цього положення не поширювалося на справи, які знаходилися в компетенції військових судів, організація і робота яких регулювалася військово-судовим статутом.

Наказом від 21 серпня 1915 р. тимчасового військового генерал-губернатора Галичини генерал-ад'ютанта Г. Бобринського, з приводу чисельних фактів незаконного вивозу посадовцями адміністрації і військ майна приватних осіб при евакуації із західноукраїнських земель, було створено комісію, яка займалася розслідуванням. До складу членів комісії було призначено військового слідчого підполковника Колосова – одного зі слідчих Львівського військово-окружного суду, ліквідованого в серпні 1915 р. (на момент призначення він займав посаду військового слідчого і Київського військово-окружного суду) [11, арк. 147]. Пізніше його було замінено (у зв'язку із переходом на іншу посаду) іншим військовим слідчим – Київського військово-окружного суду Попандопуло [11, арк. 196]. Ця комісія проіснувала до 7 березня 1916 р., коли посаду тимчасового військового генерал-губернатора Галичини було ліквідовано, а, відповідно, і його Штаб [11, арк. 212].

Військові слідчі відіграли важливу роль у діяльності Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, адже на них було покладено чи не найголовніше завдання – здійснення правосуддя. Підсумовуючи все вищезазначене, можна стверджувати, що діяльність військових слідчих мала важливий вплив на становлення і розвиток військового судочинства, заклала підґрунтя для формування такого потужного державного інституту як слідчі військової компетенції, діяльність яких є актуальною.

Аналіз звітів управлінь Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини дозволяє виокремити одну спільну для них проблему: нормативна неврегульованість порядку службового підпорядкування, суперечливість рішень вищих органів і владних структур. Усе це зменшувало ефективність діяльності військового управлінського апарату. На підтвердження цього можна навести уривок зі звіту Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини: «Обилие начальников, иногда равнозначных, равносильно было безначалию, ибо требования их могли быть разноречивы, да и военные части не знали когда и к кому обращаться. Двойственность управления особенно ярко проявлялась в отношении частей ополчения, подчиненных начальнику военно-эксплуатационного или этапно-транспортного отделов; полная дезорганизация в снабжении, медицинском обслуживании» [51, арк. 5].

Отже, в організаційному та управлінському напрямі діяльності Штабу були істотні системні недоліки: недостатня кількість кваліфікованих кадрів та нормативне визначення їх повноважень, відсутність ефективного, злагодженого співробітництва з військовим командуванням, дублювання повноважень, неврегульоване службове ієрархічне підпорядкування структурних підрозділів, недостатньо універсальне законодавство у сфері державного управління. Все це впливало на результативність окупаційної політики, якою б вона (позитивною чи негативною) не була.

3.3 Організація місцевих органів цивільного управління (на прикладі Львівського градоначальства)

На відміну від військового управління Східною Галичиною та Північною Буковиною, сконцентрованого в штабі Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини та його управліннях, цивільне управління було розосереджено в губерніях та повітах, а Канцелярія генерал-губернаторства слугувала своєрідним координаційним та моніторинговим

центром тимчасового військового генерал-губернатора. Тому для аналізу роботи цивільного управління варто детально розглянути функціонування однієї адміністративної одиниці Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Найповніше картина функціонування цивільної адміністрації розкривається на прикладі діяльності Львівського градоначальства. Львів, будучи найбільшим містом Західної України, вимагав від окупаційної адміністрації неабиякої уваги до себе. Мова йшла про управління фінансовою системою, постачання продовольства, підтримку усіх механізмів життєзабезпечення міста: освітлення, водопостачання та водовідведення, санітарної та громадської безпеки тощо. Все це та багато іншого входило до компетенції цивільної адміністрації міста.

Обов'язки градоначальника м. Львова виконував до 6 жовтня 1914 р. комендант м. Львова генерал-майор Ейхе, після нього наказом військового генерал-губернатора від 11 жовтня 1914 р. за № 11 був призначений виконуючим обов'язки градоначальника м. Львова полковник А. Скалон, який до цього займав посаду мінського поліцмейстера [113, с. 1 – 2].

Помічником градоначальника з поліцейської частини був призначений 13 вересня 1914 р. підполковник корпусу жандармів В. Фролов; помічником градоначальника з адміністративної частини – 17 жовтня 1914 р. Холмський поліцмейстер підполковник Сцепуро, який пробув на цій посаді до 6 грудня 1914 р. і був замінений тобольським поліцмейстером А. Крокосевичем. Правителем канцелярії Львівського градоначальства був призначений 7 грудня ревізор департаменту посадових зборів Міністерства фінансів Н. Бушев [113, с. 2].

Діловодами градоначальства були І. Турчак з 1 жовтня 1914 р. та А. Голомбієвський з 20 вересня 1914 р., які невдовзі були звільнені. Перший чиновник звільнений з 24 жовтня, другий – з 1 листопада 1914 р. Замість І. Турчака діловодом був призначений В. Опарін, який пропрацював до 1 грудня 1915 р. і був звільнений. 15 грудня 1914 р. його звинуватили в здирництві та передали військово-польовому суду [113, с. 2].

В. Опаріна замінив Ф. Гурський, призначений діловодом з 1 грудня 1914 р. А. Голомбієвського замінив Н. Безсонов, призначений діловодом з 8 листопада 1914 р. і залишався на посаді до 11 липня 1915 р. [113, с. 3].

Місцеві адміністратори були досить високого табельного рангу, мали досвід роботи в силових та фінансових відомствах. Однак, зміни керівництва структурних підрозділів впливали на ефективність роботи місцевої адміністрації не впливала. Знижували ефективність роботи й випадки корупції, неправомірної діяльності, невідповідності фахових компетенцій.

На кінець листопада 1914 р. місцева окупаційна адміністрація у Львові була, в основному, сформована. Її структура у Львові відповідала загальним принципам, установленим для території Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, і складалася з таких одиниць: градоначальник, канцелярія градоначальника (керівник канцелярії, 2 діловоди, писарі), помічники з адміністративної та поліційної частини з відповідними помічниками, діловодами, службовцями. За штатним розписом у Львівському градоначальстві працювало 20 писарів та 2 перекладачі. Великі розміри міста обумовлювали покладення функцій підскарбія на одного з діловодів канцелярії градоначальника. Офіційно інституалізувати цю посаду Львівський градоначальник А. Скалон не міг, оскільки це не передбачалося нормативно-правими актами та штатним розписом, що регламентували управління окупованими територіями Австро-Угорщини, тому виходили із ситуації на власний розсуд [113, с. 4].

Звіт Львівського градоначальства засвідчує, що постійні переміщення здійснювалися не тільки серед вищого та середнього складу місцевої окупаційної адміністрації, але й поміж рядових службовців. Так, казначейською частиною спочатку займався за дорученням градоначальника пристав Верозуб, з 1 грудня 1914 р. його замінив помічник діловода Л. Пургас. 20 лютого 1915 р. Останній уже був призначений перекладачем з покладанням на нього виконання обов'язків скарбника (казначея). Замість

нього помічником діловода з 1 березня 1915 р. був призначений В. Грінкевіч [113, с. 5].

Помічниками діловодів у Львівському градоначальстві були: В. Кошман, М. Кравченко (з 1 листопада 1914 р.), П. Якуцевіч (з 3 грудня 1914 р.). Невдовзі помічник діловода В. Кошман був переведений на службу до одного з повітових начальників Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, а замість нього помічником діловода був призначений П. Марченко. Досить чітких пояснень причини таких кадрових змін ми не маємо. Можливо, це було пов'язано з підвищеннями у чиновницькій ієрархії, намаганням заохотити більшими зарплатами адміністраторів, що пройшли бойове хрещення на службі в прифронтовій зоні, або, елементарно, на кожному рівні начальник прагнув мати під своїм началом більш-менш талановитих, спритних управлінців [113, с. 2].

Головним завданням усіх без винятку цивільних адміністративних установ було сприяння різними доступними методами та заходами задоволенню потреб армії та військовому управлінню. Можна стверджувати, що лише з грудня 1914 р. розпочалося повноцінне функціонування Львівського градоначальства. Його територія була поділена на 10 поліцейних дільниць на чолі з приставами (додаток Є). Усі вони були відряджені до Львова із внутрішніх губерній Російської імперії.

Загалом у Львові охороною правопорядку займалося до півтисячі чинів поліції. Штат місцевої цивільної адміністрації швидко було укомплектовано, але одразу проявилася фахова невідповідність службовців займаним посадам. Найбільше таких виявилось саме серед чинів поліції та писарів (не вміли користуватися друкарськими машинками, які масово впроваджувалися для полегшення ведення діловодства, підвищення якості документообігу). На перших же порах довелося відрядити назад 4-х приставів, 3-х помічників приставів, 19 околоточних наглядачів і 164 городових, з яких надійшло добровольцями в армію 4 людини, один убитий, 112 відряджено на попереднє місце служби і 50 чол. узагалі звільнено зі служби [113, с. 6].

Із 10 львівських приставів лише двоє мали середню освіту (закінчили юнкерські училища), 8 – початкову освіту (закінчили двокласні міські училища); у середовищі околоточних наглядців траплялися абсолютно неграмотні люди, які насилу могли написати своє прізвище. Цілком зрозумілим було те, що такі поліцейські чини в умовах абсолютно іншого культурного середовища Львова, з його національними, соціально-економічними, політичними особливостями, не могли адекватно реагувати на буденні та неординарні події, ситуації.

Професійна невідповідність писарів тогочасним вимогам (у першу чергу володіння друкарською машинкою), а також великі об'єми канцелярської роботи змусили градоначальство 10 березня 1915 р. звернутися з клопотанням до тимчасового військового генерал-губернатора Галичини про збільшення штатів градоначальства та надання права мати чотирьох вільнонайманих писарів із зарплатою 50 руб. у місяць. Військові писарі, яких відряджали з армійських з'єднань, здебільшого були не обізнані з адміністративними функціями та не відповідали тим вимогам, що висувалися чи могли висуватися до вільнонайманого писаря. Крім того, – зазначалося в клопотанні, – в середовищі військових писарів, яких відряджали в адміністративні установи, рідко траплялися ті, хто вміли працювати на друкарській машинці. Коштів у 200 руб., виділених на канцелярські потреби в місяць, також було замало [113, с. 7].

Упродовж першого періоду російської окупації Галичини на обладнання градоначальства ніяких сум відпущено не було; із цих же 200 руб. доводилося замовляти канцелярське приладдя, меблі, книги для поліцейських дільниць, бланки для перепусток, різних дозволів. Затвердження нових штатів до евакуації Львова також не відбулося, а тому працювати доводилося у винятково важких умовах, що впливало на ефективність управлінської діяльності.

Про ці умови йдеться в архівних документах та звіті Львівського градоначальства. Так, ледве тільки було сформовано градоначальство та його

канцелярія, як відразу ж почався величезний наплив вхідних документів, ділового листування, запитів, прохань. Чиновники ледь встигали їх розсортовувати, реєструвати, не кажучи вже про оперативну відповідь та реагування. За період часу з 1 січня 1915р. по 7 серпня того ж року надійшло документів за загальними питаннями 13402; за позичковою частиною – 3770; за перепустками – 11280. Разом – 28451. Досить часто декілька ділових паперів ішло за одним вхідним номером, а тому кількість вхідної документації була щонайменше у декілька разів більшою, ніж це фіксувалося в реєстраційних журналах. На місяць надходило не менше 16258 паперів, або 542 папери на день. Слід також зазначити, що внаслідок евакуаційних заходів впродовж червня – липня 1915 р. надходження вхідної документації до канцелярії градоначальства припинилося, чиновники займалися розбором давніших (попередніх) надходжень [113, с. 8].

За штатом у градоначальстві працював 21 писар, з яких 7 чоловік були зайняті на роботах з брошурування документації, реєструванні вхідної/вихідної документації, виконанні кур'єрських функцій тощо. Таким чином, на писарів, що займалися дійсною писарською роботою припадало щонайменше 38 – 39 документів на день [113, с. 8].

Канцелярія Львівського градоначальства настільки була перевантажена роботою, що її службовцям часто доводилося просиджувати дні й ночі, щоб не затягувати вирішення нагальних справ і не заплутатися у величезній купі вхідних документів. Багато з них надходило з військових частин, від військового командування, а тому потребували першочергового розгляду.

Для кращої організації роботи канцелярії градоначальства її було поділено на шість діловодств:

1. Інспекторське – зосередження таємних та особливо важливих документів, листування з військовими частинами та командуванням.
2. Адміністративне – видача перепусток, розгляд квартирних питання, контроль за громадськими організаціями, розважальними закладами тощо.

3. Казначейське – накопичення, зберігання та розподіл коштів на утримання місцевого цивільного управління, видача заробітних плат та інших витрат.

4. Торговельне.

5. Судове.

6. Арештантське.

У нормативних та інструктивних документах зазначалося, що завданням роботи структурних підрозділів місцевих окупаційних адміністрацій окрім усілякого сприяння російській армії було захистити життя, честь і майно мирних жителів, забезпечити реалізацію їх економічних, соціальних, духовно-культурних інтересів [34, арк. 3].

Реалізацію економічних інтересів жителів Львівського градоначальства місцева адміністрація вбачала в розробці низки заходів, які б забезпечили торгівлю, промисловість, інші мирні заняття населення, нешкідливі для армії, захисті від зайвих бюрократичних перепон, незручностей, клопотів. У той же час місцева адміністрація відмовлялася видавати нові дозволи на заняття торгівлею, промислами і лише підтверджувала старі дозвільні документи, видані ще австрійською владою. Всі суб'єкти підприємницької діяльності мали перереєструватися у Львівському градоначальстві, отримати нові дозволи від місцевої адміністрації та в майбутньому сплачувати фіксовану суму податків. Частина цієї суми йшла на рахунки Львівського магістрату, на потреби міста, інша – у доходи держави, які здавалася магістратом у місцеве польове казначейство під наглядом чиновника Міністерства фінансів Качаровського [91, арк. 17].

Не зважаючи на визначену процедуру стягування й перерозподілу податків, довгий час у цій справі панував безлад. Так, відповідно до записки чиновника Качаровського, податки впродовж другої половини 1914 р. стягувалися по м. Львову за австрійською системою: 1) поземельний податок; 2) домовий податок; 3) 5% податок з нових будинків; 4) промисловий податок; 5) рентовий і 6) податок з надвисоких службових

виплат. Львівський магістрат почав приймати названі податки і збори за особливими квитанціями лише з 29 листопада 1914 р. У 1915 р. податки продовжували стягуватися за австрійською системою, за винятком промислового податку, який передбачалося стягувати за російською системою. До збору податків львівська місцева окупаційна адміністрація майже не долучалася, це було прерогативою центральних державних установ Російської імперії [90, арк. 34, 46, 47, 51].

Значної уваги потребував облік жителів та гостей міста. Усі люди, що відвідували Львів, обов'язково мали зареєструватися. Дані збиралися поліційними дільницями, а потім передавалися до відповідного діловодства канцелярії. Склалися деталізовані списки, які ввійшли до спеціальної адресної книги.

Під контролем градоначальства також перебувало питання видачі перепусток на виїзд з міста його постійних жителів. Градоначальство ретельно перевіряло інформацію про заняття людини, її благонадійність. За отримання перепустки передбачався певний державний збір, від якого звільнялися малозабезпечені верстви [54, арк. 1–27].

З початком Першої світової війни в Російській імперії було запроваджено «сухий закон», заборонявся вільний продаж алкогольних напоїв, обмежувалася робота розважальних закладів, ресторанів, трактирів, кафе. Особливо суворо з цим було в прифронтовій зоні. Не була винятком і Галичина. Відповідно до розпоряджень головного начальника постачання армій Південно-Західного фронту, військового генерал-губернатора Галичини Г. Бобринського, дозволи на придбання вина і спирту видавалися тільки місцевими градоначальниками, начальниками повітів за попереднім зверненням лікувальних органів чи церковних організацій. Виноградне вино для великодніх традицій євреїв дозволялося купувати за дозволами рабинів, з розрахунку не більше однієї пляшки на одну дорослу людину (рахували з 13-літнього віку) [54].

Практика роботи Львівського градоначальства впродовж 1914 р. засвідчила, що його канцелярія з перших днів упровадження такої дозвільної процедури на алкоголь опинилася в прямому сенсі «заваленою» проханнями на видачу дозволів на денатурований спирт, вино та пиво. Такі дозволи хоч і з запізненнями, але видавалися, що, своєю чергою викликало нарікання військово-санітарного інспектора Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Інспектор наголошував на зловживаннях у ході видачі дозволів місцевими адміністраціями. На його переконання це право мало контролюватися військово-санітарним управлінням Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, а дозволи видаватися тільки для потреб військово-медичних установ. У Штабі генерал-губернаторства відхилили подання інспектора і навпаки дозволили видавати дозволи на денатурований спирт поліційним приставам. 95° денатурований спирт був потрібен для обігріву житла, приготування їжі, медичних потреб, а тому, зважаючи на гостру потребу в цій речовині, видавання дозволів передоручили нижчим органам влади [54].

Особливою проблемою градоначальства було залучення місцевих жителів та їх транспортних засобів для військових перевезень. Обсяг військових вантажів та перевезень постійно збільшувався. Російська армія, особливо інтендантські частини, відчувала крайній дефіцит у підводах. Вирішення цієї проблеми вище командування вбачало в активному залученні мирного населення до транспортної повинності. Організувати та реалізувати останню мали окупаційні адміністрації на місцях. Головний начальник постачання армій Південно-Західного фронту у своєму наказі не визначив конкретного механізму організації військових перевезень силами цивільного населення, а лише наголосив на якомога швидшому прийнятті невідкладних заходів та рекомендував почергово залучати місцевих жителів за територіальним принципом [97, арк. 81].

План реалізації транспортної повинності у Львівському градоначальстві розробили 13 березня 1915 р. Відповідно до нього, збором підвод займався

градоначальник міста Львова, у повіті – начальнику повіту. Безпосередню комплектацію бригад мали забезпечувати магістрат та війти гмін. Магістрат був зобов'язаний завжди мати наготові 30 чергових возів, а в повіті – 20 [113, с. 12].

Магістрат та війти гмін часто ухилялися від покладених на них обов'язків, апелюючи до значної нестачі кінних упряжей. Неодноразово Львівське градоначальство зверталось до Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини зі скаргами на невиконання кінної повинності з боку місцевого уряду. В окремих випадках це призводило до непорозумінь між місцевим населенням та армійськими чинами. Так, досить поширеними були випадки застосування окремими військовими частинами тілесних покарань селян, які не в повному обсязі виконували транспортну повинність [97, арк. 8–10].

Управління діловодством судової частини не склало звіту про діяльність у Львівському градоначальстві. Уся судова частина, справи з накладення адміністративних стягнень, усе листування з таких справ були підконтрольні помічнику градоначальника. Судовим діловодством завідував один діловод і два помічники. Один із помічників був на посаді перекладача. Службовці канцелярії Львівського градоначальства, які опікувалися судовими справами, не вели статистику злочинів та правопорушень жителів Львова, а тому можемо лише констатувати, що в 1915 р. спостерігалось значне збільшення справ засуджених за злочини проти встановленого управлінського порядку, невиконання різних обов'язкових постанов місцевої адміністрації, ніж за злочини з викрадення майна, хуліганські дії тощо [113, с. 14].

У підпорядкуванні Львівського градоначальства знаходилися слідчий ізолятор для тимчасового утримання та в'язниця «Баторія». Керівництво пенітенціарними установами було відразу змінено на російських службовців, виставлено охорону з росіян. У слідчому ізоляторі за період від 1 жовтня 1914 р. до 7 червня 1915 р. утримувалося всього 7672 арештантів; у в'язниці «Баторія» – 597 осіб. У ході евакуації вивозили в'язнів, засуджених уже за

російської окупаційної адміністрації, натомість засуджених ще австрійською владою не евакуйовували, а продовжували утримувати в місцях позбавлення волі [54, арк. 23, 25].

Нагляд за роботою друкарень, книжкових магазинів, бібліотек, за нормативними документами, доручався цивільній адміністрації, яка, не маючи достатнього кадрового ресурсу, перекладала ці функції на чинів поліції. З огляду на низький інтелектуальний рівень останніх адекватного та цивілізованого контролю за згаданими закладами взагалі не було: частіше контроль за закладами книжкової торгівлі та бібліотеками здійснювався шляхом їх закриття, опломбування входних дверей.

До компетенції окупаційної адміністрації Львова не входили промислові підприємства міста, не фіксувався стан промислових об'єктів.

Львівське градоначальство у сфері санітарного контролю обмежувалося формальним обстеженням вулиць та прибудинкових територій, розпорядженнями дотримуватися чистоти та порядку. Саме завдяки тому, що Львів було здано австрійськими військами без запеклих боїв, місто уникло значних руйнувань і з часом не виникло ніяких санітарних катастроф. У Львові були належні гігієнічно-санітарні умови, без перебоїв функціонував водогін, каналізація, не існувало стихійних сміттєзвалищ.

За свідченнями очевидців, заняття Львова російськими військами сталося так раптово й так швидко, що в багатьох будинках були накриті столи. Мешканці залишили все. Поспішно евакуювалися в Австрію, пробираючись у Відень та інші міста. Багато жителів не встигли повернутися з відпочинку. З поспіхом та в паніці мало хто подбав про збереження своїх цінностей. Багато квартир та будинків були взагалі незачиненими, залишилися без жодного нагляду [113, с. 14].

Львівський градоначальник розпорядився, щоб дільничні пристави всі залишені квартири взяли на облік, опечатали й передали під нагляд уповноваженим особам. Частина залишеного житлового фонду передавалася в користування армійським офіцерам (лише в тих будинках, власники яких

утекли). Проводився опис майна, яке потім передавалося в користування новим мешканцям – офіцерам.

І хоча градоначальство у своєму звіті наголошувало, що воно подбало про збереження цінностей, захист міста від мародерів, однак загальний хід справ у канцелярії засвідчує зовсім інший стан речей. Місцева адміністрація не могла контролювати елементарні справи, не кажучи вже про окремі приватні будинки та їх майно [113, с. 14].

Серед важливих громадських акцій, до яких долучилося Львівське градоначальство, варто виділити зустріч у Львові російського імператора Миколи II Романова 9 квітня 1915 р. та організацію добровільної здачі населенням трофейної австрійської зброї, обмундирування. Щодо останнього, то населення досить активно відгукнулося на заклик місцевої адміністрації. Було зібрано значний арсенал гвинтівок, за які громадянам сплатили 5000 руб. [59, арк. 80].

Фактично ми можемо стверджувати, що більш-менш злагоджена робота Львівського градоначальства спостерігалася лише з початку 1915 р., коли вже було узгоджено елементи управлінського механізму, сформувався штат, звільнили некомпетентних чиновників. Це своєю чергою позитивно вплинуло на процес евакуації канцелярії Львівського градоначальства в ході загального відступу російської армії та переміщення управлінських структур Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини в тил Південно-Західного фронту. Евакуація відбувалася розмірено та планово. 26 травня 1915 р. з градоначальства були відправлені всі речові докази судових справ і протоколи; 5 червня відправлено до Києва всі справи канцелярії градоначальства та поліцейських дільниць; 7 червня 1915 р. були евакуйовано всі чини градоначальства та львівської поліції, а 9 червня Львів остаточно був залишений російськими військами й зайнятий знову австро-німецькими [113, с. 15].

Усі поліцейські чини після евакуації переходили на службу у Волинській та Подільській губернії. Градоначальник полковник А. Скалон та

помічники градоначальника підполковник Фролов та Крокосевич були відрядженні на місце своєї попередньої служби; діловод титулярний радник Безсонов, перекладач градоначальства Ведненко, помічник діловода Марченко звільнені зі служби, помічник діловода Кравченко відряджений до інтендантської частини армій Південно-Західного фронту.

Решта чиновників увійшли до складу ліквідаційної комісії Львівського градоначальства (займалася ліквідацією всіх справ градоначальства): правитель канцелярії Львівського градоначальства І. Бушев, завідувач казначейською частиною перекладач градоначальства Л. Пургас; завідувач судовою частиною діловод градоначальства Ф. Гурський, службовець з кадрових питань помічник діловода В. Грінкевіч [113, с. 15–18].

Отже, діяльність Львівського градоначальства дала нам можливість з'ясувати особливості функціонування управлінського апарату російської окупаційної адміністрації на найнижчому (міському) рівні. Досвід роботи градоначальства впродовж 1914–1915 рр. показав, що визначена вищими нормативно-правовими актами Російської імперії управлінська структура місцевих адміністрацій зовсім не відповідала реальним умовам та стану речей на місцях. Проста структура, відсутність повноважень та належного фінансування управлінських підрозділів призводили до того, що градоначальства міст та повітові адміністрації об'єктивно не могли реалізовувати поставлені перед ними завдання. Навіть якщо б у Галичину були відряджені ідеальні з точки зору фаховості чиновники, була абсолютна лояльність, толерантність місцевого населення, ідеальні соціально-економічні умови, управлінські структури на місцях усе одно не могли б ефективно діяти, вирішувати поставлені завдання. Занадто спрощена управлінська система намагалася керувати занадто складними соціально-економічними, політичними, соціокультурними процесами. Ситуація з управлінням на місцях ускладнювалася невисокою компетентністю чиновників, недостатньою кваліфікацією, саботуванням рішень влади

місцевим населенням, кадровою недоукомплектованістю, військовими руйнуваннями, соціально-економічною кризою.

Висновок до розділу 3

Русифікація, як стратегічний суспільно-політичний процес інкорпорації та переведення окупованих територій Східної Галичини та Північної Буковини на губернську модель управління Російської імперії, здійснювалася військово-політичними методами. Російське державне управління, насаджуючи імперські механізми кадрової системи, імперську кадрову політику, колоніальну модель управління, намагалося втілити геополітичну мету- перетворити Західну Україну (Галичину) у внутрішню провінцію держави. Основою організації російської окупаційної адміністрації був принцип поділу на військову та цивільну частини. Військове управління Тимчасовим військовим генерал-губернаторством Галичини зосереджувалося в Штабі генерал-губернаторства; адміністрування цивільного життя краю здійснювали губернатори, градоначальники міст, градоначальник Львова та начальники повітів під керівництвом Канцелярії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Аналіз архівних матеріалів дозволив встановити особливості відбору та формування кадрового складу управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, реконструювати соціально-професійний портрет його чиновників та їх світоглядні цінності, орієнтири, визначити національні, фахові та політичні підходи до комплектації штатів центральних, крайових та місцевих окупаційних органів влади Галичини. Так, нами було з'ясовано, що до самого початку діяльності окупаційної адміністрації імперська влада не мала ніякої конкретної стратегії реалізації кадрової політики. Кандидатів на найвищі посади в окупаційній адміністрації підбирали поспішно з довготривалою процедурою погодження. Тому й виникали проблеми невідповідності фахової компетенції чиновників займаним посадам, про які зазначали

попередні дослідники. У той же час, ми наголошуємо на тому, що у Львівській та Перемишльській губерніях не було серйозних кадрових проблем – як на вищому, так і середньому рівнях. Натомість у Чернівецькій губернії кадрові проблеми спостерігалися на всіх рівнях управління. Ledь не половина службовців самим губернатором були визнані неблагонадійними, чи повністю некомпетентними.

Разом із цим, визначений нормативно-правовими актами штатний склад Канцелярії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини не міг вирішити справ, які потребували негайного розгляду. Кількість таких справ та нерозглянутої документації зростала та блокувала роботу управлінських структур. Окрім цього, посади начальників канцелярій мали б обіймати чиновники не нижче IV класу (дійсний статський радник), помічників начальників відділів, перекладачів, журналістів – не нижче VIII класу (колезький асесор), але на практиці ці посади обіймали чиновники значно нижчих табельних класів із недостатньою кваліфікацією та фаховими вміннями.

Діяльність Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини та його відділів була спрямована на забезпечення потреб російської армії та Південно-Західного фронту. Проблеми розквартирування та забезпечення військ, підтримки правопорядку, стабільності у прифронтовій зоні перебували у сфері повноважень Штабу. В організаційному та адміністративному напрямі діяльності Штаб Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини мав значні невирішені дилеми: нестача кваліфікованих управлінських кадрів, незадовільне матеріально-технічне та фінансове забезпечення, відсутність чіткого та злагодженого співробітництва з військовим командуванням, дублювання повноважень, подвійне а то й потрійне підпорядкування структурних підрозділів Штабу, недостатньо універсальне нормативно-правове законодавство та інші. Все це перешкоджало впровадженню ефективної кадрової політики.

Формування і функціонування управлінського апарату російської окупаційної адміністрації на крайовому та найнижчому (міському, повітовому) рівнях мала схожі проблеми: недосконале організаційно-правове законодавство (положення та регламенти), невиконання фінансових програм, недостатньо кваліфіковані управлінські кадри, надмірна централізація, відсутність чіткої субординації посад та повноважень привели до провалу інтеграційної політики російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині та Північній Буковині впродовж 1914-1916 рр..

ВИСНОВКИ

У ході Першої світової війни Російська імперія планувала реалізувати власний геополітичний стратегічний план – інкорпорувати до свого складу Східну Галичину та спланованими силовими, адміністративно, репресивними засобами ліквідувати український національно-визвольний рух у регіоні, діяльність якого була відчутною і на теренах Наддніпрянщини. Завдяки найбільш успішній і той же час кривавій 33-денній Галицькій битві, російська армія окупувала австрійський коронний край. У ніч із 30 на 31 серпня 1914 р. австрійські війська залишили Галичину та Північну Буковину, а вже 2 вересня 1914 р. без бою росіяни взяли Чернівці, 3 вересня 1914 р. – Львів.

Для здійснення окупаційної політики, спрямованої на повну інтеграцію захоплених військами територій, необхідно було створити ефективний управлінський апарат. Від того продуманості структурних, організаційно-функціональних та юридичних основ, створених органів російської окупаційної адміністрації, залежала ефективність реалізації, як першочергових тактичних завдань (заготівля необхідного для забезпечення всіх потреб армій фронту, загальне управління цивільним життям, евакуація поранених і хворих, керівництво установами, розташованими в прифронтовій зоні), так і стратегічних концепцій (якомога швидшої, повної безповоротної інтеграції західноукраїнських земель до складу Російської імперії).

Діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині впродовж серпня 1914 – березня 1916 рр. викликала найбільший політичний резонанс, а сам механізм формування та функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини став предметом ретельного аналізу з боку імперських урядовців. Отриманий досвід організації управлінської діяльності та роботи установ Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини використовувався для створення нової управлінської стратегії щодо західноукраїнських земель.

Отже, на основі проведеного нами аналізу літератури, вивчення і трактування джерел, ми можемо зробити такі висновки:

✓ російська окупація Галичини і Буковини впродовж 1914–1916 рр. є окремою дослідницькою проблемою і має значний гранд-наратив. У той же час особливості формування й функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини в 1914–1916 рр. лише частково відображені в науковій літературі. Для праць українських істориків дорадянського періоду характерні як розгорнута історична аналітика, широта розглянутих явищ і процесів, полемічність, критика окупаційної політики, так і значна суб'єктивність та намагання в першу чергу інформувати світову громадськість про сутність «української справи» й пригноблене становище українців. Дослідження російських учених дорадянського періоду створювалися здебільшого для службового користування і поширювалися у вигляді аналітичних записок. Історична наука радянського періоду висвітлювала процес формування та функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини з проросійських позицій. У першій половині ХХ ст. історію функціонування окупаційної адміністрації розглядали фрагментарно, зосереджуючись, в основному на вивченні соціальних протестів робітників, селян, революційної пропаганди у військах, діяльності більшовиків та їхньої підпільної преси. У 1950–1970-ті рр. радянська історична наука глибше досліджувала суспільні процеси на окупованих у роки війни територіях, а вчені констатували, що російською адміністрацією в регіоні було допущено ряд серйозних адміністративних і політичних прорахунків. Аналіз сучасного наукового дискурсу засвідчує однотайність дослідників першого періоду російської окупації Галичини І. Кучери, І. Лозинської, В. Любченка, О. Мазура, І. Патера, І. Береста. Вони констатували, що діяльність російської адміністрації в краї була спрямована на створення умов для закріплення анексії Галичини та подальшої інтеграції її в адміністративну й внутрішньополітичну структуру імперії. Домінуючі в українській історіографії відверті та емоційні негативні оцінки характеру російського окупаційного управління в західноукраїнських землях проголошували його

результатом погром українського національного життя та пограбування Галичини. Характерними для праць сучасних російських учених О. Бахтуріної, В. Савченко були заперечення однозначно негативної оцінки дій російської влади та акцентування уваги на спробах окупаційної адміністрації реалізовувати ліберальну політику у сфері судочинства й конфесійних відносин, надання допомоги потерпілим від війни місцевим жителям. У цілому варто констатувати, що військовий, адміністративно-політичний, економічний і конфесійний вектори діяльності російських окупаційних органів влади в Галичині впродовж 1914–1916 рр. мають значні історіографічні напрацювання, проте окремих праць з вивчення самого механізму формування і функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини немає;

✓ джерельна база наукової роботи, яка складається з архівних матеріалів, опублікованих документів, спогадів та мемуарів сучасників, є репрезентативною, має високий рівень інформативності й достовірності, розкриває всі аспекти досліджуваної проблеми. Для розгляду організаційно-правових засад функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини (Канцелярії генерал-губернаторства, Штабу генерал-губернаторства, органів влади на місцях) використано: Повне зібрання законів Російської імперії, інші опубліковані нормативно-правові документи. Характеристику кадрового забезпечення структурних підрозділів окупаційної адміністрації, визначення характеру сприйняття нових чиновників місцевим населенням відтворюють спогади вищого військового командування, офіцерського штабного складу, громадсько-політичних діячів. Процес формування, механізми організації та здійснення повсякденної діяльності управлінського апарату реконструювалися та аналізувалися на основі матеріалів центральних і обласних архівів України, зокрема розпорядчих, інструктивно-координаційних документів вищого військового командування, генерал-

губернатора, звітів та ділового листування службовців структурних підрозділів окупаційних органів влади;

✓ дослідження наукової проблеми здійснювалося на основі системного підходу з використанням, в основному, структурно-логічного, проблемно-хронологічного, історично-порівняльного методів. Їх застосування дозволило з'ясувати сутність окупаційного режиму в Галичині впродовж Першої світової війни, типологічно та формально розмежувати структурні підрозділи російської окупаційної влади за повноваженнями, функціями та специфікою роботи;

✓ упродовж вересня 1914 р. – березня 1916 р. організація та функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини регламентувалися «Тимчасовим положенням про управління областями Австро-Угорщини, зайнятими за правом війни» від 19 серпня 1914 р., в основу якого було включено також статті з «Правил про місцевості, оголошені на воєнному становищі» (1892 р.) і «Положення про польове управління військами у воєнний час» (1912 р.). Недосконалість названих нормативно-правових актів проявилася з початком управлінської діяльності, але покращити роботу та підвищити її ефективність виявилось неможливим;

✓ відповідно до нашвидкуруч розробленого «Тимчасового положення...», витворювалася російська управлінська структура окупованих територій Галичини та Північної Буковини. На чолі створеного 22 серпня 1914 р. Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини стояв тимчасовий військовий генерал-губернатор Г. Бобринський, якому підпорядковувалися цивільні чиновники – губернатори, градоначальники та начальники повітів. Сам же тимчасовий військовий генерал-губернатор, поєднуючи військову (начальник Львівського гарнізону) та цивільну владу, спочатку був підзвітний головнокомандувачу арміями Південно-Західного фронту генерал-ад'ютанту М. Іванову (чиїм наказом від 28 серпня 1914 р. генерал-губернатор був призначений), а з вересня 1914 р. – безпосередньо

начальникові штабу Верховного головнокомандувача генералу М. Янушкевичу. У той же час на практиці, в обхід нормативно-правових актів, тимчасовий військовий генерал-губернатор Г. Бобринський підпорядковувався Верховному головнокомандувачу великому князеві Миколі Миколайовичу;

✓ реалізація владних повноважень Тимчасовим військовим генерал-губернаторством Галичини та управління окупованими територіями здійснювалися безпосередньо центральними (Канцелярією та Штабом Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини) та місцевими (губернськими та повітовими управліннями, градоначальниками міст) структурними підрозділами окупаційної влади. Їхніми безпосередніми обов'язками вважалися: організація місцевого управління, своєчасне повідомлення населення про вимоги військових, вчасне збирання податків, забезпечення суворого порядку в тилу, неухильне стеження за виконанням населенням усіх повинностей для потреб армії. Якщо повноваження та підпорядкування Канцелярії та Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини були більш-менш чітко прописані в нормативно-правових актах, то компетенція губернаторів, форми їхньої взаємодії з установами Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини залишалися нерегламентованими. Відповідно до «Тимчасового положення...» 1914 р., безпосередньо тимчасовому військовому генерал-губернатору підлягали й градоначальники, яких почали призначати замість офіцерів вищого командного складу. Посади градоначальників міст та чиновників повітових управ переважно обіймали поліцейські чини. Їхня діяльність перебувала одночасно і під контролем Міністерства внутрішніх справ, однак безпосереднє підпорядкування генерал-губернаторові, запроваджене «Тимчасовим положенням...», на практиці все ж залишалося домінуючим;

✓ упродовж першого періоду російської окупації повною мірою проявився розлад між діяльністю центральних цивільних імперських

управлінських структур і наказами та розпорядженнями Ставки. Ніякого юридичного зв'язку між Тимчасовим військовим генерал-губернаторством Галичини та урядом імперії не існувало. Однак імперський уряд не збирався залишатися осторонь процесу управління окупованими землями. Міністри сприймали приєднання галицько-буковинських земель фактично здійсненим і не вважали за необхідне зволікати з упровадженням там інкорпораційних заходів, а також із використанням місцевих природних ресурсів. Урядові кола намагалися бодай частково обмежити вплив Ставки й особисто Верховного головнокомандувача великого князя Миколи Миколайовича на характер діяльності управлінських структур у Галичині та долучитися до управління краєм. Боротьба між імперським урядом і Ставкою за вплив на окупаційні управлінські структури була настільки масштабною, що її почали широко обговорювати в суспільстві. У питаннях національної, релігійної, гуманітарної політики стратегії уряду й військового командування були подібними, однак тактику реалізації промислової, фінансової, судової політики військові та урядовці бачили по-різному. Боротьба між органами військової та цивільної влади на найвищому рівні не могла не вплинути на ефективність функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. У межах окупованих місцевостей Ставка Верховного головнокомандувача відіграла роль немов би другого уряду імперії, при цьому жодного механізму, здатного забезпечити єдність дій «військового» та «цивільного» урядів, створено не було;

✓ політика кадрового забезпечення управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини мала серйозні прорахунки. Так, негативно впливало на відбір службовців дотримання головного принципу кадрового добору політичної благонадійності претендентів, їх повної відданості ідеям «єдиної і неподільної Росії», а не фахова компетентність. До того ж, кадрового резерву з кваліфікованих управлінців імперською владою завчасно не було створено. Тому для низки

губерній надзвичайно гострою стала проблема забезпечення інституцій влади та управління фаховими та дисциплінованими службовцями, зокрема в Чернівецькій губернії ледь не половина адміністраторів самим губернатором була визнана неблагонадійними та повністю некомпетентними. Разом із тим, у Львівській та Перемишльській губерніях чиновники відповідали займаним посадам. Значною проблемою для функціонування управлінського апарату було його недофінансування. У 1915 р. за умов загального зменшення фінансування органів окупаційної адміністрації Галичини, скорочувалися видатки на господарські потреби, відрядження і т. ін. Однак, збільшили фінансування на розширення штатів чиновників центральних, крайових і місцевих структурних підрозділів органів влади та почала залучати австрійських громадян до служби в якості перекладачів, писарів, тощо;

✓ основою управлінської організації російської окупаційної адміністрації був принцип поділу її на військову та цивільну. Військове управління Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини було зосереджено в Штабі генерал-губернаторства та його окремих відділах: інтендантському, з квартирної забезпечення військ, військово-санітарному, військово-ветеринарному, військово-окружного контролера та комендантському. Управління цивільним життям краю здійснювали губернатори, градоначальники та начальники повітів під керівництвом Канцелярії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини. Спільною проблемою для цивільних органів управління була фактична нестача чиновників. Регламентована «Тимчасовими положенням...» кількість службовців не справлялася із практичним обсягом роботи, яку доводилося виконувати щоденно. У Канцелярії Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини працювали: начальник канцелярії, юрисконсульт, начальник відділення, помічник начальника відділення, секретар, казначей, писарі та інші. Канцеляристи фізично не могли вирішити проблеми, які потребували розгляду. Кількість нерозглянутих справ швидко зростала та блокувала діяльність. Аналогічна ситуація була й на рівні повітів та

градоначалъств міст. Діяльність Штабу Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини та його відділів була спрямована на забезпечення потреб російської армії та Південно-Західного фронту, розквартирування військ на території Західної України, підтримку порядку та стабільності в прифронтовій зоні. В організаційному та управлінському напрямі Штаб Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини також мав значні проблеми: нестача кваліфікованих кадрів, великий обсяг роботи, незадовільне матеріально-технічне забезпечення, відсутність чіткого та злагодженого співробітництва з військовим командуванням, дублювання повноважень, подвійне, а то й потрійне підпорядкування структурних підрозділів, недостатньо універсальне нормативно-правове законодавство.

Отже, наукове дослідження особливостей формування та функціонування управлінського апарату Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини засвідчує, що недосконалість його структури та нашарування адміністративних центрів, відсутність чітких повноважень та належного фінансування підрозділів, неефективна кадрова система та стратегія формування управлінського апарату, значний обсяг роботи, відсутність єдиного центру вироблення стратегії управлінських рішень, змагання між Ставкою та імперським урядом за підпорядкування тимчасового військового генерал-губернатора Г. Бобринського, постійне втручання військових у діяльність, пріоритет дріб'язкових військових справ над важливими цивільними, об'єктивно зумовлювали провал окупаційної політики в Галичині впродовж 1914–1916 рр.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ***I. Архівні матеріали*****Центральний державний історичний архів України, м. Київ**

Ф. 361. Канцелярия военного генерал-губернатора Галиции. 1914 – 1915 гг.

оп. 1.

1. Спр. 1а. С приказами и приказаниями главного начальника снабжения армий и армиям Юго-Западного фронта, б/д, 159 арк.

2. Спр. 3. С циркулярами военного генерал-губернатора Галиции, 23 сентября 1914 – 4 мая 1915 гг., 30 арк.

3. Спр. 4. О наличном составе управления, 3 сентября 1914 г., 25 арк.

4. Спр. 6. Со списками лиц состоящих на службе в Управлении губерний и начальников уездов, 16 октября – 3 декабря 1914 г., 23 арк.

5. Спр. 7. Со списками лиц состоящих на службе в Управлении губерний и начальников уездов, 23 октября 1914 – 5 июня 1915 гг., 2 арк.

6. Спр. 13. С перепиской департамента полиции по выяснению числа классовых и нижних чинов полиции, занимаемые должности, 28 октября – 7 ноября 1914 г., 87 арк.

7. Спр. 21. Ч. 2. О назначении должностных лиц в управление генерал-губернатора и губернатора управления, 1 сентября – 28 декабря 1914 г., 287 арк.

8. Спр. 33. С ходатайством австрийских чиновников с предоставлением им должностей в Галиции, 28 сентября – 8 ноября 1914 г., 5 арк.

9. Спр. 34. С ходатайством разных лиц с предоставлением им должностей, 22 сентября – 16 декабря 1914 г., 110 арк.

10. Спр. 36. По ходатайствам разных лиц с предоставлением им мест по гражданскому управлению, 23 октября – 22 декабря 1914 г., 510 арк.

11. Спр. 85. Об организации первоначального управления в Галиции, 25 августа 1914 – 12 февраля 1915 г., 16 арк.

12. Спр. 86. Об организации управления в Буковине, 1 – 17 сентября 1914 г., 12 арк.
13. Спр. 87. О жандармском управлении, 26 декабря 1914 – 13 мая 1915 гг., 267 арк.
14. Спр. 89. По финансовым делам, 3 ноября 1914 – 21 декабря 1915 гг., 37 арк.
15. Спр. 90. Об открытии казначейства, 1 сентября 1914 – 23 марта 1915 гг., 37 арк.
16. Спр. 91. О судебных учреждениях, 24 сентября 1914 – 30 марта 1915 гг., 67 арк.
17. Спр. 100. Учреждение в Галиции военно-окружного контроля, 10 сентября 1914 г., 67 арк.
18. Спр. 110. О судебных заведениях, 20 арк.
19. Спр. 139. О денежном довольствии должностных лиц, 8 декабря 1914 – 26 мая 1915 гг., 56 арк.
20. Спр. 294. Приказы войскам временного военного генерал-губернаторства Галиции, войскам, крепости Перемышль и армиям Юго-Западного фронта, 1915 г., 881 арк.
21. Спр. 298. Об организации гражданского управления в Буковине, 10 января – 12 февраля 1915 г., 18 арк.
22. Спр. 299. С временным положением об управлении областями Австро-Венгрии, занятых по праву войны, 17 января 1915 г., 20 арк.
23. Спр. 300. О введении гражданского правления в Галиции, 10 февраля – 29 апреля 1915 г., 36 арк.
24. Спр. 301. О пересмотре положения об управлении неприятельской территории, занятой по праву войны, 1916 г., 37 арк.
25. Спр. 302. О пересмотре положения об управлении неприятельской территорией, занятой по праву войны, 24 ноября 1915 – 31 сентября 1917 гг., 184 арк.

26. Спр. 305. О расширении штатов гражданского управления военного генерал-губернаторства Галиции, 21 ноября – 16 октября 1915 г., 18 арк.
27. Спр. 311. Со сведениями об образовательном цензе чинов гражданского управления Галиции, 1915 г., 138 арк.
28. Спр. 425. С донесениями Львовского губернатора об исполнении обязательных постановлений, 25 февраля 1915 – 16 февраля 1916 гг., 448 арк.
29. Спр. 426. Об исполнении обязательных постановлений по Львовской губернии, 12 января – 20 сентября 1915 г., 244 арк.
30. Спр. 461. О расформировании управления военного генерал-губернаторства Галиции, 24 июня 1915 – 17 января 1916 гг., 125 арк.
31. Спр. 476. Об эвакуации чинов гражданского управления Львовской губернии, 24 июля – 6 сентября 1915 г., 3 арк.
32. Спр. 482. Об эвакуации учреждений Временного генерал-губернаторства находящихся во Львове, 2–20 июня 1915 г., 10 арк.
33. Спр. 512. По представлению к наградам чинов за отличную усердную службу под огнем неприятеля, 24 октября 1915 – 26 августа 1916 г., 79 арк.
34. Спр. 525. О судах в Галиции, 15 января – 23 апреля 1915 г., 235 арк.
35. Спр. 526. О почте и телеграфе в Галиции, 7 января – 25 апреля 1915 г., 97 арк.
36. Спр. 527. О правительственных зданиях в Галиции, 6 января – 7 апреля 1915 г., 78 арк.
37. Спр. 528. О податях и сборах в Галиции, 1915–1916 гг., 76 арк.
38. Спр. 529. О галицийской железной дороге, 1915–1916 гг., 63 арк.
39. Спр. 530. О таможенном сборе в Галиции, 1915–1916 гг., 152 арк.
40. Спр. 531. О лесах в Галиции, 1915–1916 гг., 98 арк.
41. Спр. 532. О городских и общественных учреждениях, 1915–1916 гг., 816 арк.
42. Спр. 533. Об учреждениях земской почты, 1915–1916 гг., 184 арк.

- 43.** Спр. 534. О сохранении памятников старины, 1915–1916 гг., 164 арк.
- 44.** Спр. 537. О госпиталях и лечебных заведениях, 1915–1916 гг., 98 арк.
- 45.** Спр. 539. О детских приютах, 1915–1916 гг., 153 арк.
- 46.** Спр. 588. О банках и кредитной торговле, 1915–1916 гг., 71 арк.
- 47.** Спр. 965. Журнал прихода и расхода канцелярии военного генерал-губернатора, 1915 г., 156 арк.

Ф. 363. Штаб военного генерал-губернатора Галиции. 1914 – 1917 гг.

оп. 1.

- 48.** Спр. 1. Об укомплектовании личного состава, 9 августа – 31 декабря 1914 г., 271 арк.
- 49.** Спр. 4. О назначении и перемещении чинов по службе, 25 ноября – 31 декабря 1914 г., 208 арк.
- 50.** Спр. 12. Перечень расходов по содержанию штаба. Временное положение об управлении областями Австро-Венгрии, 13 окт. 1914 – 18 марта 1915 г., 78 арк.
- 51.** Спр. 19а. Отчет штаба о деятельности Временного военного генерал-губернатора Галиции, 29 авг. 1914 – 1 июля 1915 гг., 5 арк.
- 52.** Спр. 19б. Отчет о действиях и расходах Управления по квартирному довольствию войск временного генерал-губернатора Галиции, октябрь 1914 – июль 1915 гг., 174 арк.
- 53.** Спр. 19в. Отчет о деятельности военно-санитарного управления, сентябрь – июнь 1915 г., 87 арк.
- 54.** Спр. 19г. Отчет о деятельности управления коменданта г. Львова. 4 сентября 1914 – 1 июля 1915 гг., 27 арк.
- 55.** Спр. 19д. Отчет о деятельности военно-окружного контролера Галиции, 1 ноября 1914 – 1 июля 1915 гг., 34 арк.

- 56.** Спр. 19е. Отчет о деятельности интендансткого управления, 7 сентября 1914 – 1 июля 1915 гг., 34 арк.
- 57.** Спр. 19ж. Отчет о деятельности Полевого казначейства, 14 сентября 1914 – 1 июля 1915 гг., 19 арк.
- 58.** Спр. 32. Подлинные приказы временного военного генерал-губернаторства, 3 мая 1915 – 23 марта 1916 гг., 213 арк.
- 59.** Спр. 45. О высочайшем приезде в г. Львов государя императора, 10 марта – 2 июля 1915 г., 92 арк.
- 60.** Спр. 47. Об эвакуированных офицерах и военных чиновниках, 31 марта – 26 мая 1915 г., 497 арк.
- 61.** Спр. 48а. Приказы по войскам Львовского гарнизона, 4 января – 2 июня 1915 г., 35 арк.
- 62.** Спр. 80. Сведения секретных сотрудников по наблюдению, 6 апреля – 9 мая 1915 г., 148 арк.
- 63.** Спр. 143. О продовольственной материальной помощи местному населению, 1914–1915 гг., 194 арк.
- 64.** Спр. 181. Распоряжения и руководящие циркуляры по военной цензуре, 13 октября 1916 – 13 июля 1917 гг., 196 арк.
- 65.** Спр. 182. Доклады по военно-цензурному отделению штаба, 23 октября 1916 – 9 октября 1917 г., 42 арк.
- 66.** Спр. 183. Дислокация военно-цензурных пунктов, 20 октября 1916 – 19 марта 1917 гг., 13 арк.
- 67.** Спр. 185. Переписка по третным отчетам военных цензоров, 10 января 1916 – 5 января 1917 гг., 44 арк.
- 68.** Спр. 186. Переписка по третным отчетам военных цензоров. Часть II, 19 декабря 1916 – 25 января 1917 гг., 74 арк.
- 69.** Спр. 191. Требования на канцелярские расходы по военной цензуре, 20 октября 1916 – 2 мая 1917 гг., 22 арк.
- 70.** Спр. 192. Дела о введении военной цензуры, учреждении военно-цензурных пунктов, их дислокации, об обязанностях военных цензоров.

Временное положение о военной цензуре, правила по организации и исполнению цензуры, перечень сведений, подлежащих предварительному просмотру военной цензуры. Имеются списки цензоров. Отчеты военных цензоров, 13 октября 1916 – 11 августа 1917 гг., 254 арк.

71. Спр. 202. Список личного состава военных цензоров Областного комиссариата в Галиции и Буковине, 1917 г., 75 арк.

72. Спр. 209. Приказы и приказания и разные распоряжения начальства, касающиеся военной цензуры, 18 февраля – 7 июля 1917 г., 14 арк.

73. Спр. 217. Переписка по третним отчетам военных цензоров. Часть III, 27 февраля – 2 апреля 1917 г., 240 арк.

74. Спр. 327. Дело Главного краевого благотворительного общества, 1914–1916 гг., 119 арк.

75. Спр. 609. О продовольственной помощи местному населению, 1914–1916 гг., 389 арк.

Ф. 365. Жандармские учреждения временного военного генерал-губернаторства Галиции. 1914 – 1915 гг.

оп. 1.

76. Спр. 30. Приказ по штабу от 1 января 1915 г. о назначении военных цензоров, 1915 г., 18 арк.

77. Спр. 60. Дело об учреждении Временного военного жандармского управления военного генерал-губернатора Галиции, 54 арк.

78. Спр. 42. Дело о введении военной цензуры в Галиции, 1 января – 24 сентября 1915 г., 219 арк.

79. Спр. 110. Дело об осуществлении военной цензуры в Галиции, 4 апреля – 27 мая 1915 г., 20 арк.

80. Спр. 202. Дело о введении военной цензуры, 24 января – 1 сентября 1915 г., 336 арк.

81. Спр. 211. Циркуляр воєнному цензору от 5 марта 1915 г. и его обяванностям, 1915 г., 4 арк.

Центральний державний історичний архів України, м. Львів

Ф. 645. Канцелярія губернатора у м. Перемишль, 1915–1916 рр.

оп. 1.

82. Спр. 1. Накази військового генерал-губернатора Галичини за лютий – березень 1915 р., 3 арк.

83. Спр. 3. Обіжники та постанови військового генерал-губернатора Галичини у Львові та губернатора про введення нових положень у політико-адміністративне та економічне управління Перемишльської губернії окупованої російськими військами, 67 арк.

84. Спр. 6. Обіжник генерал-губернатора Галичини про здачу в оренду землі власників, які втекли з своїх господарок, 46 арк.

85. Спр. 7. Обіжник генерал-губернатора Галичини губернатору та останнього начальника повітів представити відомості про землеволодіння єврейського населення за межами міст і містечок Галичини, 33 арк.

86. Спр. 94. Протокол дізнання, складений околичним наглядцем м. Любачів, у справі про конфіскацію забороненої літератури Ф. Енгельса, Т. Шевченка та інших авторів, «українофіла» Дмитра Мудрецького з додатком супровідного листа 24 квітня 1915 р., 5 арк.

87. Спр. 101. Рапорт, протоколи обшуку та дізнання в зв'язку з притягненням до відповідальності жителів с. Білинки Самбірського повіту Йосифа Фірлети, Ісака Друнда за поширення чуток, квітень 1915 р., 6 арк.

Ф. 694 Колекція документів до історії перебування російських військ на території Галичини в період Першої світової війни. 1915–1917 рр.

оп. 1.

88. Спр. 1. Розпорядження, накази, обіжники військового міністра, військового генерал-губернатора Галичини, начальника військових повідомлень армій Південно-Західного фронту та ін., 1914–1915 рр., 104 арк.

Державний архів Івано-Франківської області

Ф. 10. Печеніжинське повітове староство м. Печеніжина Печеніжинського повіту (1898–1921 рр.).

оп.1.

89. Спр. 19. Циркуляри и распоряжения президиума наместничества и переписка о наблюдении за транспортным движением и пассажирами, пересекающими границы Австро-Венгерской монархии в военное время (10.08.1914 г. – 25.08. 1914 г.), 6 арк.

Державний архів Львівської області

Ф. 2. Городское управление (Магистрат) г. Львова.

оп. 7. Промышленный отдел «Б»

90. Спр. 17. Дела о выдаче лицензий на торговлю, 55 арк.

91. Спр. 706. Дела о выдаче лицензий на торговлю промышленными товарами Бернфельд Дебора. 57 арк.

Ф. 905. Управление начальника Бродского уезда. 1914–1917 гг.

оп. 1.

92. Спр. 98. С бумагами Бродской санитарно-исполнительной комиссии (14.03.1915 г. – 15.08.1915 г.), 3 арк.

93. Спр. 99. О ходе болезней в Бродовском уезде (24.01.1915 г. – 31.04.1915 г.), 65 арк.

94. Спр. 100. О поставке подвод для войск (3.01.1915 г. – 23.05.1915г.), 92 арк.

Ф.907. Канцелярия Львовского губернатора 1914 – 1917 гг.

оп. 1.

95. Спр. 10. О найме стражи на частные средства землевладельцев и упразднение ее (29.11.1914 г. – 2.12.1914 г.), 6 арк.

96. Спр. 11. О найме стражи на частные средства землевладельцев и упразднение ее (17.09.1914 г. – 24.12.1914 г.), 53 арк.

97. Спр. 14. О поставке рабочих подвод для изыскания и постройки железно-дорожного пути, укрепления позиций (3.09.1914 г. – 17.12.1914 г.), 28 арк.

98. Спр. 26. О найме стражи на частные средства землевладельцев и упразднение ее (17.12.1914 г. – 24.04.1915 г.), 58 арк.

99. Спр. 33. О причиненных убытках войсками и отдельными нижними чинами (16.09.1914 г. – 10.02.1915 г.), 3 арк.

100. Спр. 35. О расхищении и охране имущества, 33 арк.

101. Спр. 141. С отчетом по управлению Львовской губернией (3.08.1915 г. – 22.09.1915 г.), 116 арк.

Державний архів Тернопільської області

Ф. 370. Управління начальника Збаразького повіту, м. Збараж Тернопільської губернії. 1914–1917 рр.

оп. 1.

102. Спр. 211. Распоряжение Тернопольского губернатора о предоставлении сведений по количеству фабрик и заводов в Збаражском уезде за 1915 г. (28.02.1915 г. – 31.12.1915 г.), 120 арк.

Державний архів Чернівецької області

Ф. 283. Канцелярія Чернівецького губернатора

оп. 1.

103. Спр. 56. Листування з Міністерством внутрішніх справ Російської імперії, військовим генерал-губернатором областей Австро-Угорщини, зайнятих за правом війни, військовим генерал-губернатором Галичини, головним начальником постачання армій Південно-Західного фронту, 1914–1917 рр., 237 арк.

II. Опубліковані документи і матеріали

104. Буковина в роки Першої світової війни 1914–1918 рр. Документи / упорядкування, передмова, коментарі, переклад з німецької та російської мов В. М. Ботушанського. – Чернівці : Технодрук, 2014. – 356 с.

105. Военные преступления Габсбургской монархии 1914–1917 гг. : в 3 кн. – Кн. 1. Галицкая Голгофа [ред. П. С. Гардый]. – Trumbull, 1964. – 300 с.

106. Галицийская операция 1914 г. : сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914–1917 гг.). – М.: Воениздат, 1939. – 350 с.

107. Год войны с 19-го июля 1914 г. по 19 июля 1915 г. Высочайшие манифесты. Воззвания Верховного Главнокомандующего. Донесения от Штаба Верховного Главнокомандующего. – М. : Издание Д. Я. Маковского, 1915. – 588 с.

108. Горлицкая операция: сборник документов Мировой империалистической войны на русском фронте (1914–1917 гг.). / ред. В. Е. Белолипецкий – М.: Военное изд-во Народного комиссариата обороны СССР, 1941. – 408 с.

109. Международные отношения в эпоху империализма: документы из архивов царского и Временного правительств. 1878–1917. Серия III. 1914 – ; 1917 гг. Т. 1–10. – М. Л. : Гос. соц.- эконом. изд-во, 1931–1938. – 483 с.

110. Москвофільство: документи і матеріали [С.А.Макарчук (ред.), О. Сухий (вступ)]. – Львів : ЛНУ ім. І. Франка, 2001. – 236 с.

111. Особые журналы Совета Министров Российской империи 1909–1917 гг. – М. : РОССПЭН, 2002. – 592 с.

112. Особые журналы Совета министров Российской империи. 1915 год / Федеральное архивное агентство; Российский гос. исторический архив / Б. Д. Гальперина (редкол.), Б. Д. Гальперина (отв. сост.). – М. : РОССПЭН, 2008. – 716 с.

113. Отчет временного военного генерал-губернатора Галиции по управлению краем за время с 1 сентября 1914 года по 1 июля 1915 года. – К. : Типогр. штаба Киев. воен. окр., 1916. – 49 с.

114. Отчет по Львовскому градоначальству (с 21 августа по день эвакуации Львова 7 июня 1915 г.) Приложение к отчету военного генерал-губернатора Галиции № 5. – К. : Типогр. штаба Киев. воен. окр., 1916. – 18 с.

115. Отчет представителя Министерства торговли и промышленности о нефтяной промышленности Галиции и казенном заводе в Дрогобыче. – К., 1915. – 120 с.

116. Під колоніальним гнітом. Північна Буковина в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.: документи і матеріали / упор. В. Ботушанський. – Ужгород : Карпати, 1986 – 206 с.

117. Полный свод законов Российской империи. Все 16 томов со всеми относящимися к ним Положениями и с дополнениями, узаконенными по 1 ноября 1910 года: в 2-х кн. / под ред. А. А. Добровольского, сост. А. А. Саатчиан. – Кн. 2. – Т. VIII-XVI. – СПб., 1911. – 4679 с.

118. Полный свод законов Российской империи. Все 16 томов со всеми относящимися к ним Положениями и с дополнениями, узаконенными по 1 ноября 1910 года: в 2-х кн. / под ред. А. А. Добровольского, сост. А. А. Саатчиан. – Кн. 1, т. I-VIII. – СПб., 1911. – 3522 с.

119. Положение о полевом управлении войск в военное время. – СПб., 1914. – 284 с.

120. Совет министров Российской империи в годы Первой мировой войны. Бумаги А. Н. Яхонтова (Записи заседаний и переписка). – СПб.: «Дмитрий Буланин», 1999. – 559 с.

III. Мемуари та спогади

121. Белевская М. Я. Ставка Верховного Главнокомандующего в Могилеве 1915–1918 гг. Личные воспоминания / Марина Яковлевна Белевская (ур. Летягина). – Вильно : Типография Я. Левина, 1932. – 50 с.

- 122.** Бережанщина в спогадах емігрантів / [упоряд. Н. Волинець]. – Тернопіль, 1993. – 392 с.
- 123.** Броди і Брідщина : [історично-мемуарний збірник / ред. Я. Чума]. – Торонто, Онтаріо : [б. в.], 1988. – 671 с.
- 124.** Брусилов А. А. Мои воспоминания / Алексей Алексеевич Брусилов / сост. В. А. Авдеев, С. Г. Нелипович. – М. : ОЛМА-ПРЕСС Звездный мир, 2004. – 446 с.
- 125.** Бучаччина. Історико-мемуарний збірник – Нью-Йорк ; Лондон ; Париж ; Сидней ; Торонто : НТШ, 1972. – 942 с.
- 126.** Бьюкенен Дж. Мемуары дипломата / Дж. Бьюкенен [текст печат. по изд. 1924 г., перев. с англ. С. Алексеева] – М. : Международные отношения, 1991. – 341 с.
- 127.** Верцинский Э. А. Год революции. Воспоминания офицера генерального штаба за 1917–1918 годы / Эдуард Александрович Верцинский. – Таллинн; Ревель : ERK, 1929. – Таллинн, 1929. – 66 с.
- 128.** Віт Я. Спогади з мого перебування в Перемишлі під час російської облоги 1914–1915 рр. / Ярослав Віт. – Львів : Каменярь, 2003. – 48 с.
- 129.** Влох М. Винники. Звенигород. Унів та довкільні села. Історико-мемуарний збірник // М. Влох. – Чикаго : [б. в.], – 1970. – 526 с.
- 130.** Войталовский Л. По следам войны. Походные записки 1914–1917 гг. [предисловие Д. Бедного] / Л. Войталовский– Л. : [Б. и.], 1925. – 346 с.
- 131.** Галаган М. М. З моїх споминів : (1880-ті – 1920 рр.) / Микола Михайлович Галаган / комент. : Осташко, Т. Осташко (передм., комент.), В. Соловійова (передм., комент.). – К. : Темпора, 2005. – 656 с.
- 132.** Геруа Б. В. Воспоминания о моей жизни. : в 2 т. / Борис Владимирович Геруа [под ред. А. А. Геринга]. – Париж : Танаис, 1969. – Т. 1. – 294 с.
- 133.** Геруа Б. В. Воспоминания о моей жизни: в 2 т. / Борис Владимирович Геруа [под ред. А. А. Геринга]. – Париж : Танаис, 1969. – Т. 2. – 242 с.

134. Грей М. А. Мой отец генерал Деникин : [воспоминания] / Марина Антоновна Грей [А. Я. Дегтярев (общ. ред.), Ю. В. Мухачев (сост., авт. предисл.), В. П. Большаков (пер.), Г. В. Волкова (пер.)]. – М. : Парад, 2006. – 310 с.

135. Гумилёв Н. С. Записки кавалериста / Николай Степанович Гумилёв. – М. : Вече, 2007. – 384 с. – (Серия: Белогвардейский роман).

136. Гурко В. И. Война и революция в России: мемуары командующего Западным фронтом, 1914–1917 / Василий Иосифович Гурко; [пер. с англ. М. Г. Барышников]. – М. : Центрполиграф, 2007. – 400 с.

137. Деникин А. И. Путь русского офицера / Антон Иванович Деникин [сост., вступ. ст. В. Г. Черкасов-Георгиевский]. – М. : Вагриус, 2007. – 636 с. – (Серия: Мой 20 век).

138. Дорошенко Д. І. Мої спомини про недавнє минуле (1914–1920): науково-популярне видання / Дмитро Іванович Дорошенко [ред. Артем Троскот]. – К. : Темпора, 2007. – 632 с.

139. Извольский А. П. Воспоминания [печат. по изд. 1924 г., перев. с англ. А. Сперанского] / А. П. Извольский: пер. с англ. – 2-е изд. /– М. : Международные отношения, 1989. – 192 с.

140. Историко-мемуарний збірник Чортківської округи: повіти Чортків, Копичинці, Борщів, Заліщики: – Т. XXVI. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : НТШ / Серія Укр. Архів, 1974. – 927 с.

141. Кобець О. Записки полоненого: пригоди і враження учасника Першої світової війни / Олекса Кобець . – К. : Глобус, 1993. – 336 с.

142. Лемке М. К. 250 дней в царской ставке 1914–1915 / М. К. Лемке. – Минск : Харвест, 2003. – 448 с. – (Серия: Воспоминания. Мемуары).

143. Лемке М. К. 250 дней в царской ставке 1916 / М. К. Лемке. – Минск : Харвест, 2003. – 672 с. – (Серия: Воспоминания. Мемуары).

144. Макух І. На народній службі : спогади / Іван Макух. – К. : Основні цінності, 2001. – 572 с.

- 145.** Милюков П. Н. Воспоминания / П. Н. Милюков: в 2 т. – Т. 2 (1907 – 1917 гг.). – М. : ИПЛ, 1990. – 446 с.
- 146.** Палеолог М. Царская Россия во время мировой войны [пер. с фр. - 2-е изд.]/ Морис Палеолог;. – М. : Международные отношения, 1991. – 240 с.
- 147.** Підгаєцька земля : історично-мемуарний збірник: [ред. Т. Гунчак]. Т. 24. – Детройт : НТШ / Український архів, – 1980. – 744 с.
- 148.** Поливанов А. Д. Из дневников и воспоминаний по должности военного министра и его помощника. 1907–1916 гг. / А. А. Поливанов. – М. : Высш. Военный Ред. Совет, 1924. – 240 с.
- 149.** Родзянко М. В. Крушение Империи / М. В. Родзянко. – М. : Скифы, 1992. – 119 с.
- 150.** Сазонов С. Д. Воспоминания – Репр. воспр. изд. 1927 г. –/ С. Д. Сазонов. – М. : Международные отношения, 1991. – 399 с.
- 151.** Фалькенгайн Э. Верховное командование 1914–1916 гг. в его важнейших решениях / Э. Фалькенгайн; пер. с нем. – СПб. : Военный Ред. Совет, 1923. – 279 с.
- 152.** Чикаленко Є. Х. Щоденник : [у 2 т.] / Євген Харлампійович Чикаленко. – К. : Темпора, 2005. – (Vita Memoriae). – Т. 1 : (1907–1917.) – 2004. – 426 с.

IV. Тогочасна газетна періодика

- 153.** Армейский вестник, издаваемый при Штабе главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. 1914–1916. – 1914. – № (10-VIII). – № 61 (30-XII).
- 154.** Армейский вестник, издаваемый при Штабе главнокомандующего армиями Юго-Западного фронта. 1914–1916. – 1915. – № 62 (1-I). – № 214 (31-XII).
- 155.** Армейский вестник, издаваемый при Штабе главнокомандующего армиями Юго-западного фронта. 1914–1916. – 1916. – № 215 (3-I). – № 421 (дек.).

- 156.** Бюллетень Комитета Юго-западного фронта. – К., 1915. – № 1 (20-IX). – № 6 (15-XII).
- 157.** Военные известия. – Рига (Лифляндск. губ.), 1914. – № 1 (6-VIII). – № 71 (12-IX).
- 158.** Львовский вестник. Ежедневная газета. – 1915. – № 1 (1-III). – № 93 (3-VI).
- 159.** Львовское военное слово. Ежедневная военная, политическая, общественная и литературная газета. – 1914. – № 1 (26-IX) – № 83 (31-XII).
- 160.** Львовское военное слово. Ежедневная военная, политическая, общественная и литературная газета. – 1915. – № 84 (1-I). – № 197 (9-VI).
- 161.** Прикарпатская Русь. – 1914. – 22 вересня.
- 162.** Прикарпатская Русь. – 1914. – 11 жовтня.
- 163.** Прикарпатская Русь. – 1914. – 4 декабря.

V. Наукові монографії, статті

- 164.** Авербах О. И. Законодательные акты, вызванные войной 1914–1915 гг. Законы, манифесты, рескрипты, указы / О. И. Авербах. – Т. 1. – СПб., 1915. – 700 с.
- 165.** Аврех А. Я. Царизм накануне свержения / Арон Яковлевич Аврех. – М. : Наука, 1989. – 254 с.
- 166.** Адамович С. Станиславів у часи лихоліть Великої війни (1914–1918 рр.). / С. Адамович. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2013. – 38 с.
- 167.** Ананьич Б. В. Сергей Юльевич Витте и его время / Р. Ш. Ганелин ; РАН, Институт российской истории. Санкт-Петербургский филиал. – СПб. : Дмитрий Буланин, 1999. – 430 с.
- 168.** Анатомия революции: 1917 год в России: массы, партии, власть / РАН; Институт российской истории. Санкт-Петербургский филиал / [В. Ю. Черняев (отв. ред.)]. – СПб. : Глаголь, 1994. – 444 с.

169. Андриевский И. Е. Лекции по истории полицейского права и земских учреждений в России / И. Е. Андриевский. – СПб. : Типография В. Грацианского, 1883. – 69 с.

170. Апарат управління Галичиною у складі Австро-Угорщини : навч. посібн. / В. С. Кульчицький, І. Й. Бойко, О. І. Мікула, І. Ю. Настасяк; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів. : Тріада плюс, 2002. – 82 с.

171. Аристов Ф.Ф. Карпато-русская проблема / Ф. Ф. Аристов // Литературное развитие Подкарпатской (Угорской) Руси. – М., 1995. – С. 23–37.

172. Аркуша О. Русофільство в Галичині в середині ХІХ – на початку ХХ ст.: генеза, етапи розвитку, світогляд / О. Аркуша, М. Мудрий // Вісник Львівського університету. Серія історична. — Львів, 1999. – Вип. 34. С. 231–268.

173. Баран І. В. Вплив бойових дій на становище міст і сіл Східної Галичини на початку Першої світової війни. / І. В. Баран // Держава та армія. Вісник національного університету «Львівська політехніка» — Львів, 2009. – № 652. С. 46–55.

174. Баран І. В. Галичина на початку Першої світової війни: проблема біженців / І. В. Баран // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. – Серія : Історія. – Тернопіль, 2009. – Вип. 2. – С. 72–77.

175. Баран І. В. Політична діяльність російської окупаційної адміністрації в Галичині (1914–1915 рр.) / І. В. Баран // Вісник Прикарпатського університету. Серія : Історія. – Івано-Франківськ, 2010. – Вип. ХVІІ. – С. 154–161/

176. Бахтурина А. Ю. Окраины российской империи: государственное управление и национальная политика в годы первой мировой войны (1914–1917 гг.) / Александра Юрьевна Бахтурина. – М. : РОССПЭН, 2004. – 392 с.

177. Бахтурина А. Ю. Политика Российской Империи в Восточной Галиции в годы Первой мировой войны. / Александра Юрьевна Бахтурина [В. В. Шелохаев (предисл.)]. – М. : АИРО-XX, 2000. – 264 с.

178. Бекер Ж. Ж. Новое в изучении Первой мировой войны во Франции. / Ж. Ж Бекер // Новая и новейшая история. – 1999. – № 2. – С. 44–45.

179. Белявский Н. Н. Полицейское право. конспект лекцій. – 3-е изд. – / Н. Н. Белявский. – Петроград, 1915 . – 409 с.

180. Берест І. Р. Репресивні акції щодо населення Східної Галичини в роки Першої світової війни / І. Р. Берест // Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка»– Львів, 2007. – № 584. – С. 52–57.

181. Бородин Ф. М. Мировая война 1914–1918 / Ф. М. Бородин. – М., Воениздат, 1939. – 72 с.

182. Ботушанський В. Російські плани інкорпорації Буковини (1914–1916 рр.). / В. Ботушанський // Науковий вісник Чернівецького університету: зб. наук. праць. – Вип. 229–230 : Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці, 2004. С. 27–29.

183. Бурчак Л. Галиция, ее прошлое и настоящее / Л. Бурчак. – М. : Читатель, 1914. – 38 с.

184. Ваврик В. Р. Терезини Талергоф. Сборник. (Статьи, очерки, стихи, драматические картины, рассказы, воззвания, заметки, справки) / В. Ваврик. – Львов, 1964. – 214 с.

185. Велика війна 1914–1918 рр. і Україна / упорядн. О. П. Рєєнт. – К. : ТОВ «Вид-во “Кліо”», 2014. – 784 с.

186. Великочий В. С. Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914–1919 рр. : [монографія] / Володимир Степанович Великочий/ – Івано-Франківськ : Вид-во дизайн. від. Центру інформ. технологій Прикарпат. нац. ун-ту ім. В. Стефаника, 2009. – 811 с.

187. Вергун Д. Что такое Галиция? / Д. Вергун. – СПб.: [б. и.], 1915. – 46 с.

- 188.** Вержховский Д. В. Первая мировая война. 1914–1918 / Д. В. Вержховский, В. Ф. Ляхов. – М. : Воениздат, 1964. – 308 с.
- 189.** Верига В. І. Визвольна боротьба в Україні 1914–1923 рр. : у 2 т. / Василь Іванович Верига [наук. ред. Юрій Сливка, Олена Аркуша]. – Львів : НАН України; Інститут українознавства ім. Івана Крип'якевича, 2005. – Т. 1. – 523 с.
- 190.** Волковинський В. М. Бойові дії на українських землях у роки Першої світової війни / Валерій Миколайович Волковинський // Укр. іст. журн. – 2004. – № 4. – С. 38–56.
- 191.** Галицька-Дідух Т. В. Навчально-методичні матеріали: 20. Історія України (1900–1921 рр.). Практикум. Навчально-методичний посібник для студентів історичної спеціальності / Т. В. Галицька-Дідух. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ, 2006. – 112 с.
- 192.** Ганелин Р. Ш. В России двадцатого века. Статьи разных лет / Р.Ш. Ганелин. – М. : Новый хронограф, 2014. – 324 с.
- 193.** Ганелин Р. Ш. Российская государственность и первая мировая война / Р.Ш. Ганелин, М. Ф. Флоринский // Февральская революция: от новых источников к новому осмыслению. – М., 1997. – С. 11–22.
- 194.** Герасименко М. П. До питання про характер подій в Східній Галичині на початку листопада 1918 р. / М. П. Герасименко, М. М. Кравець, Г. І. Ковальчук // Укр. іст. журн. – 1959. – № 3. – С. 86–94.
- 195.** Гермайзе О. Матеріали до історії українського руху за світової війни / О. Гермайзе // Український археографічний збірник: . – К., 1926. – Т. 1. – С. 274–354.
- 196.** Гермайзе О. Противоєнні прокламації часів світової війни / О. Гермайзе // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С.123–145.
- 197.** Гессен В. М. Вопросы местного управления / В. М. Гессен. – СПб. : Право, 1904. – 236 с.
- 198.** Гессен В. М. Лекции по полицейскому праву. Изд. студентов 1907–1908. / В. М. Гессен. – СПб. : Север, 1908. – Вып. 1. – 196 с.

199. Гетрелл П. Беженцы в России в период Первой мировой войны / П. Гетрелл // Исторические записки. – М., 2001. – С. 46–47.

200. Гетрелл П. Беженцы и проблема пола в России во время Первой мировой войны / П. Гетрелл // Россия и Первая мировая война. Материалы Международного научного colloквиума. – СПб., 1999. – С. 112–128.

201. Головченко В. І. Українське питання в роки Першої світової війни / В. І. Головченко [НАН України. Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса]. – К., 2009. – 448 с.

202. Горбань Ю. Український політичний вибір в контексті Першої світової війни / Ю. Горбань, В. Шпаченко // Перша світова війна і слов'янські народи. К., 2000. – С. 48–51.

203. Градовский А. Д. Начало русского государственного права / А. Д. Градовский // Собр. соч.: в 9 т. – Тип. М. М. Стасюлевича, 1904. – Т. 9. – СПб. : Скоропечатня А. Пороховщикова, 1895. – 599 с.

204. Грицак Я. Й. Нарис історії України. Формування модерної української нації XIX–XX ст. : навч. посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів історичних факультетів вузів, вчителів / Ярослав Йосипович Грицак. – [2-е вид.]. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.

205. Грушевський М. С. Новий період історії України за роки від 1914 – до 1919. / М. С. Грушевський. – К. : Либідь, 1992. – 44 с.

206. Гунчак Т. Г. Україна: перша половина XX ст. Нариси політичної історії / Тарас Григорович Гунчак. – К. : Либідь, 1993. – 288 с.

207. Данилов Ю. Н. Великий князь Николай Николаевич / Ю. Н. Данилов. – М. : Кучково поле, 2006. – 480 с.

208. Дашкевич Я. Дорогами української Кліо. Про становище історичної науки в Україні / Ярослав Дашкевич // Україна в минулому. Вип. VIII. – Київ; Львів, 1996. – С. 54–63.

209. Дашкевич Я. Р. Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України (друга половина XIX – XX ст.): доповідь про

друковані праці, подана на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук / Я. Р. Дашкевич– К., 1994. – 60 с.

210. Дерюжинский В. Ф. Полицейское право : пособие для студентов. – Изд. 2-е, / В. Ф. Дерюжинский. – СПб. : Сенатская типография, 1908. – 552 с.

211. Дещинський Л. Є. Революційні події на Південно-Західному, Румунському фронтах і Чорноморському флоті в 1917 році / Л. Є. Дещинський. – Львів : Каменяр, 1973. – 187 с.

212. Дружковский В. Современная Галиция / В. Дружковский. – Екатеринослав, 1914. – 16 с.

213. Ерощкин Н. П. История государственных учреждений дореволюционной России. – [Изд. 3-е.] – / Н. П. Ерощкин. – М. : Высш. шк., 1983. – 352 с.

214. Єфремов С. До Історії «Галицької Руїни» 1914–1915 рр. / С. Єфремов // Україна. – 1924. – Кн. 4. С. 127–144.

215. Жандармы России: Политический розыск в России. XV–XX век: Новейшие исследования / Владлен Семенович Измозик (сост.). – СПб. : Издательский Дом «Нева», 2002. – 639 с.

216. Заброварний Б. Й. Українське село в роки Першої світової війни : навч. посіб. / Б. Й. Заброварний, О. Г. Михайлюк. – Луцьк : Надстир'я, 2002. – 148 с.

217. Загребельна Н. І. Велика війна: українство і благодійність (1914–1917 рр.) / Ніна Іванівна Загребельна, Ігор Анатолійович Коляда. – К. : Інститут історії України; Національний педагогічний ун-т ім. М. П. Драгоманова, 2006. – 194 с.

218. Зайончковский А. М. Первая мировая война / Андрей Медардович Зайончковский. – СПб. : Полигон, 2000. – 878 с.

219. Зайончковский П. А. Правительственный аппарат самодержавной России в XIX веке / Пётр Андреевич Зайончковский. – М. : Мысль, 1978. – 228 с.

220. Зайончковский П. А. Самодержавие и русская армия на рубеже XIX–XX столетий. 1881–1903. / Пётр Андреевич Зайончковский. – М. : Мысль, 1973. – 351 с.

221. Залізняк М. Українці, Росія й війна. Замітки й матеріали / М. Залізняк. – К. : Наклад і друк партійної друкарні УПСР, 1915. – 42 с.

222. Заполовський В. Вплив Горлицької операції на активізацію бойових дій на фронтах Східної Галичини та Буковини (травень-червень 1915 р.) / В. Заполовський // Перша світова війна: Історичні долі народів Центральної та Східної Європи : матеріали Міжн. наук. конф., присвяченої 80-річчю Буковинського народного віча, (Чернівці, 22–24 вересня 1998 р.). – Чернівці : Рута, 2000. – С. 31–39.

223. Заполовський В.М. Буковина в останній війні Австро-Угорщини 1914–1918 / Володимир Миколайович Заполовський. – Чернівці : Золоті литаври, 2003. – 284 с.

224. Ивановский В. В. Учебник административного права (Полицейское право. Право внутреннего управления). – 3-е изд. – / В. В. Ивановский. – Казань, 1911. – 516 с.

225. Игнатъев Е. Россия и окраины / Е. Игнатъев. – СПб., 1906. – С.5.

226. История государственного управления в России / под ред. А. Н. Марковой, Ю. К. Федулова. – 3-е изд., перераб. и доп. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2007. – 319 с.

227. История Первой мировой войны 1914–1918 гг.: в 2 т. / под ред. И. И. Ростунова : – М. : Наука, 1975. – Т. 1. – 1975. – 215 с.

228. История Первой мировой войны 1914–1918 гг. в 2 т. / под ред. И. И. Ростунова : – М. : Наука, 1975. – Т. 2. – 1975. – 231 с.

229. Ісаєвич Я. Д. Україна давня і нова. Народ, релігія, культура / Я. Д. Ісаєвич. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – 336 с.

230. Казанский П. Е. Присоединение Галичины, Буковины и Угорской Руси / П. Е. Казанский. – Одесса, 1914. – 23 с.

231. Каппелер А. Національний рух українців у Росії та Галичині: спроба порівняння / А. Каппелер // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1992. – Вип. 1. – С. 104–119.

232. Каппелер А. Росія як поліетнічна імперія. Виникнення, історія, розпад / А. Каппелер; [пер. з нім. Х. Назаркевич, наук. ред. М. Крикун]. – Львів, 2005. – 360 с.

233. Карпинець І. Галичина: Військова історія 1914–1921 років / І. Карпинець. – Львів : Панорама, 2005. – 375 с.

234. Катанина Т. М. Россия в первой мировой войне 1914–1917 гг.: Экономика и экономическая политика Ч. 1: Экономическая политика царского правительства в первые годы войны 1914 г. – середина 1916 г.: учебное пособие / Т. М. Катанина. – М. : Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2003 – 148 с.

235. Киричук О. Львівський Ставропігійський інститут у громадському житті Галичини другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / О. Киричук. – Львів : Логос, 2001. – 152 с.

236. Клапчук В. М. Руйнівний вплив Першої світової війни на соціально-економічний стан центрального Передкарпаття / В. М. Клапчук // Україна : Культурна спадщина, національна свідомість, державність НАН України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2009. – Вип. 18: Західно-Українська Народна Республіка: до 90-річчя утворення. – С. 131–139.

237. Клапчук В. М. Перша світова війна на Делятинщині / В. М. Клапчук, М. М. Клапчук // Делятинщина: історико-географічне дослідження / В. М. Клапчук, М. М. Клапчук. – Делятин, 2007. – С. 133 – 137.

238. Клапчук М. М. Історико-етнографічний нарис Делятинщини (від найдавніших часів до 1939 року) : монографія / М. М. Клапчук, В. М. Клапчук. – Делятин, 2000. – 120 с.

239. Коляда І. А. Українська інтелігенція в Росії: суспільно-політична та соціально-культурна діяльність (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) / Ігор

Анатолійович Коляда. – К. : Інститут історії України НАН України, 2010. – 400 с.

240. Компанієць І. І. Революційний рух в Галичині, Буковині та Закарпатській Україні під впливом ідей Великого Жовтня (1917–1920 рр.) / І. І. Компанієць. – К. : АН УРСР, 1957. – 111 с.

241. Компанієць І. І. Становище і боротьба трудящих мас Галичини, Буковини та Закарпаття на початку ХХ ст. (1900–1919 роки) / І. І. Компанієць. – К. : АН УРСР, 1960. – 372 с.

242. Кондратюк К. Втрати Східної Галичини в роки Першої світової війни / К. Кондратюк // Військово-науковий вісник. – Вип. 7. – Львів, 2005. – С. 77–88.

243. Корнилович М. Плани «восоединения галицьких униатів» в 1914–1915 рр. / М. Корнилович // Україна. – 1925. – Кн. 3. – С. 72.

244. Королько А. Російська окупація Покуття в період Першої світової війни (1914–1917 рр.) / Андрій Королько // Питання історії України : збірник наукових праць кафедри історії України Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича. – Чернівці, 2012. – Т. 105. – С. 24–33.

245. Королько А. Покуття у роки Першої світової війни / А. Королько // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2012. – Ч. 20–21. – С. 151–165.

246. Костючок П. Гуцульщина в роки російської окупації в період Першої світової війни / Петро Костючок // Галичина. Всеукраїнський науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – 2006–2007. – Вип. 12–13. – С. 197–205.

247. Крип'якевич І. Історія Українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатевич, З. Стефанів, О. Думін, С. Шрамченко. – 4-е вид., змінене і доп. – Львів : Світ, 1992. – 702 с.

248. Критский П. Взятие Львова. / П. Критский. – М., 1914. – 16 с.

249. Кузеля З. Галицькі емігранти в Росії / З. Кузеля // Вістник Союза визволення України. – Відень, 1915. – № 29–30; 33–34; 35–36; 37–38; 39–40.

250. Кузьма О. Облога Перемишля. З днів слави й упадку австрійської твердині / О. Кузьма // Народний ілюстрований календар «Просвіти» на звичайний рік 1934 (річник 55-ий). – Львів : Накл. Тов. «Просвіта» у Львові, 1935. – С. 44–58.

251. Кулинич И. М. Захватническая политика германского империализма по отношению к Украине в 1914–1918 гг. / И. М. Кулинич // «Дранг нах Остен» и историческое развитие стран Центральной, Восточной и Юго-Восточной Европы. – М. : Наука, 1967. – С. 140–151.

252. Кулінич І. М. Україна в загарбницьких планах німецького імперіалізму (1900–1914 рр.) / І. М. Кулінич. – К., : 1963. – 216 с.

253. Кулінич І. М. Німеччина-Україна: давній діалог культур / І. М. Кулінич // Вісник НАН України . – 1997 . – № 9/10 . – С. 22–28.

254. Лазаревский В. А. Русский народ в Карпатах. Галицкая Русь в ее борьбе за свою национальную самобытность / В. А. Лазаревский. – К., 1915.– 34 с.

255. Лаптева Л. Е. Региональное и местное управление (вторая половина XIX века) / Л. Е. Лаптева. – М., 1998. – 151 с.

256. Левинский В. Царская Россия и украинский вопрос / В. Левинский. – Женева : Изд. Укр. с. д. раб. Канады, 1917. – 104 с.

257. Левицький К. Великий Зрив. До історії української державності від березня до листопада 1918 р. на підставі споминів та документів / К. Левицький. – Львів : Червона Калина, 1931.– 150 с.

258. Левицький К. Історія визвольних змагань галицьких українців з часу світової війни 1914–1918 / К. Левицький. – Львів, 1930. – 714 с.

259. Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців (1848–1914). На підставі споминів і документів / К. Левицький. – Львів : Накл. власн., 1926. – 736 с.

260. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе / Іван Лисяк-Рудницький // Центр досліджень історії ім. Петра Яцика Канадського ін-ту українських студій Альбертського ун-ту. – К. : Основи, 1994. – 573 с.

261. Литвин М. Р. Україна у Першу світову війну: сучасна російська історіографія / Микола Романович Литвин // Військово-науковий вісник. – Львів, 2005. – Вип. 7. – С. 151–159.

262. Литвин М. Р. Український та польський істеблїшменти у період «Великої війни» і національно-демократичних революцій (1914–1918) / Микола Романович Литвин // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 2003. – Вип. 13 : Україна-Польща: історія і сучасність: зб. наук. праць і спогадів пам'яті П. Калениченка (1923–1983). у 2 ч. – Ч. 1. – С. 157–175.

263. Литвин В. М. Україна: доба війн і революцій (1914–1920) / Володимир Михайлович Литвин – К. : Видавничий дім «Альтернативи», 2003. – 488 с.

264. Лозинський М. Галичина в життю України / М. Лозинський. – Відень, 1916. – 61 с.

265. Лозинський М. Галичина в рр. 1918–1920 / М. Лозинський. – Нью-Йорк, 1970. – 228 с.

266. Лозинський М. Рік 1914-й в нашім життю / М. Лозинський // Віденський ілюстрований календар Товариства «Просвіта» на звичайний рік 1915. – Відень, 1915. – С. 131–138.

267. Лозовий Є. Реквізиція дзвонів в церквах та костьолах Східної Галичини в роки Першої світової війни / Є. Лозовий // Україна в минулому. – К. : Львів, 1993. – Вип. 4. – С. 64–75.

268. Лысенко Л. М. Губернаторы и генерал-губернаторы Российской империи (XVIII – начало XX века) / Л. М. Лысенко. – М. : Вид-во Москва, 2000. – 342 с.

269. Любченко В. Б. Генерал-губернаторство областей Австро-Угорщини, зайнятих по праву війни (1916–1917 рр.). / В. Б. Любченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Інститут історії України НАН України, 2011. – № 19. – С. 368–375.

270. Любченко В. Б. Спроби формування в роки Першої світової та Громадянської воєн добровольчих військових частин з галичан-українців

русофільської орієнтації (1914–1920) / В. Б. Любченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К. : Інститут історії України НАН України, 2009. – № 16. – С. 131–137.

271. Любченко В. Б. Москвофільський фактор в політиці Російської імперії напередодні та на початку першої світової війни / В. Б. Любченко // Проблеми історії України XIX–початку XX ст. – К. : Інститут історії України НАН України, 2003. – № 6. – С. 142–150.

272. Ляйтгер К. Імперіалізм московського народу : перекл. з нім. [Партія українських соціалістів-революціонерів] / К. Ляйтер. – Б. М., 1915. – 24 с.

273. Мазур О. Галичина: «Галицько – російське благодійне товариство (1902 – 1914 рр.). / О. Мазур, О. Сухий // Держава та армія. Вісник Державного університету «Львівська політехніка». – Львів, 1998. – № 344. – С. 89–94.

274. Мазур О. Львів у роки Першої світової війни / О. Мазур, І. Патер // Львів. Історичні нариси. – Львів : Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1996. – С. 304 – 324.

275. Мазур О. Міське населення Східної Галичини у воєнному лихолітті 1914–1918 рр. / О. Мазур // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Ювілейний збірник на пошану Івана Патера. — Львів, 2008. – Вип. 16. – С. 265–274.

276. Мазур О. Наслідки війни для села Східної Галичини / Орест Мазур, Володимир Мороховський // Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали Міжн. наук. конф., (14–15 травня 1998 р.). – К. : НПУ ім. М. Драгоманова, 1998. – С. 101–108.

277. Мазур О. Перша світова війна / О. Мазур, І. Патер // Історія Львова: Т. 2. – Львів : Центр Європи, 2007. – С. 492–536.

278. Мазур О. Я. Українське населення Галичини на початку Першої світової війни: агресивні акції австрійської влади / О. Я. Мазур, О. М. Сухий // Держава та армія. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – Львів, 2000. – № 408. – С. 73–78.

279.Макарчук С. Зміни в етносоціальній структурі населення Львова в першій половині ХХ ст. / С. Макарчук // Вісник Львівського університету. Серія Історична. – Львів, 2007. – Т. 6. – С. 445–455.

280. Макарчук С. А. Москвофільство: витоки та еволюція ідеї (середина ХІХ ст. – 1914 р.) / С. А. Макарчук // Вісник Львівського університету: Серія «Історія». – Львів, 1997. – Вип. 32. – С. 82–89.

281. Макарчук С. А. Українська республіка галичан / С. А.Макарчук. – Львів : Світ, 1997. – 192 с.

282. Мак-Ки А. Сухой закон в годы Первой мировой войны: причины, концепции и последствия сухого закона в России 1914–1917 / А. Мак-Ки // Россия и Первая мировая война (материалы Международного научного colloquium). – СПб., 1992. – С. 395–406.

283. Маковський В. Талергоф. Спогади і документи / В. Маковський. – Львів – 1934. – 249 с.

284. Малянтович Н. П. Законы о политических и общественных преступлениях / Н. П. Малянтович, Н. К. Муравьев. – СПб., 1910. – 843 с.

285. Маниковский А. А. Боевое снабжение русской армии в мировую войну / А. А. Маниковский. – М., 1937. – 650 с.

286. Марк фон Хаген. Русско-украинские отношения в первой половине ХХ века / Марк фон Хаген. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://izbornyk.org.ua/vzaimo/vz15.htm>

287. Матханова Н. П. Генерал-губернаторы Восточной Сибири середины ХІХ века: В. Я. Руперт, Н. Н. Муравьев-Апостол, М. С. Корсаков / Н. П. Матханова. – Новосибирск, 1998. – 301 с.

288. Машкин А. Третье отделение в Галиции / А. Машкин // Секретные материалы. – 2008. – №6. – С. 3.

289. Милюков П. Территориальные приобретения России / П. Милюков // Чего ждет Россия от войны : сб. статей. – СПб., 1915. – С. 18–27.

290. Милуков П. Н. Современная Галичина. Этнографическое и культурно-политическое состояние её в связи с национально-общественными настроениями / П. Н. Милуков. – СПб., 1914. – 113 с.

291. Милуков П. Н. Территориальные приобретения России / П. Н. Милуков. // Чего ждет Россия от войны : сб. статей – СПб, 1915. – С. 24–32.

292. Милуков П. Н. Червоная Карпатская Русь – часть единой неделимой Руси / П. Н. Милуков. – К., 1915. – С. 86–93.

293. Мировые войны XX века : в 4 кн. / РАН ; Институт всеобщей истории; Ассоциация историков Первой мировой войны ; Ассоциация историков Второй мировой войны / В. А. Золотарев (ред. кол.). – М. : Наука, 2002. – Кн. 1: Первая мировая война. – М. : Наука, 2002. – 687 с.

294. Михайленко М. «Визвольні маніфести» російського уряду в теперішній війні / М. Михайленко. – Відень, 1915. – 32 с.

295. Михайленко М. Росія й Україна. З приводу теперішньої світової війни / Партія українських соціалістів-революціонерів / М. Михайленко. – Джерсі, 1915. – 62 с.

296. Михутина И. В. Украинский вопрос в России в конце XIX – начале XX ст. / Ирина Васильевна Михутина. – М. : Ин-т славяноведения РАН, 2003. – 288 с.

297. Могилевич А. А. На путях к мировой войне 1914–1918 гг. / А. А. Могилевич, М. Э. Айрапетян. – М. : Госполитиздат, 1940. – 358 с.

298. Мозер М. «Русини» й «русська мова» в галицьких граматах першої половини XIXст. // Українська мова в Галичині: історичний вимір /відп. ред. Я. Ісаєвич, М. Мозер, Н. Хобзей. – Львів, 2011. – С. 8–54.

299. Мороз В. Я. Україна в XX столітті / Валентин Якович Мороз. – Тернопіль, 1992. – 128 с.

300. Морякова О. В. Система местного управления России при Николае I / О. В. Морякова. – М., 1998. – 263 с.

301. Нагаєвський І. Історія Української держави двадцятого століття : монографія / Ісидор Нагаєвський. – Рим, 1989. – 486 с.

302. Никифорак М. В. Державний лад і право на Буковині в 1774–1918 рр. / М. В. Никифорак. – Чернівці : Руно, 2000. – 280 с.

303. Олієвський О. Велика війна: час відчуження і жорстокості / О. Олієвський // Питання історії нового та новітнього часу. – Чернівці, 1999. – Вип. 6. – С. 248–254.

304. Олієвський О. Діти під час Першої світової війни. 1914–1918 рр.: соціально-психологічний аспект / О. Олієвський // Перша світова війна: історичні долі народів. – К., 2004. – С. 297–299.

305. Осечинський В. К. Галичина під гнітом Австро-Угорщини в епоху імперіалізму / В. К. Осечинський. – Львів : Кн.-журн. вид-во, 1954. – 165 с.

306. Осипов І. На проломе. Очерки 1914–1922 гг. / І. Осипов – Перемишль ; Нью-Йорк : Современная библиотека, 1922. – 77 с.

307. Павко А. І. Історія України (1900 – лютий 1917 р.) : навч. посібник для студ. вузів / Анатолій Іванович Павко. – К. : Іван Федоров, 1997. – 184 с.

308. Пайпс Р. Россия при старом режиме / Р. Пайпс. – М. : Независимая газета, 1993. – 421 с.

309. Папакін Г. Джерела для дослідження історії російських органів управління Східною Галичиною та Південною Буковиною під час Першої світової війни (1914–1917) (спроба огляду за довідковими виданнями) / Г. Папакін // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики : зб. наук. пр. – 2009. – Вип. 16. – С. 64–76.

310. Пастух Р. Вулицями старого Дрогобича / Роман Пастух – Львів : Каменяр, 1991. – 165 с.

311. Патер І. Перемишль і Перемищина під час російської окупації у березні – червні 1915 року (За матеріалами ЦДІАУ у Львові) / І. Патер // Перемишль і Перемишльська земля протягом віків : збірник наукових праць і матеріалів міжн. наук. конф., (24–25 червня 1994 р.). – Перемишль; Львів, 1996. – С. 159–169.

312. Патер І. Селяни на українських землях Австро-Угорської імперії / І. Патер // Історія українського селянства : нариси в 2 т. – Т. 1. – К. : Наукова думка, 2006. – С. 498–519.

313. Пашаева Н. М. Очерки истории русского движения в Галичине XIX–XX вв. / Н. М. Пашаева Православный центр имперских политических исследований. – М. : Имперская традиция, 2007. – 192 с.

314. Первая мировая война. Пролог XX века / РАН ; Институт всеобщей истории {Москва} / В. Л. Мальков (отв.ред.). – М. : Изд-во Ин -та социологии РАН, 1998. – 697 с.

315. Первая мировая война: ист. очерк / отв. ред. Г. Д. Шкудин. – М. : Наука, 2002. – 686 с.

316. Первая мировая война : политика, идеология, историография / под. ред. Б. Д. Козенко. – Куйбишев : ЮТ, 1990. – 155 с.

317. Передерко В. П. Східна Галичина в політиці Російської імперії (1900–1914 рр.) / Віталій Петрович Передерко. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2009. – 260 с.

318. Передерко В. П. Західноукраїнські землі в зовнішній політиці Російської імперії (1900–1914 рр.) / Віталій Петрович Передерко. – Івано-Франківськ : Місто НВ, 2004. – 158 с.

319. Перемишль – західний бастион України. – Нью-Йорк; Філадельфія : Перемишльський видавничий комітет, 1961. – 414 с.

320. Петрій І. Облога та здобуття Перемишля російськими військами у 1914–1915 рр. (За матеріалами преси та спогадами сучасників) / І. Петрій // Наукові зошити історичного факультету. Львівський національний університет імені І. Франка. – Львів, 2006. – Вип. 8., ч. 1. – С. 213–222.

321. Петрович І. [Крип'якевич І.] Галичина під час російської окупації: серпень 1914 – червень 1915 / І. Петрович – Львів : Накладом вид-ва «Політична бібліотека», 1915. – 116 с.

322. Пивоваров С. Нумізматичні матеріали про грошовий обіг Буковини в роки Першої світової війни / С. Пивоваров // Перша світова війна: історичні долі народів. – К. : Інститут історії України НАНУ, 2004. – С. 82–88.

323. Покровский М. Н. Царская Россия и война / Михаил Николаевич Покровский. – М. : Госиздат Главполитсовет, 1924. – 88 с.

324. Политическая культура: теория и национальные модели / отв. ред. К. С. Гаджиев; сост. Д. В. Гудименко. – М. : Интерпракс, 1994. – 351 с.

325. Попик С. Д. Українці в Австрії 1914–1918. Австрійська політика в українському питанні періоду Великої війни / С. Д. Попик. – Київ; Чернівці : Золоті литаври, 1999. – 236 с.

326. Попович М. В. Нарис історії культури України / Мирослав Володимирович Попович. – [2-ге вид., випр.]. – К. : АртЕк, 2001. – 728 с.

327. Поршнева О. С. Крестьяне, рабочие и солдаты России накануне и в годы Первой мировой войны / О.С. Поршнева / Ассоциация военно-исторической антропологии и психологии «Человек и война», Российская политическая энциклопедия. – М., 2004. – 366 с.

328. Райківський І. Я. Ідея української національної єдності в громадському житті Галичини ХІХ століття : монографія / І. Я. Райківський. – Івано-Франківськ : Вид-во Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, 2012. – 932 с.

329. Райківський І. Я. Українське «національне відродження» (націотворення) в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. у зарубіжній історіографії / І. Я. Райківський. // Чорноморський літопис. – Миколаїв, 2013. – Вип. 7. – С. 112–123.

330. Реєнт О. П. Велика війна 1914–1918 рр. у сучасній українській історіографії / О. П. Реєнт, Б. М. Янишин // Укр. Іст. жур. – 2014. – № 3. – С. 4–21.

331. Реєнт О. П. Перша світова війна (Велика війна) / О. П. Реєнт // Україна в міжнародних відносинах : енциклопедичний словник-довідник. – Вип. 4: Предметно-тематична частина: П – Я. – К., 2013. – С. 38–45.

332. Реєнт О. П. Селянський рух в українських губерніях часів Першої світової війни (здобутки радянської історіографії 1920-х рр.) / О. П. Реєнт, В. М. Шевченко // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. : зб. наук. праць. – Вип. 22. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 317–323.

333. Реєнт О. П. Україна в імперську добу (XIX–XX ст.) / О. П. Реєнт. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2003. – 340 с.

334. Реєнт О. П. Формування сучасної історіографії української нації / О. П. Реєнт // Проблеми вивчення історії Української революції 1917–1921 років : зб. наук. статей / голов. ред. В. Ф. Верстюк. – Вип. 9. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013. – С. 5–10.

335. Реєнт О.П. Перечитуючи написане / Олександр Петрович Реєнт. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – 256 с.

336. Реєнт О. П. Перша світова війна і Україна / О.П. Реєнт, О.В Сердюк. – К. : Генеза, 2004. – 480 с.

337. Реєнт О. П. Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / О. П. Реєнт, Б. М. Янишин // Укр. іст. журн.. – 2004. – № 4. – С. 3–37.

338. Реєнт О. П. Україна XIX–XX століть. Роздуми та студії історика / Олександр Петрович Реєнт. – Корсунь-Шевченковський : ФОП Майданченко І. С., 2009. – 486 с.

339. Ріпецький С. Українське Січове Стрілецтво. Визвольна ідея і збройний чин / Степан Ріпецький. – Нью-Йорк : Червона Калина, 1956. – 360 с.

340. Рубльов О. С. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних та культурних процесах (1914–1939) / Олександр Сергійович Рубльов. – К. : Інститут історії України НАН України, 2004. – 648 с.

341. Русский консерватизм XIX столетия. Идеология и практика / В. Я. Гросул, Г. С. Итенберг, В. А. Твардовская, К. Ф. Шаццо, Р. Г. Эймонтова. – М. : Прогресс-Традиция, 2000. – 439 с.

342. Савченко В. Восточная Галиция в 1914–1915 годах (национально-политическая ситуация и политика российской администрации) / В. Савченко // Отечественная история. – 2005. – № 5. – С. 76–89.

343. Савченко В. Восточная Галиция в 1914–1915 годах (этнонациональные особенности и проблема присоединения к России) / В. Савченко // Вопросы истории. – 1996. – № 11–12. – С. 95–106.

344. Савченко В. Восточная Галиция в 1916–1920 годах (этнополитическая ситуация в крае) / В. Савченко // Отечественная история. – 2004. – № 2. – С. 96–113.

345. Сердюк О. Біженство в Україні під час Першої світової війни / О. Сердюк // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2002. – Вип. 4. – С. 111–132.

346. Середяк А. Товариство «Просвіта» в період Першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки / А. Середяк / Нарис історії «Просвіти» / Р. Іваничук, Т. Комаринець, І. Мельник, А. Середяк. – Львів; Краків; Париж : Просвіта, 1993. – С. 42–52.

347. Сідак В. С. З історії української розвідки та контррозвідки : нариси. / В. С. Сідак, В. С. Степанков. – К. : Ін-т СБУ, 1994. – 401 с.

348. Сідак В. С. Українські землі кінця XIX – початку XX ст. – arena таємної боротьби провідних європейських країн (історико-правовий аналіз діяльності спецслужб). / В. С. Сідак – К. : Вид-во Академії СБУ, 1997. – 39 с.

349. Соловей Д. Винищення українства і основна мета Росії у війні 1914 р. / Соловей Дмитро. – Вінніпег, 1963. – 26 с.

350. Стародуб А. Церковна політика Росії в Галичині під час Першої світової війни: експансія «воєнного православ'я / А. Стародуб // Насилля влади проти свободи сумління: репресивна політика радянської влади щодо християнських Церков та віруючих (ідейні засади, механізми реалізації,

історичні наслідки) [Електронний ресурс] – Режим доступу : www.ichistori.org/ukrsiti/php.ua.

351. Строков А. А. История военного искусства. Капиталистическое общество периода империализма (до конца первой мировой войны 1914 – 1918 гг.) / А. А. Строков. – М. : Воениздат, 1967. – 712 с.

352. Сухий О. М. Від русофільства до москвофільства: російський чинник у громадській думці та суспільно-політичному житті галицьких українців у ХІХ столітті. / О. М. Сухий. – Львів, 2003.– 498 с.

353. Сухий О.М. Галичина: між Сходом і Заходом: Нариси історії ХІХ – початку ХХ ст. / О. М. Сухий. – Львів : Львівський державний університет імені Івана Франка ; Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 1997. – 201 с.

354. Тихомиров Л. А. Монархическая государственность. / Л. А. Тихомиров. – М. : ГУП Облиздат : ТОО «Алир», 1998. – 671 с.

355. Томашівський С. Галичина. Політико-історичний нарис з приводу світової війни / С. Томашівський. – Львів : [накл. в-ва], 1915. – 32 с.

356. Угнів та Угнівщина. Історично-меморіальний збірник. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней ; Торонто : НТШ, 1974. – 924 с.

357. «Українське питання» в Російській імперії (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): колективна монографія: у 3-х част. / відп. ред. В. Г. Сарбей. – К. : Інститут історії України НАНУ, 1999. – 205 с.

358. Усенко П. Г. Военні дії на Чорному морі у 1914–1917 рр. / П. Г. Усенко. – К. : НАН України ; Інститут історії України, 2007. – 86 с.

359. Флоринский М. Ф. Кризис государственного управления в России в годы первой мировой войны / Совет министров в 1914–1917 гг. / М. Ф. Флоринский. – Л., 1988. – 212 с.

360. Хаген фон М. Пределы реформы: национализм и русская императорская армия в 1874–1917 годы / М. фон Хаген // Отечественная история. – 2004. – №5. – С. 37–49.

361. Хейфец М. И. Вторая революционная ситуация в России (конец 70-х – начало 80-х годов XIX в.): Кризис правительственной политики / М. И. Хейфец. – М. : Моск. ун-т, 1963. – 237 с.

362. Хиляк А. Е. Виновники Талергофа (в освещении исторических документов) / А. Е. Хиляк. – Львов : Типография Ставропигиевского ин-та, 1933. – 285 с.

363. Хонігсман Я. С. Проникнення іноземного капіталу в економіку Західної України в епоху імперіалізму (до 1918 р.) / Я. С. Хонігсман. – Львів : Вид-во ун-ту, 1971. – 254 с.

364. Цегельський Л. З чого виникла війна та що вона може нам принести / Л. Цегельський. – Відень, 1915. – 21 с.

365. Цегельський Л. Русь-Україна а Московщина-Росія: Історично-політична розвідка / Лонгин Цегельський. – [2-ге вид., перероб.]. – Царгород : Вид. Союза визволення України, 1916. – 123 с.

366. Цьольнер Е. Історія Австрії / Е. Цьольнер ; пер. з нім. Р. Дубасевич, Х. Назаркевич, А. Онишко, Н. Іванчук. – Львів : Літопис, 2001. – 712 с.

367. Черевко М. Хроніка-опис міста Підгайці / М. Черевко // Підгаєцька земля: Історико-мемуарний збірник. – Нью-Йорк ; Париж ; Сідней, 1969. – С. 112–136.

368. Шандра В. С. Генерал-губернаторства в Україні: XIX – початок XX ст. / В. С. Шандра. – К. : Інститут історії України НАН України, 2005. – 427 с.

369. Шингарьов І. О. Історія робітничого та профспілкового руху друкарів Київщини (1901–1920) / І. О. Шингарьов. – К. : Пролетарій, 1926. – 80 с.

370. Шубин Н. А. Россия в первой мировой войне: Историография проблемы (1914–2000) / Николай Алексеевич Шубин. – М. : Наука, 2001. – 289 с.

371. Шуст Р. Грошові знаки Львова 1914–1918 рр. / Р. Шуст // Львів. Історичні нариси. – Львів, 1996. – С. 327–348.

372. Яремчук В. Державотворчий процес у Західній Україні та Перша світова війна / В. Яремчук // Перша світова війна і слов'янські народи: матеріали міжнародної наукової конференції, (14–15 травня 1998 р.). – К., 1998. – С. 90–96.

373. Ярмиш О. Н. Каральний апарат самодержавства в Україні в кінці ХІХ – на початку ХХ ст / О. Н. Ярмиш. – Х. : Консум, 2001. – 284 с.

374. Ястребов Н. В. Галиция накануне Великой войны 1914 года. / Н. В. Ястребов. – Петроград, 1915. – 78 с.

375. Bachmann K. Piąta kolumna Moskwy? Ruch rusofilski w Galicji a austriacka polityka zagraniczna przed pierwszą wojną światową / K. Bachmann // Biuletyn krainoznawczy. – 1999. – Nr. 5. – S. 11–19.

376. Bator J. Wojna Galicyjska: Działania armii austro-węgierskiej na froncie polnocnym (galicyjskim) w latach 1914–1915 / J. Bator. – Kraków : LIBRON, 2008. – 354 s.

377. Bihl W. Beitrage zur Ukraine. Politik Österreich-Ungarus 1918/ W. Bihl // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – Bd 14. Heft 4. – Wiesbaden, 1966. – S. 51–62.

378. Bihl W. Die Beziehungen zwischen Österreich–Ungaru und Russland in bezug auf die galizische Frage 1908–1914 / W. Bihl // Galizien um die Jahrhundertwende. Hrsg. Von Karlheinz Mark. – Wien ; München, 1990. – 241 s.

379. Bihl W. Einige aspecte der österreichisch – ungarisch Ruthenpolitik 1914–1918 / W. Bihl // Jahrbücher für Geschichte Osteuropas. – Bd 14. Heft 4. – Wiesbaden, 1966. – S. 539–550.

380. Binder H. Galizien in Wien: Parteien, Wahlen, Fraktionen und Abgeordnete im Übergang zur Massenpolitik / H. Binder. – Wien, 2005. – 741 p.

381. Keegan I. First World War. / I. Keegan. – NY, 1999. – 309 p.

VI. Автореферати та дисертації

382. Баран І. В. Воєнні дії та руйнування на території Східної Галичини (серпень 1914 – червень 1915 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук.

ступеня канд. іст. наук. спец.: 20.02.22 «Військова історія»: / І. В. Баран – Львів, 2010. – 18 с.

383. Баран О. Я. Культура і побут української сільської інтелігенції Галичини (кінець ХІХст. – 1939р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.05 «Етнологія» / О. Я. Баран. – Івано-Франківськ, 2007. – 20с.

384. Берест І. Р. Соціальне становище населення Східної Галичини і Західної Волині в роки Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України / І. Р. Берест. – Львів, 2009. – 20 с.

385. Бернадський Б. В. Волинь у роки Першої світової війни: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Б. В. Бернадський. – Львів, 1999. – 19 с.

386. Біла Н. М. Діяльність українських політичних партій серед селянства Східної Галичини (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. М. Біла. – Львів, 2004. – 20 с.

387. Винник Н. М. Український суспільно-політичний рух в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. в українській історіографії : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні науки» / Н. М. Винник. – Львів, 2008. – 20 с.

388. Вітвицький О. І. Діяльність духовенства Української греко-католицької церкви як чинник формування національної ідеї у Східній Галичині в першій чверті ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 09.00.12 «Українознавство» / О. І. Вітвицький. – К., 2004. – 18 с.

389. Гладка Г. Л. Суспільно-політична діяльність митрополита Андрея Шептицького (1899 – 1939 рр.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня

канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / Г. Л. Гладка. – Чернівці, 2000. – 18 с.

390. Дем'янюк О. Й. Військовопідготовча діяльність українських молодіжних організацій Галичини напередодні та в роки Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.02.22 «Військова історія» / О. Й. Дем'янюк. – Львів, 2004. – 20 с.

391. Жерноклеєв О. С. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. (1899 – 1918 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / О. С. Жерноклеєв. – Чернівці, 1995. – 22 с.

392. Каліщук О. М. Роль галицької інтелігенції в національно-культурному відродженні українців Волині (1914 – 1918 роки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О.М. Каліщук. – Львів, 2003. – 18 с.

393. Кирієнко О.Ю. Військова цензура в Україні (липень 1914 р. - лютий 1917 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / О. Ю. Кирієнко. – К., 2011. – 20 с.

394. Кривошина Б. М. Україна в Першій світовій війні: вітчизняна історіографія: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні науки» / Б. М. Кривошина. – Львів, 2004. – 20 с.

395. Кугутяк М. В. Національно-політичний рух у Галичині в 1890–1939 роках : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук : спец. 07.00.05 «Етнологія»/ М. В. Кугутяк. – К., 1996. – 47 с.

396. Кучера І. В. Політика російської окупаційної адміністрації в Східній Галичині у 1914–1917 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.01 «Історія України» / І. В.Кучера. – Чернівці, 2005. – 20 с.

397. Лихачева Т. М. Польські біженці в Росії (серпень 1914 р. – листопад 1917 р.): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук:

спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / Т. М. Лихачева. – Харк. нац. ун-т, 2010. – 20 с.

398. Лозинська І. Г. Російські воєнні генерал-губернаторства у Галичині в період Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 20.00.22 «Військова історія» / І. Г. Лозинська. – Львів, 2010. – 19 с.

399. Мазур О. Я. Східна Галичина у роки Першої світової війни (1914–1918) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 20.02.22 «Військова історія» / Орест Ярославович Мазур . – Львів, 1997. – 248 с.

400. Марковецька Г. М. Паперові грошові знаки і бони Східної Галичини 1914–1920 рр. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні науки» / Г. М. Марковецька. – К., 2003. – 19 с.

401. Марчук В. В. Українська греко-католицька церква в суспільному житті України ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / В. В. Марчук. – Чернівці, 2004. – 35 с.

402. Мисак Н. Ф. Українська інтелігенція Галичини наприкінці ХІХ на початку ХХ ст. : соціально-професійний аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.01 «Історія України» / Н. Ф. Мисак. – Львів, 2005. – 20 с.

403. Мікула О. І. Правові основи організації і діяльності Галицького крайового сейму (1861 – 1918 рр.) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / О. І. Мікула. – Львів, 2005. – 18 с.

404. Москаль Г. Г. Інститут тимчасового генерал-губернатора в Україні у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень» / Г. Г. Москаль. – Харків, 2002. – 20 с.

405. Передерко В. П. Галичина в політиці Російської імперії (1900–1914) : автореф. дис. на здобуття канд. ступеня іст. наук: спец. 07.00.02 «Всесвітня історія» / В. П. Передерко. – Чернівці, 2007. – 20 с.

406. Петрій І. Я. Пам'ятки мемуарної літератури як джерело до історії Східної Галичини періоду Першої світової війни : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні науки» / І.Я. Петрій. – Львів, 2010. – 19 с.

ДОДАТКИ

Додаток А

**Кадровий склад чиновників Львівської губернії Тимчасового
військового генерал-губернаторства Галичини**

Повіт	Посади	Ранг та прізвище чиновника
Бродівський	Начальник повіту	Надвірний радник К.Ф. Кульбіцький
	Помічник начальника повіту з господарської частини	Колезький асесор І.В. Карличев
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Титулярний радник Т.В. Проценко
Бібрський	Начальник повіту	Колезький радник І.К. Лобко-Лобановський
	Помічник начальника повіту з господарської частини	Колезький асесор П.І. Павловський
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Колезький реєстратор А.М. Матвеев
Жидачівський	Начальник повіту	Колезький радник К.М. Єфстафьев
	Помічник начальника повіту з господарської частини	Колезький реєстратор А.М. Мошинский
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Колезький асесор І.І. Петров
Жовківський	Начальник повіту	Колезький асесор П.Н. Зубов
	Помічник начальника повіту по господарській частині	Вакансія
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Губернський секретар Ф.К. Мураневич
Золочівський	Начальник повіту	Колезький радник І.Ф. Комаревич
	Помічник начальника повіту з господарської частини	Колезький секретар Т.Т. Мефедов
	Помічник начальника	Без чину М.П. Максимчук

	повіту з поліційної частини	
Кам'яно-Струмилівський	Начальник повіту	Статський радник І.Я. Корочанський
	Помічник начальника повіту з господарської частини	Губернський секретар Г.Т. Мефодов
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Без чину Т.Г. Берегун
Львівський	Начальник повіту	Хорунжий 2 ескадронного полку Кубанського козачого полку С.К. Ламздорф-Галаган
	Помічник начальника повіту з господарської частини	Колезький радник О.О. Цветков
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Вакансія
Перемишлянський	Начальник повіту	Титулярний радник А.М. Поляков
	Помічник начальника повіту з господарської частини	Губернський секретар С.Г. Яковлев
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Без чину А.А. Марковський
Рогатинський	Начальник повіту	Колезький асесор П.Я. Богуш
	Помічник начальника повіту з господарської частини	Колезький секретар А.І. Садовський
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Колезький реєстратор М.Г. Погребной
Рава-Руський	Начальник повіту	Колезький асесор А.А. Голубев
	Помічник начальника повіту з господарської частини	Титулярний радник І.В. Зенченко
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Вакансія
Сокальський	Начальник повіту	Колезький секретар М.І. Дрездюк
	Помічник начальника	Колезький реєстратор

	повіту з господарської частини	С.К. Ворончук
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Без чину І.Є. Гончарук
Стрийський	Начальник повіту	Колезький радник С.І. Анреєв
	Помічник начальника повіту з господарської частини	Надвірний радник І.Я. Минко
	Помічник начальника повіту з поліційної частини	Колезький асесор І.Є. Бублей

ЦДІАК України, ф. 361, оп. 1, спр. 6, арк. 2–4.

Додаток Б

**Інформація про ранг чиновників, їх національність, фахові компетенції
та резолюція губернатора**

Чин, П.І.Б., вік, національність	Посада, яку обіймав	Посада, яку обіймає службовець	Посада, на яку рекомен- дує губерна- тор	Характеристика службовця
Надвірний радник А.А. Крижанов- ський, 48 років, росіянин	Помічник нач. повіту м. Ізмаїла	Повітовий начальник	Помічник нач. повіту	Морально благо- надійний, обме- женого розуму, виступив у поліції
Надвірний радник Д.К. Руга, 47 років, молдаванин	Помічник нач. повіту м. Ізмаїла	Повітовий начальник	Не придат- ний	Зовсім не придатний до служби, не заслуговує довіри
Губернський секретар І.З. Головня, 32 роки, малорос	В.о прис- тава 1 діль- ниці м. Ки- шинева	Помічник нач. повіту	Задоволь- няє	Благоннадійний, придатний до служби, мало- культурний
Колезький асесор К.М. Лазарев, ? років, росіянин	Пристав 1 дільниці м. Кишине- ва	Канцелярія Чернівець- кого губернатора	Началь- ник повіту	Благоннадійний, виконавчий, розумний
Губернський секретар Л.П. Чиж, 32 роки, малорос	Пристав 1 стану Білецького повіту	Канцелярія Чернівець- кого губернатора	Помічник повітово- го нача- льника	Виконавчий, розумний чиновник
Колезький секретар Т.К. Кукуруза, 38 років, малорос	Пристав 2 частини м. Ізмаїла	Канцелярія Чернівець- кого губернатора	Підхо- дить для посади пристава м. Черні- вці	Розумний, діловий чиновник
Губернський секретар Д.І. Зубрицький, 40 років, малорос (поляк)	Пристав 3 частини м. Ізмаїла	Канцелярія Чернівець- кого губернатора	Відряди- ти до місця по- передньої служби	Зовсім непридатний, ненадійний чиновник, поляк

Губернський секретар В.Д. Мокрицький, 42 роки, росіянин (поляк)	Пристав 1 дільниці м. Бендери	Канцелярія Чернівецького губернатора	Відрядити до місця попередньої служби	Поляк, не благонадійний, непридатний для служби
Колезький секретар, В.І. Капіла, ? років, молдаванин	Пристав 2 стану Сорокінського повіту	Канцелярія Чернівецького губернатора	Помічник нач. повіту	Виконавчий, розумний чиновник
Колезький асесор Л.М. Родов, 62 роки, великорос	Помічник Бендерського ісправника	Помічник начальника повіту	Відрядити до місця попередньої служби	Старий, дуже лінивий, не викликає довіри
Без чину, А.Н. Могильницький	Помічник Белецького повітового ісправника	Помічник начальника повіту	Відрядити до місця попередньої служби	Недбалий в справах, на даний час не розпочав службову діяльність
Ротмістр І.Г. Лейденіх	Командир 1 ескадрону Бендерської кіннополіцейської сторожі	Помічник начальника повіту	В підпорядкуванні Чернівецького губернатора	Відмінний чиновник, рекомендоване залишити
Губернський секретар Н.Д. Стоєволін, 31 рік, росіянин	Околотний аглідач, м. Кишинєва	Помічник начальника повіту	Придатний для служби на посаді пристава міста	Відмінно виконує обов'язки, подібних чиновників бракує
Губернський секретар А. Е. Гончар, 31 рік, малорос	Так само	Так само	Так само	Так само
Без чину, М.І. Козиця, 28 років, молдаванин	Так само	Так само	Так само	Придатний на посаду околоточного наглядача
Без чину, Ф.І. Парван, 27 років, болгарин	Так само	Так само	Так само	Придатний на посаду околоточного наглядача

Додаток В

Штат управління тимчасового військового генерал-губернаторства
Галичини

№	Назва установи	Склад чиновників	Кількість чинів
Цивільне управління			
1	Канцелярія військового генерал-губернатора	Начальник канцелярії	1
		Юрисконсульт	1
		Начальник відділення	1
		Помічник начальника відділення	1
		Секретар	1
		Казначей	1
		Писарів	3
		Для господарських справ	2
Військове управління			
1	Штаб	Старших ад'ютантів	2
		Секретарів	1
		Помічник секретаря (казначей)	1
2	Управління квартирного забезпечення	Начальник відділення	1
		Начальник підрозділу	1
		Технічний інженер	1
3	Інтендантське управління	Діловоди: військовий, продовольчий, фінансовий	3
4	Військово-санітарне управління	Лікар-діловод	1
5	Військово-ветеринарне управління	Діловод	1
6	Управління військово-окупаційного контролю	Писарів	15
		Креслярів	1
		Для господарських потреб	5

Додаток Г

**Кадровий склад скороченого управління Тимчасового військового
генерал-губернаторства Галичини**

№	Назва установи	Склад чиновників	Кількість чинів
1	Тимчасове військове генерал-губернаторство Галичини	Генерал-губернатор та його помічник	1
		Ад'ютант	1
		Штаб-офіцер для доручень	1
		Старших чиновників для доручень	2
2	Канцелярія військового генерал-губернатора	Начальник канцелярії	1
		Юрисконсульт	1
		Начальник відділення	
		Помічники начальників відділень	2
		Діловоди	1
		Казначей	1
		Бухгалтер	1
		Секретар	1
		Писарів	4
Для господарських потреб	2		
3	Штаб військового генерал-губернатора	Начальник штабу	1
		Старший ад'ютант	4
		Секретар	1
		Штаб-офіцер для доручень	1
		Журналіст	1
		Писарів	5
		Нестройових для господарських потреб	7
4	Інтендантське управління	Начальник управління	1
		Начальник продовольчого відділення	1
		Діловоди	3
		Писарів	6
		Вахтер	1

		Нестройових для господарських потреб	1
5	Управління квартирного забезпечення	Начальник управління	1
		Діловод	1
		Старших начальників підрозділів	1
		Бухгалтер	1
		Технічний інженер	1
		Писарів	6
		Нестройових для господарських потреб	1
6	Військово-санітарне управління	Начальник управління	1
		Старший діловод	1
		Бухгалтер	1
		Писар	1
		Нестройових для господарських потреб	1
7	Військово-ветеринарне управління	Інспектор	1
		Діловод	1
		Нестройових для господарських потреб	1
8	Управління військово-окружного контролю	Відсутня вакансія	0

ЦДІАК України, ф. 361, оп. 1., спр. 461, арк. 81–83.

Додаток Д

Список офіцерських і класних чинів, які допущені до обіймання посад у штабі Тимчасового військового генерал-губернаторства Галичини, відповідно до наказу №177 (1914 р.) Тимчасового військового генерал-губернатора Галичини

Чин і прізвище	Яку посаду обіймав	До якої посади допущений
Капітан Сухіно	Старший ад'ютант Харківської міської бригади	Виконуючий обов'язки старшого ад'ютанта
Капітан Дарагань	Діловод управління Кременецького повітового військового начальника	Виконуючий обов'язки помічника старшого ад'ютанта
Поручик Ярчевський	Діловод управління Глухівського військового начальника	Виконуючий обов'язки помічника старшого ад'ютанта
Прапорщик Герман	Офіцер резерву штабу КВО	Виконуючий обов'язки помічника секретаря
Ротмістр Сумков	Перебував у резерві окремого жандармського корпусу Київського ГЖУ	Виконуючий обов'язки обер-офіцера для доручень у штабі
Корнет Сухонін	Офіцер резерву штабу КВО	Виконуючий обов'язки обер-офіцера для доручень у штабі
Корнет Кожевніков	Виконавець картографічних робіт військового топографічного відділення Головного топографічного управління генерального штабу	Виконуючий обов'язки обер-офіцера корпусу військових топографів
Губернський секретар	Діловод управління Миргородського повітового військового начальника	Виконуючий обов'язки журналіста

ЦДІАК України, ф. 363, оп. 1, спр. 1, арк. 98.

Додаток Е

Список офіцерських і класних чинів для заміщення посад у Львівському військово-окружному інтендантському управлінні

Чин і прізвище	Яку посаду обіймав	До якої посади допущений
Титулярний радник Юшкевич	Бухгалтер інтендантського управління XI армійського корпусу	Виконуючий обов'язки начальника канцелярії
Штабс-капітан Немиський	Завідувач борошномельним відділенням Рівненського продовольчого інтендантського управління	Виконуючий обов'язки штаб-офіцера для доручень VIII класу
Відставний губернський секретар Кондратенко	Конторник інтендантського управління XI армійського корпусу	Виконуючий обов'язки начальника відділення VIII класу
Зауряд військовий чиновник, губернський секретар Солошенко	Мобілізований із запасу	Виконуючий обов'язки помічника бухгалтера IX класу
Зауряд військовий чиновник Жолтневич	Колишній писар Рівненської продовольчої інтендантської установи	Виконуючий обов'язки помічника начальника відділення IX класу

ЦДІАК України, ф.363, оп. 1, спр. 1, арк. 151.

Список чинів військово-санітарного управління

Чин і прізвище	Яку посаду обіймав	До якої посади допущений
Дійсний статський радник Павкартов	Корпусний лікар 5 Сибірського армійського корпусу	Окружний військово-санітарний інспектор
Колежський радник Спаський	Помічник начальника відділення Головного військово-санітарного управління	Старший діловод управління
Титулярний радник Кусков	Бухгалтер	Бухгалтер

ЦДІАК України, ф. 363, оп. 1, спр. 1, арк.157.

Список управління військово-окружного контролера

Чин і прізвище	Яку посаду обіймав	До якої посади допущений
Колежський асесор Малишев	Помічник начальника Іркутського контролера	Старший контролер
Колежський радник Моцан	Ревізор Харківської контрольної палати	Контролер
Надвірний радник Кусков	Помічник начальника контролю Південно- Західних залізниць	Контролер
Колежський секретар Соколов	Помічник начальника Туркестанської контрольної палати	Контролер
Титулярний радник Красновський	Секретар Харківської контрольної палати	Секретар
Колежський секретар Остряков	Рахунковий чиновник Київської контрольної палати	Помічник контролера

ЦДІАК України, ф. 363, оп. 1, спр. 1, арк. 226.

Додаток Є

Пристави поліційних дільниць у Львівському градоначальстві

Дільниця	Посада	Прізвище
1-ша Краківська	дільничий пристав	Л. В. Волженський
2-га Львівська	дільничий пристав	Г. І. Гроздський
3-тя Георгівська	дільничий пристав	В. А. Верозуб
4-та Янівська	дільничий пристав	С. Р. Госочинський
5-та Жолкевська	дільничий пристав	А. І. Мельников
6-та Міська	дільничий пристав	А. І. Марченко
7-ма Личаківська	дільничий пристав	М. І. Загривний
8-ма Галицька	дільничий пристав	В. Ф. Лазовський
9-та Стрийська	дільничий пристав	В. М. Васильєв
10-та Замарстинівська	помічник пристава	І. В. Каско

Отчет по Львовскому градоначальству (с 21 августа по день эвакуации Львова 7 июня 1915 г.) / Приложение к отчету военного генерал-губернатора Галиции № 5. – К. : Типогр. штаба Киев. воен. окр., 1916. – С. 13.